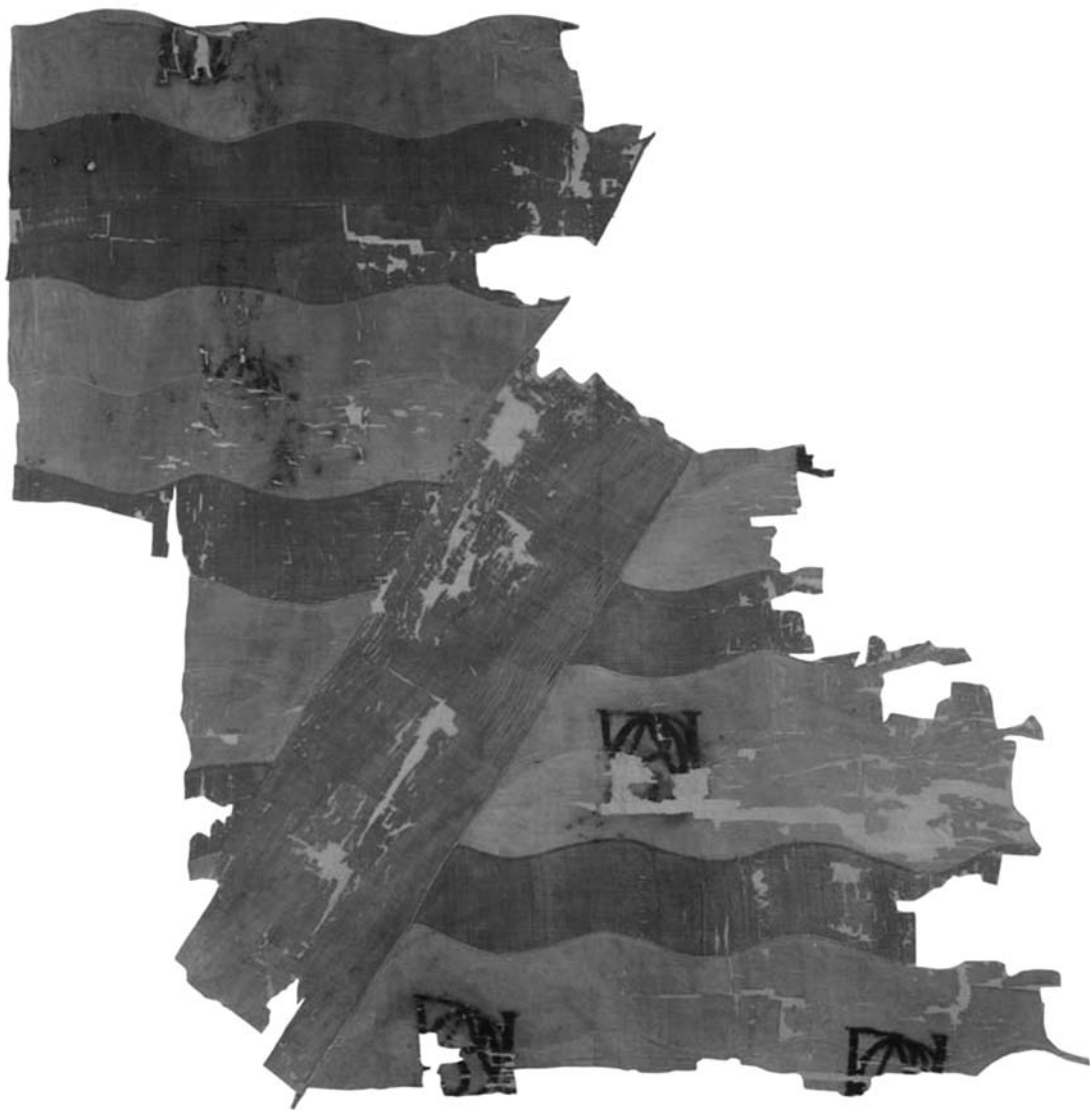

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

39e Jaargang nummer 4 - oktober/december 2005

MARS et HISTORIA

De "NEDERLANDSE VERENIGING VOOR MILITAIRE HISTORIE", opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremonieel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

ERELEDEN:

M. Botma, drs B.G.J. Elias, F.J. van Lier,
H. Muller, drs J. Nuis.

BESTUUR:

Voorzitter: A.G. Westendorp
A. Neuhuyslaan 42
8072 HT Nunspeet
0341-416605

Vice-voorzitter: drs R. de Winter
Koolwitjehof 29
3124 BH Schiedam
010-4709516 (thuis)
070-3165332 (kantoor)

Secretaris: H.A. Bresser
Lindenlaan 38
7461 XM Rijssen
0548-522342

Penningmeester: mr W.J. Zaagman
Stadhouderslaan 7
3832 AB Leusden
033-4940485

Redacteur: T.L.D. Postma
Kalfjeslaan 123
2623 AD Delft
015-2612663

Leden: drs J.P.C.M. van Hoof,
mw. M. Groen, drs A.J. van der Peet,
W.L. Plink, J.W.H. Sonnemans

Foto's omslag:

Vendelvlag van een regiment Schotten dat, aangevoerd door Sir William Edmond, in 1600 bij Heffinghe vocht, zie omslagartikel.
Ruiter Belgische Koninklijke Garde met standaard W.O. I, zie artikel "Bremers".

Colofon

LIDMAATSCHAP:

Kosten: € 27,50/jaar (buitenland: € 35,-/jaar) te storten op rek.nr. 65.82.12.125 van de ING-bank te Waddinxveen of op giro 2940790 t.n.v. de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie.

LEDENADMINISTRATIE:

mr W.J. Zaagman
Stadhouderslaan 7
3832 AB Leusden
033-4940485

REDACTIE:

T.L.D. Postma.

REDACTIEADRES:

Kalfjeslaan 123, 2623 AD Delft
015-2612663

E-mail: theo.postma@xs4all.nl

ADVERTENTIES:

Voorbeeld tarief: kwart pagina per jaar (vaste tekst): € 115,-; invoegen bedrukt A4 per keer: € 100,-.
Inlichtingen bij penningmeester.

DRUK:

"Pro Patria", Zwijndrecht.

ISSN - 0928-5156

ARCHIEF OUDE NUMMERS:

Redactie

NABESTELLEN OUDE NUMMERS:

vóór '97: P.N.M.A. van der Baan
Postbus 183
3900 AD Veenendaal

v.a. '97: bij de redactie

Prijzen:

per nummer € 2,50 + porto,
lustrumnummer € 5,- + porto,
per jaargang € 7,50 + porto,
alle bij vooruitbetaling.

INTERNETSITE:

www.marsethistoria.nl

Een bezoekje op
www.marsethistoria.nl
is te **PRIJZEN!**

Inhoud

<i>Mark van Hattem en Mariska Pool</i> Omslagartikel: De vlaggencollectie van het legermuseum: één stuk geschiedenis	2
<i>Theo Postma</i> Op bezoek bij ... Gert Groenendijk	7
<i>P.I.M. Evers</i> Militariade, met:	8
<i>Dirk J. Tang</i> Vestingdag Hoek van Holland	13
<i>Theo Postma</i> Voor Napoleon, Hollanders in oorlogstijd 1792-1815	14
<i>Andries Westendorp</i> De Marinewereld van Peter Spier	15
<i>Theo Postma</i> Jeanmarianne Bremers, een beeldhouwersechtpaar op militaire toer	16
<i>Militair historische kalender</i>	17
<i>E.H. Bon en S.J. de Groot</i> Een onlangs ontdekt ooggetuige-verslag van de zeeslag bij Trafalgar in 1805 (2)	18
<i>Wil Zaagman</i> Voor u gelezen: Zwijndrecht 1940-1945, van bezetting tot bevrijding	30
<i>C.D.M.J. Leebeek</i> 17 ^e Eeuwse oorlogspropaganda	31
<i>H.G. Meijer</i> Voor u gelezen: Eretekenen v.a. 1816 toegekend in het voormalig Nederlands Indië	51
<i>Edward A. Remeyn - Hanburg-Othmarschen</i> Eben-Emael	52
<i>Andries Westendorp</i> Voor u gelezen: Van werf tot facilitair complex	57
<i>K.W.M. Janssen</i> Floris Adriaan van Braamhouckgeest, Generaal-Majoor titulair de mariniers	58
<i>Kortingsboekenbon</i>	60

Mark van Hattem en Mariska Pool

DE VLAGGENCOLLECTIE VAN HET LEGERMUSEUM: ÉÉN STUK GESCHIEDENIS

Dit artikel is een bewerking van de teksten die te vinden zijn op de website van het museum, www.legermuseum.nl, bij 'collectie' en 'vlaggen en vaandels'. Hier is nog veel meer informatie te vinden over deze en andere vlaggen en vaandels, en tevens een uitgebreide annotatie en literatuurverwijzing.

Sinds een jaar toont het Legermuseum in een speciale vaandelvitrine op de tweede etage de fraaiste exemplaren uit zijn unieke vlaggenverzameling. In het museum worden ongeveer 600 vlaggen en vaandels met een sterk vaderlands tintje bewaard. Oranje regimentsvaandels en -standaarden, maar ook vlaggen door Nederlandse legers buitgemaakt op de vijanden van Neerlands bodem tonen de historische waarde ervan en maken de verzameling tot één van de belangrijkste van ons land. De regimentsvaandels zijn de trotse tekenen van het Nederlandse leger, de krijgstrofeeën tekenen van de moed ervan. De veroverde vlaggen werden vanaf 1597 in de Ridderzaal in Den Haag en later in het Paleis op de Dam in Amsterdam aan het volk getoond als symbolen van 's lands roemrijke verleden. Dit gebruik werd in het leven geroepen door de Staten Generaal die na de gevechten tegen de Spanjaarden tijdens de Tachtigjarige Oorlog de veroverde vlaggen en vaandels kreeg aangeboden door de secretaris van Prins Maurits. Vervolgens zou gedurende eeuwen de Ridderzaal gedecoreerd worden met vlaggen die buitgemaakt waren tijdens de verschillende oorlogen. Deze prachtige trofeeën zijn, via het Paleis op de Dam, uiteindelijk in het Legermuseum terecht gekomen, waar zij de basis van de vlaggencollectie vormen. De collectie wordt met aankopen en schenkingen aangevuld.

Vlaggen uit de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648)

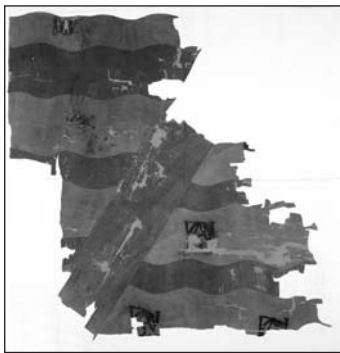
De oudste vlaggen uit de collectie van het Legermuseum dateren terug tot de Tachtigjarige Oorlog. De collectie omvat minstens veertien vlaggen uit deze periode. Soldaten droegen nog geen uniformen waaraan zij herkenbaar waren, waardoor vlaggen onmisbaar waren om vriend en vijand te onderscheiden. De vlag hielp de soldaat bovendien om zich temidden van het strijdgewoel te oriënteren. De meeste soldaten in deze tijd waren huurlingen, die hun soldij ontvingen van de commandant. Deze stelde tegen betaling zijn eenheid in dienst van een vorst. De vlaggen van dergelijke eenheden

droegen daarom symbolen die verwezen naar de commandant, die overigens de vlaggen betaalde. Soms werden deze symbolen gecombineerd met die van de vorst of staat waarvoor gevochten werd of met religieuze afbeeldingen. Aan het vaandel werd veel betekenis gehecht want het stond symbool voor de commandant, het regiment, de godsdienst, het doel van de strijd. Soldaten zwoeren trouw op het vaandel en het verlies ervan was een schande. De vaandeldrager moest het vaandel met zijn leven verdedigen.

Vlaggen van grotere eenheden te voet werden vaandels genoemd; bij de ruitery werd

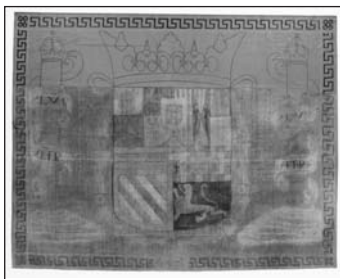
gesproken over standaarden. Deze waren kleiner van formaat en vaak rijkelijk versierd met bewerkelijke motieven. In deze tijd werden ook op schepen vlaggen steeds belangrijker.

In de collectie van het Legermuseum bevinden zich diverse vendelvlaggen die gebruikt zijn tijdens de belangrijkste veldslagen van de Tachtigjarige oorlog. Meestal

Afbeelding 1.

zijn van de vlaggen alleen nog kwetsbare fragmenten bewaard gebleven, waarvan de oorspronkelijke kleuren tot aardtinten zijn verschoten. Een voorbeeld is een vendelvlag van een regiment Schotten dat, aangevoerd door Sir William Edmond, in 1600 bij Heffinghe vocht en daar op vreselijke wijze ten onder ging (afb. 1). Maurits die in 1600 slag bij Nieuwpoort leverde had de Schotten, deeltmakend van de troepenmacht van Ernst Casimir, opgetrommeld om aarts-hertog Albert, de landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden, op afstand te houden toen deze met een leger de aanvoerlijnen van Maurits naar Duinkerken bedreigde. Albert was met zijn Spaanse ruitery echter veel sterker en na een korte confrontatie sloegen de Schotten op de vlucht. Ruim 600 van hun mannen lieten het leven. Waarschijnlijk zijn de gaten en bruinige vlekken de stille getuigen van de slachtpartij die plaatsvond. Onder de gesneuvelde kapiteins bevond zich een kapitein Stuart. In het verleden heeft een vergelijking van de restanten met een vendelvlag van een Schotse kapitein Stuart uit 1597 geleid tot een twijfelachtige toeschrijving aan de compagnie van deze Stuart. Het monogram op de vlag ondersteunt deze veronderstelling voornamelijk niet.

Afbeelding 2.

Scheepsvlaggen werden in deze periode ook steeds belangrijker. Een imposant voorbeeld is een meters brede vlag met het wapen van Phillips II. Dergelijke grote scheepsvlaggen werden doorgaans geplaatst op de achtersteven, het zogenaamde 'kasteel'. De scheepsgevechten waren chaotisch en werden meestal beslecht door te enteren, zodat een

goede herkenbaarheid van het schip van groot belang was. De scheepsvlag draagt het wapen van koning Philips II van Spanje. Naast het hartschild zijn de zuilen van Hercules afgebeeld, met banderol met de tekst 'PLUS ULTRA'. In de eerste fase van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) werd op het water veel gevochten tussen de geuzen en de koningsgetrouwen. Deze vlag is waarschijnlijk buitgemaakt tijdens de slag op de Zuiderzee (1573) of tijdens gevechten in dezelfde periode op de Zeeuwse wateren (afb. 2). De vlag bestaat uit aan elkaar genaaide banen linnen. De afbeelding is geschilderd en deels gereconstrueerd.

Leidse ruitersstandaard (1675-1725)

Soms overleeft een vlag de tand des tijds beter en is in de oorspronkelijke luister bewaard. Het museum kocht in 2003 een roodfluwelen ruitersstandaard (1675-1725) aan (afb. 3), aan weerszijden rijkelijk geborduurd met twee leeuwen die een ovaal schild met gekruiste sleutels en de gewapende arm Gods dragen. Deze ruitersstandaard is mogelijk afkomstig van een Leids regiment, omdat de gekruiste sleutels zich ook in het stadswapen van de stad Leiden bevinden. Combinaties van stads- of familiewa-

pens met het symbool van de gewapende arm Gods waren ten tijde van de Republiek gebruikelijk. Of de standaard gebruikt werd door de schut-terij van Leiden of door eenheden van het reguliere Staatse Leger die door Leiden werden betaald is vooralsnog niet te achterhalen.

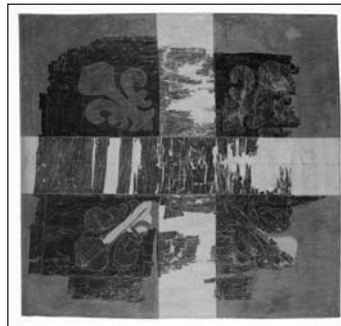
Afbeelding 3.

Een standaard als deze kan gebruikt zijn als compagnies- of regimentsvlag. De meeste regimentsvlaggen uit deze periode die hadden een witte grond. Compagnies vlaggen bij de ruitery daarentegen zijn in velerlei kleuren beschreven. Dergelijke standaarden dienden net als vlaggen als richtpunt bij het uitvoeren van een ingewikkelde beweging of bij hergroeperen na afloop van het gevecht. Een ruitergevecht eindigde meestal zowel voor winnaar als verliezer in chaos. De standaarddragers stonden vaak achter de eenheid opgesteld en de cavaleristen dienden, zodra zij het gevecht verlieten, zich om deze vlag te scharen. Ruitersstandaarden werden daarom ook zelden daadwerkelijk in het gevecht gevoerd.

De Spaanse Successieoorlog (1702-1713)

Eenentwintig vlaggen uit de collectie van het museum zijn afkomstig uit de periode van de Spaanse Successieoorlog (1702 - 1713). De Verenigde Republiek der Nederlanden vocht hierin zij aan zij met Groot-Brittannië en Oostenrijk tegen het Frankrijk van Lodewijk XIV. In de lange, bloedige oorlog veroverden beide zijden vele vlaggen op de ander.

Rond 1700 werd de oorlogvoering meer gedisciplineerd en gereguleerd. De meest voorkomende infanterievlag uit die tijd is de compagniesvlag. In tegenstelling tot

Afbeelding 4.

voorheen waren deze voor één en hetzelfde regiment identiek, zodat de verschillende compagnieën zich in het veld 'konden richten' op de positie van het gehele regiment. Compagnieën waren de kleinste tactische eenheden waarbinnen de infanterie opereerde. Door de

rook op het slagveld - een gevolg van het massale gebruik van vuurwapens - dienden deze compagniesvlaggen groot en goed herkenbaar te zijn. In de loop van de 18de eeuw verdwenen zij, omdat steeds meer in grotere eenheden - minimaal bataljons - werd opgetreden.

Een dergelijk compagniesvlag is van het regiment van kolonel Ramsdorf, dat maar liefst vijf vlaggen verloor tijdens de slag bij Oudenaarde in 1708 (afb 4). Het regiment Ramsdorf maakte deel uit van het Franse leger dat in 1708 tot taak had om in Vlaanderen steden te belegeren die in handen waren van de geallieerden. Dit leger werd op 11 juli verrast door een aanval van geallieerde troepen bij Oudenaarde. Deze aanval, die geleid werd door de hertog van Marlborough en Prins Eugène van Savoye, trof de Fransen onvoorbereid. Troepen van het (Nederlandse) Staatse leger, onder leiding van prins Johan Willem Friso en de cavaleriegeneraal Nagel,

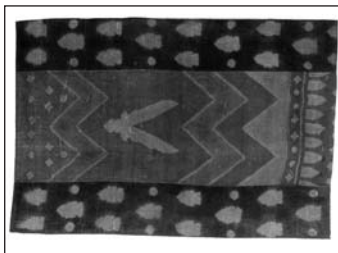
slaagden er na verwoedde gevechten in om de Franse voorhoede te verslaan. Daarbij werden complete eenheden - waaronder het regiment Ramsdorf - omsingeld; deze strekten de wapens. De vlaggen en vaandels die waren veroverd werden door Nagel en Johan Friso naar Den Haag gezonden en werden opgehangen in de Ridderzaal.

Vlaggen uit voormalig Nederlandsch-Indië

Het verleden van het voormalige Nederlandsch-Indië is met minstens dreënzestig krijgstroeëen vertegenwoordigd in de vlaggencollectie. In de Indische Archipel was het gebruik van vlaggen al duizenden jaren bekend. Door de opkomst van de Islam en de inmenging van het Westen, werden de Indische vlaggen een samensmelting van geloof en krijgsmanschap. Net als in het Westen was de vlag een waardigheidsteken van een belangrijke persoon met een magische betekenis waaronder men ten strijde trok. Het afbeeldingsverbod van de Koran leidde tot vlaggen met ornamentele, maar symbolische emblemen, of Koranverzen en spreuken die als een toverformule werden herhaald.

Dergelijke exemplaren werden in 1784 tijdens de nadagen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie veroverd, toen J.P. van Braam met een strafexpeditie de orde in de Oost moest herstellen. Hij voerde een strafexpeditie uit tegen de Boeginezen in de Straat van Malakka. De Boeginezen, van oorsprong zeevaarders en handelslieden, ondermijnden met sluikhandel de positie van de VOC. Tijdens de gevechten met de Boeginezen werden zeventwintig vaandels veroverd. Na terugkomst in Nederland werden de vaandels aangeboden aan Stadhouder Willem V en opgehangen in de Ridderzaal te Den Haag.

Een fraai exemplaar is een vlag versierd met een witte Dhu al-faqar. Dit tweesnijdende zwaard is het wapen van de neef van de profeet Mohammed, Ali Ibn Aboe Talib (599-661). Talib ont-

Afbeelding 5.

ving het zwaard van Mohammed en was er tijdens de Heilige Oorlog onoverwinnelijk mee. Het wapen werd een belangrijk Islamitische strijdsymbool met religieuze waarde dat in gestileerde vorm als Indisch rijksteken op veel vlaggen is afgebeeld (afb. 5).

Het Koninkrijk der Nederlanden

De geschiedenis van het oranje regimentsvaandel begint als, na de val van Napoleon in 1815, het Koninkrijk der Nederlanden en de Koninklijke Landmacht ontstaan. Generaal R.D. Tindal (1773-1834), een man die voor Napoleon had gevochten, diende een voorstel in voor vlaggen geïnspireerd op Frans voorbeeld. De schilder J.W. Pieneman (1779-1853) maakte voor koning Willem een kenmerkend ontwerp met de 'W' en de naam van het regiment of onderdeel aan de voorkant en het Rijkswapen op de achterkant, beide op een oranje zijden veld geschilderd. Dit ontwerp dient nog steeds als voorbeeld, met dat verschil dat de initiaal aangepast wordt aan de naam van de regerende vorst(in), die het vaandel volgens de traditie uitrekt aan een nieuw regiment. De vaandeltop, ontworpen door de beeldhouwer G.L. Godescharle (1750-1835), wordt vandaag de dag nog ongewijzigd gevoerd. Alleen het vaandeldoek heeft een wijziging ondergaan. Sinds 1893 worden de doeken geborduurd en niet meer beschilderd. Krijgsverrichtingen mochten vanaf 1896 op de vaandels worden vermeld.

Dit is onder andere gebeurd op een vlag van het 4de regiment infanterie, waarop de spreuk 'Valkenburg 1940' is geborduurd. Het 4de regi-

Afbeelding 6.

ment was van oorsprong het 15de regiment, en in 1940 gelegerd in Leiden. De soldaten ervan namen deel aan de gevechten om Katwijk en vliegveld Valkenburg van 10 tot 15 mei 1940. Het 15de regiment werd in 1947 omgenummerd tot het 4de regiment infanterie. Op de vlag is de afdruk van de oude '15' nog onder de geborduurde '4' zichtbaar. In 1955 verkreeg het nu 4DE regiment het recht om het opschrift 'Valkenburg 1940' te voeren. De vlag bevond zich echter sinds 1954 in het Legermuseum en werd aldaar nog van het opschrift voorzien (afb. 6).

In de moderne oorlogvoering werd het steeds belangrijker verspreid en zo goed mogelijk gecamoufleerd te vechten. Vlaggen verloren hun functie op het slagveld. De

symbolische betekenis - trouw aan vorst en vaderland, traditie van de eenheid als groep van door het lot verbonden mensen - bleef echter behouden. Om die reden kregen ook niet-gevechtseenheden in de loop van de twintigste eeuw vaandels. Ook deze zullen uiteindelijk als zij uitgediend of vervangen zijn in de collectie van het museum worden opgenomen en bewaard voor de toekomst. Dat is de taak van het museum. Het museum streeft er naar in de vaandelvitrine om de zoveel tijd andere vlaggen en vaandels te tonen. Dit is niet alleen beter voor het behoud van de oude, kwetsbare doeken, maar zal de bezoeker eveneens bewust maken van de rijke collectie vlaggen die in het museum wordt bewaard.

Bij afbeelding 1:

Vendelvlag van het Schotse regiment Edmond, mogelijk vendel Stuart. Vóór 1600, 181 x 174 cm, objectnummer 115966. Materiaal: zijde, verf, Tergal en Stabiltex steunweefsels zijn tijdens restauraties toegevoegd.

Bij afbeelding 2:

De gereconstrueerde vlag toont op een naturel grond het Spaans-Bourgondische wapen met Portugal als hartschild. 1550-1580, reconstructie 333 x 422 cm; fragment, 236 x 422 cm, objectnummer 051971. Materiaal: linnen; tijdens restauratie zijn een Tergal steunweefsel, voering van schuiflinnen en plakaatverf toegevoegd.

Bij afbeelding 3:

Ruiterstandaard met door leeuwen gedragen wapen met gekruiste sleutels en gewapende arm Gods. 1675-1725, 75 x 55 cm inclusief franje, geen objectnummer. Materiaal: zijde, metaaldraad, linnen, wol, papier.

Bij afbeelding 4:

Blauwe compagniesvlag met een wit kruis, met in ieder van de vier velden een goudkleurige Franse lelie. 1708, reconstructie 203 x 194 cm, objectnummer: 057576. Materiaal: zijde. Tergal steunweefsel, voering van schuiflinnen en plakaatverf zijn tijdens restauratie toegevoegd.

Bij afbeelding 5:

Vlag, versierd met witte Dhu al-faqar en diverse ornamenten op rode grond, omzoomd langs de boven- en onderzijde met geornamenteerde blauwe baan. 1784, 173 x 262 cm, objectnummer 112884. Materiaal: zijde, Tergal en schuiflinnen zijn tijdens restauratie toegevoegd

Bij afbeelding 6:

Vaandel van oranje zijde, met daarop geborduurd de tekst '4de regiment infanterie', een monogram 'W' en een oranjetak; in de hoeken de tekst 'Valkenburg 1940'. 1893?, 87 x 87 cm, objectnummer 051733. Materiaal: zijde, katoen, linnen, metaaldraad.

OP BEZOEK BIJ ...

GERT GROENENDIJK

Na het vorig op “bezoek bij”, aan Jan Janssen in Soesterberg, heb ik besloten een rondje militaire musea te maken. Vandaag was het Legermuseum te Delft aan de beurt. Is er een betere lokatie dan een VOC-wapenmagazijn? De aanhoudende reeks schitterende, luxe presentaties en publikaties is mij niet ontgaan. Een kwestie van personeel en middelen of is het geheim dat de directeur een bedrijfs-econoom is? Hierover ga ik met die directeur, Gert Groenendijk, een uurtje praten.

Wie is Gert Groenendijk? Hij is 45 jaar geleden in Moordrecht geboren. Diende bij de LuA, lichte 79-6 in Ede. Studeerde naast Nederlandse letterkunde 17^e eeuw in Leiden, later ook bedrijfskunde. Was o.a. hoofd financiën van de directie kunsten van het Directoraat-Generaal Cultuur bij het ministerie O, C & W. De oudste van zijn vier kinderen studeert aan de KMA. Gert werd in 1999 economisch directeur bij het Legermuseum en is sinds 2003 algemeen directeur.

Wat maakt het Legermuseum anders dan de andere vijf (KM, Klu, KMAR, Marns en Bronbeek)?

De collectie gaat het verst terug in de tijd. Onze collectie gaat terug tot de prehistorie en de Romeinse tijd. En de Marine dan, werp ik tegen. De maritieme geschiedenis staat ook en voor een groot deel in het scheepvaartmuseum in Amsterdam, antwoordt Gert.

Voorts is onze collectie het grootst in omvang en diversiteit, vervolgt hij. Daarvoor zijn er vijf conservatoren, restauratoren, registratoren en behouds-medewerkers in dienst.

Ook heeft het museum zelf de langste geschiedenis. In 1913 werd de verzameling van generaal Hofer een museum in Kasteel Doorwerth. Er werden met de krijgsmacht afspraken gemaakt over huisvesting, personeel en middelen. Negentig jaar later gelden die in grote lijnen nog steeds. Met de verzelfstandiging in 1993 is de collectie geen eigendom meer van een stichting, maar is rijkseigendom geworden en aangemerkt als nationaal cultureel erfgoed.

Het even mooie als karakteristieke museumgebouw kent ook nadelen. Het oude gebouw voldoet niet aan eisen voor de conservering van kwetsbare collecties als schilderijen, en textiel (uniformen, vlaggen). Verder is de depotruimte verdeeld over drie lokaties. Het gebouw is ook te klein om de moderne geschiedenis (Koude Oorlog, vredesoperaties) op verantwoorde wijze te laten zien. De uitgebreide collectie grote objecten (tanks, voertuigen, kanonnen) kunnen evenmin gepresenteerd worden.

Met spanning wordt het nieuwe museaal beleid voor Defensie afgewacht. Krijgen we een Nationaal Militair Museum of moeten, in deze tijd van “verpaarsing”, de afzonderlijke krijgsmachtdelen juist in hun museum hun eigen identiteit bewaren?

Mogelijk is er meer duidelijkheid als ik volgende keer op bezoek ben bij Harry de Bles, de directeur van het Marinemuseum in Den Helder.

MILITARIADE

Tentoonstellingen en activiteiten

(in 2005, tenzij anders vermeld. I.v.m. openingstijden en/of reserveringen zijn de telefoonnummers vermeld):

Marinemuseum, Hoofdgracht 3, 1781 AA Den Helder, Tel.:0223-657534

www.marinemuseum.nl

Algemeen: Webspecials

Exclusieve marine thema's, speciaal voor online museumbezoekers. In de tentoonstellingen van het Marinemuseum kunt u veel informatie over de geschiedenis van de Nederlandse zeemacht te weten komen. Daarnaast biedt de collectie van het museum vele mogelijkheden om informatie in digitale vorm aan te bieden.

Uiteraard zijn deze pagina's continu 'under construction'.

Leven en werk van Petrus Johannes Schotel (1808-1865)

Eén van Schotels meest interessante werken stamt uit zijn latere jaren in Medemblik: de serie van 45 lithografieën getiteld "Heldendaden der Nederlanders ter zee". De litho's, die belangrijke Nederlandse zeeslagen- en gevechten toonden, waren door Schotel ontworpen naar aanleiding van het in 1848 gereedgekomen levenswerk van jhr. mr. J.C. de Jonge, Geschiedenis van het Nederlands Zeewezen (Amsterdam, 1833-1848). Dit standaardwerk beschreef de maritieme historie van Nederland vanaf de 12e tot en met de 19e eeuw. Uitgeverij Frans Buffa en Zonen leverde de litho's van Schotel als aanvulling op het boek van De Jonge.

Vandaag de dag toont de serie litho's nog steeds het vakmanschap van weleer Zij was bedoeld als ode aan de mensen die in een ver verleden de maritieme geschiedenis van Nederland vormden. Met het tonen van deze kunstwerken zet het Marinemuseum dit eerbetoon voort. Niet alleen aan mannen als Cornelis Tromp en Michiel de Ruyter, maar tevens aan een groots Nederlands kunstenaar: Petrus Johannes Schotel.

Van...tot: 10 september t/m 31 december

Inhoud : **Expositie Kerk en Schip**

Fototentoonstelling van scheepsmodellen in Noord-Hollandse kerken.

Van...tot: 21 oktober 2005 t/m 29 januari 2006

Inhoud : **Expositie De Koninklijke Marine volgens Peter Spier**

Deze wereldberoemde tekenaar van kinderboeken begon zijn loopbaan bij de

Koninklijke Marine. De tekenaar Peter Spier maakte talloze tekeningen met de Koninklijke Marine als onderwerp. In deze overzichtstentoonstelling wordt zijn werk bijeengebracht. (zie ook apart item aan eind van deze rubriek).

Van...tot : 24 december 2005 t/m 8 januari 2006

Inhoud : **Gratis educatieve speurtochten voor kinderen van 6 t/m 12 jaar**

Kinderen betalen alleen de toegangsprijs tot het museum

Mariniersmuseum, Wijnhaven 7-13, 3011 WH Rotterdam, Tel.:010-412 96 00

www.mariniersmuseum.nl

Algemeen: Maritiem Digitaal (www.maritiemdigitaal.nl) is een gezamenlijke database van de belangrijke maritieme musea in Nederland, waarin gegevens kunnen worden opgezocht over voorwerpen en literatuur die zich in deze musea bevinden. Niet alle musea hebben hun collectie volledig beschreven waardoor het kan zijn dat u toch niet kunt vinden wat u zoekt. U kunt dan altijd contact opnemen met de betreffende musea.

Van...tot : 10 december 2005

Inhoud : *Het Korps Mariniers bestaat 340 jaar. Behalve tijdens het defilé op de Coolingsingel wordt dit ook gevierd in het Mariniersmuseum.*

Legermuseum, Korte Geer, 2611 CA Delft, Tel.:015-2150500

www.legermuseum.nl

Van...tot : 14 oktober 2005 t/m 2 april 2006

Inhoud : **Napoleon, Hollanders in oorlogstijd 1792-1815**

De zogenaamde Franse tijd, tussen 1795 en 1815, was een scharnierpunt in de geschiedenis van de legervorming, de oorlogsvoering en de wijze waarop tegen oorlog wordt aangekeken. Voor de Nederlandse krijgsmacht werd in deze periode de basis gelegd voor de organisatievorm die zou stand houden tot aan het afschaffen van de dienstplicht. Deze verandering kwam tot stand in een tumultueuze periode, waarin de Nederlandse soldaat maar liefst vijf verschillende heren diende: de Republiek der Verenigde Nederlanden, de Bataafse Republiek, het Koninkrijk Holland, het Franse Keizerrijk van Napoleon en het Koninkrijk der Nederlanden van Willem I. Voor het Nederlandse leger was de Franse tijd van groot belang. Het Legermuseum heeft de collectie op dit gebied in Nederland. In die collectie bevinden zich uniformen, wapens, schilderijen en prenten, ooggetuigenverslagen, dagboeken, brieven en memorabilia. Deze objecten zijn veelal daadwerkelijk op concrete personen terug te voeren. Nog nooit eerder is deze collectie in zijn geheel en in samenhang aan een groot publiek getoond. Bijzondere bruiklenen uit onder meer de Hermitage, Versailles, Brussel, Wenen en Londen, zoals Napoleons uniform van kolonel van de Nationale Garde uit Fontainebleau, voltooiën het beeld.

(zie ook apart item aan eind van deze rubriek).

Van...tot : permanent

Inhoud : **Meesterwerk, Hollandse vuurwapens uit de Gouden Eeuw**
Topstukken van de 17^e eeuwse Nederlandse geweermakerijen uit voornamelijk Amsterdam, Maastricht en Utrecht worden in een bijzondere schatkameropstelling getoond.

Van...tot : tot en met 2006

Inhoud : **Ridder Roderik**
Ridder Roderik en jonkvrouw Mathilde laten de Middeleeuwen tot leven komen.

Militaire Luchtvaart Museum, Kamp van Zeist 2-4, 3769 DL Soesterberg,
Tel.:0346-35 38 15, www.militaireluchtvaartmuseum.nl

Van...tot : 27 december 2005 t/m 8 januari 2006

Inhoud : **Vlucht van de eeuw**
Voorstellingen om 13.00 uur, 14.00 uur en 15.00 uur
*Pandemonia Science Theater Nederland neemt u mee langs de hoogtepunten in de geschiedenis van de luchtvaart en laat, op spectaculaire wijze, meer dan een eeuw gemotoriseerde luchtvaart de revue passeren.
Tot einde van het jaar zijn de workshops voor kinderen van 9 t/m 12 jaar verlengd*

Airborne Museum 'Hartenstein', Utrechtseweg 232, 6862 AZ Oosterbeek,
Tel.:026-3337710, www.airbornemuseum.com

Herdenkingsenveloppe Airborne Museum

De jaarlijkse herdenkingsenveloppe, de zevende in de serie 'Monumenten van de Slag om Arnhem' toont het monument voor de 101^e US Airbornedivisie op de Drielse Rijndijk bij Heteren. De enveloppe is te koop in het Airborne Museum voor € 3 of door overmaken van € 4 op giro 4184300 t.n.v. Airborne Museum, Oosterbeek o.v.v. 'Enveloppe 2002'. Enveloppen van voorgaande jaren zijn nog in beperkte mate te koop in het museum

Museum Bronbeek, Velperweg 147, 6824 MB Arnhem, Tel.: 026-376 35 55
www.bronbeek.nl

Van...tot : Zomer 2005/Najaar 2005

Inhoud : **Activiteiten (reserveren noodzakelijk: tel 026-376 35 55)**

- **11 december 2005** : Workshop Gamelanmuziek uit Midden- en West-Java
- **22 januari 2006** : Bouwen en wonen in Indië (lezing)
- **5 februari 2006** : De fotograaf Tasilio Adams (lezing)
- **12 maart 2006** : Geneologisch onderzoek naar voorouders in Nederlands-Indië (lezing en workshop)

Van...tot : 10 september t/m 30 december

Inhoud : **Zwart in dienst van Oranje: Afrikaanse soldaten in Nederlands-Indië**
Tentoonstelling

Documentatiegroep '40-'45, Den Haag, Tel.: 0182-309644

webmaster@documentatiegroep40-45.nl

De evenementen van de Documentatiegroep in 2005 zijn :

Van...tot : 4 februari 2006

Inhoud : **Militariabeurs in 't Trefpunt, Roelenengweg 25, Voorthuizen**

Van...tot : 4 maart 2006

Inhoud : **Documentatiebeurs in 't Trefpunt, Roelenengweg 25, Voorthuizen**

Wijzigingen voorbehouden. Als u zich bij de ingang met het lidmaatschapskaartje M&H meldt als lid van onze vereniging betaalt u het entreegeld, zoals dat geldt voor de leden van de Documentatiegroep '40-'45, t.w. € 1,40. Ook is het voor onze leden mogelijk, uiterlijk de zaterdag vóór de beursdag, schriftelijk tafelruimte te reserveren (maximaal 3 strekkende meter à € 3,50 per strekkende m.) bij de heer J. Fioole, Eiland 163, 4143 EW Leerdam. Overige informatie tel.: 0345-613077.

Infanteriemuseum

Adres: Schietkamp Harskamp, Otterloseweg 5, 6732 BR Harskamp, tel: 0318-454492 (Infanterie), tel: 0318-454495 (Schietkamp), tel: 0318-454126 (Korps Nationale Reserve)
Openingstijden: maandag t/m vrijdag 13.00-16.00 uur

Geschiedenis van de regimenten Chasse, Menno van Coehoorn, Johan Willem Friso, Oranje Gelderland and Wielrijders.

Hoewel de afstand tot de linie de nodige kilometers bedraagt, wordt dit ruimschoots goed gemaakt door de aanwezigheid van liefst vier bezienswaardige collecties op 1 complex. Op het fraaie terrein van Schietkamp Harskamp vinden we pantservoertuigen, antitankgeschut en brandweerwagens. Bovendien herbergen de gebouwtjes verzamelingen van het Schietkamp, de Infanterie en het Korps Nationale Reserve.

Museum Nederlandse Cavalerie-Amersfoort

Adres: Bernhardkazerne, Barchman Wuytierslaan 198, Amersfoort. Tel.: 033-4661996
Openingstijden: dinsdag t/m vrijdag: 10.00-16.00 uur. (legitimatiebewijs meenemen!)
Rondleidingen mogelijk na afspraak.

Het cavaleriemuseum werd in 1998 verbouwd en vernieuwd. Poppen, vuurwapens en schilderijen geven een compleet beeld van de Nederlandse cavalerie. Zowel ruiters als wielrijders en pantserwagens hebben een plek in de expositie. Het museum bereidt een Grebbelinie-expositie voor, met het accent op de linie rond Amersfoort. Waarschijnlijk zal deze expositie plaatsvinden in 2006.

Dependance Luchtvaartartillerie-Ede

Adres: Prins Mauritskazerne, Nieuwe Kazernelaan 2, 6711JC Ede, Tel.: 0318-681907
Openingstijden: woensdag en donderdag 14.00-16.00 uur.

Tijdens de mobilisatie in 1939/1940 werd in de Grebbelinie luchtafweergeschut opgesteld. Ondanks een tekort aan munitie wist men in heel Nederland ongeveer 300 vijandelijke toestellen neer te halen. In dit museum krijgt de bezoeker een indruk van de Luchtdoelartillerie, die officieel sinds 1922 bestaat.

Museum Verbindingsdienst

Adres: Elias Beeckmankazerne Geb 32, Nieuwe Kazernelaan 10, 6711 JC, Ede
Tel.: 0318-681306

www.museumverbindingsdienst.nl

Op de site vindt u een selectie van de bezienswaardigheden in het museum. De site is zo opgebouwd dat u na een bezoek aan een onderwerp, steeds hier terugkeert en een nieuwe keuze kunt maken.

International Military Music Society (IMMS), Hoevelaken, Tel.:033-253 48 90

www.cenimms.org

Op de website <http://home.plex.nl/~imms> kunt u een compleet overzicht vinden van de activiteiten van IMMS.

Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Alexanderkazerne gebouw 204, Van Alkemadelaan 357, 2597 BA Den Haag, tel 070-31 65 836

www.nimh.nl

Het NIMH is hét centrum in Nederland op militair-historisch gebied met specifieke kennis, expertise en collecties. Via de eigen website biedt het geïnteresseerden direct interactief en klantvriendelijk toegang tot het Nederlandse militair-historische erfgoed.

Schatten op zolder

Oorlogs- en verzetsmusea in Nederland organiseren de actie Schatten op zolder. Ouderen die documenten, foto's of voorwerpen uit de oorlogsjaren hebben bewaard, wordt in overweging gegeven om deze tastbare herinneringen aan de musea te schenken én daarbij hun verhaal te vertellen. Ook oorlogsmateriaal dat mensen tegenkomen in boedels of lege woningen kan van betekenis zijn voor de musea. Op veel zolders bevinden zich objecten die van waarde zijn voor de oorlogs- en verzetsmusea. Vaak zijn de bewoners zich hiervan niet bewust. Ze zien niet in wat een museum met die tekening van opa uit zijn onderduiktijd zou moeten, of zijn bang dat zijn uniform misschien het zoveelste zal zijn in de collectie. Soms verdwijnt het materiaal dan in de vuilcontainer. Soms weten mensen niet eens dat zij materiaal uit de oorlog in huis hebben. Het is in de jaren 1940-1940 verstopt en ligt nog steeds onaangeroerd onder de vloerplanken. Bij verbouwingen komen wel eens oorlogsspullen te voorschijn. Meestal wordt het dan direct afgevoerd met het grof vuil.

“Doodzonde” vinden de gezamenlijke oorlogsinstellingen. Zij hebben zich verenigd in een werkgroep die zich tot taak heeft gesteld waardevolle materialen voor de container te behoeden. Oorlogs- en verzetsmusea hebben de kennis en de faciliteiten om de objecten en documenten voor toekomstige generaties te bewaren. Veel materiaal wordt door de instellingen ook ten behoeve van het onderwijs gebruikt. Alles uit de periode van mobilisatie, bezetting, en

bevrijding kan welkom zijn, ook die zaken die op het eerste gezicht waardeloos lijken. De instellingen kunnen helpen bij de beoordeling hiervan en benadrukken dat ze niet alleen op zoek zijn naar objecten, maar ook naar documenten, dagboeken, foto's en films. Bent u in het bezit van oorlogsmateriaal en wilt u dat dit op een goede plek wordt bewaard, neem dan contact op met het oorlogs- en verzetsmuseum bij u in de buurt. Zij zorgen dat het bij de meest passende instelling terecht komt.

Dirk J. Tang

Vestingdag Hoek van Holland

30 september 2005

Ongeveer vijftig leden van de vereniging namen deel aan de excursie naar het fort en de bunkers aan de Hoek van Holland. Het was in de woorden van de voorzitter van de vereniging een 'historische opkomst'. Na de koffie en de cake begon het gezelschap dat voor de gelegenheid in groepjes was opgedeeld, aan de rondleiding door de catacomben. Het is een indrukwekkende bouwwerk dat in 1888 gereed kwam. Het had tot taak om de Rotterdamse haven en de toegang tot de Nieuwe Waterweg te beschermen tegen ene toekomstige vijand. Die vijand kwam in mei 1940, toen het fort voor de eerste en enige maal militair actief werd. De twee kanonnen in hun stalen pantserkoepels bulderden en binnen in het fort wachtten de leden van de Nederlandse regering op het moment dat zij met een Brits marineschip in ballingschap konden gaan. Na de oorlog werd het tot 1978 gebruikt door de Koninklijke Marine. Daarna begon het onkruid begon te groeien.

In 1987 slaagde de Stichting Fort aan den Hoek van Holland er in om een tijdelijke tentoonstelling in het fort in te richten. De belangstelling van het publiek was zo groot dat de stichting serieuze plannen ging ontwikkelen om het fort een meer permanente museale bestemming te geven. In 1989 werd dankzij de inzet van talloze vrijwilligers het Nederlands Kustverdedigingsmuseum geopend.

Tijdens de rondleiding werd duidelijk met hoeveel liefde en aandacht de inrichting van het fort, dat grotendeels nog in originele staat verkeert, wordt ontwikkeld. Het is een klus die nog vele jaren zal vergen. Na de rondleiding wachtte het gezelschap de lunch die in een geanimeerde sfeer werd genuttigd.

Om de kroketten-calorieën weer een beetje te reduceren begon het gezelschap daarna aan een wandeling naar de voormalige Duitse bunker van het Atlantikwalmuseum.

Ook hier weer een groep vrijwilligers die er in is geslaagd om een deel van ons militair erfgoed veilig te stellen. Ik vind het verbazend en bemoedigend tegelijkertijd dat er mensen bereid zijn om een berg zand af te graven omdat er een Duitse bunker onder verborgen ligt. Toch is dat precies wat er is gebeurd. Nu is dat nog maar één bunker en er liggen er meer dan 40 voormalige Duitse bunkers in dat stukje van Nederland. Werk genoeg voor vele vrijwilligers.

Daarna werd de wandeling voortgezet naar een voormalige Duitse Marine kommando-

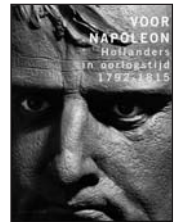
bunker, die ook al (het wordt eentonig) dankzij de vrijwilligers voor verder verval wordt behoed. Schoonmaken, opruimen, schilderen, een beetje inrichten en vooral de boel goed afsluitbaar maken en er is weer een bunker gered.

Dat is niet gelukt met het landschap. Daar waar de Duitse vuurleiding ooit direct op zee uitkeek heeft de civiele Nederlandse kustverdediging, duizenden tonnen zand opgespoten. Het gevolg is dat de zee meer dan een kilometer is teruggedrongen.

Aan het eind van de middag, wanneer het daglicht duidelijk op de terugtocht is, wordt het gezelschap geconfronteerd met een bekende indringer. Vanaf zee drijft dichte mist en motregen het land in. Het wordt tijd de vlag te strijken, de kraag van de jas op te zetten en op weg te gaan naar de drank en andere versnaperingen in het prachtige fort. Een mooie afsluiting van een interessante dag. Dank aan de evenementencommissie en de mensen van Hoek van Holland.

Theo Postma
Voor Napoleon
Hollanders in oorlogstijd 1792-1815
(expositie en begeleidend boek)

Zestien Hollanders en een paard hebben allemaal een rol gespeeld in de oorlogen van Napoleon. Op het eerste gezicht een willekeurige greep, maar tezamen vormen de levensbeschrijvingen van hen een chronologisch beeld van deze tijd dat in het begeleidend boek beter uit de verf kwam dan in de expositie. Uniformen, wapens, documenten, schilderijen en begeleidende teksten vormen de verhalen die model staan voor de levens van talloze Hollanders die met en/of tegen Napoleon hebben gevochten. Omdat de vele uniformen te kwetsbaar zijn om open en bloot ten toon te stellen is gekozen voor aparte vitrines per persoon. Hierdoor zijn aparte “eilandjes” ontstaan die het verhaal vertellen. De overeenkomstige hoofdstukken van het boek zijn even smaakvol en kleurrijk als de tentoonstelling. Het boek is meer dan een

Prins Charles Napoleon tekent de openingsakte.

De auteurs/makers van de expositie rond hun held: Mark van Hattem, Mathieu Willemsen en Marisks Pool; en projectleider Ella van Mourik.

catalogus. Voor de leek vormen de

ketting van verhalen een logisch en afgerond geheel, terwijl de wetenschapper er, ook dankzij het notenapparaat, aanknopingspunten vindt voor nader onderzoek. Wonend in Delft was ik in de gelukkige omstandigheid de tentoonstelling te zien, daarna het boek te lezen en tot slot nog een keer, met meer kennis, de verschillende voorwerpen te bekijken. Maar ook apart zullen expositie en boek geïnteresseerden aanspreken.

Erewacht ter ere van de opening.

De tentoonstelling is te zien tot 2 april 2006

Het boek kost € 19,90. Uitg. Thot, 127 pag's in kleur, ISBN 90 6868 405 1

Alle foto's: Hans de Lijser.

Andries Westendorp

De Koninklijke Marine in honderd tekeningen door Graddy Boven

Uitg. Aprilis, 2005, 84 p., ill.,

ISBN 90 5994 106 3, prijs: € 22,50

Op 14 oktober j.l. werd aan boord van het museumschip Schorpioen te Den Helder de tentoonstelling 'De Marinewereld van Peter Spier' geopend. Tevens werd het gelijknamige boek gepresenteerd.

Het boek is door de auteur voorzien van een uitgebreide inleiding, waarin de geschiedenis van de familie Spier (vader Jo Spier was een bekend tekenaar) aan bod komt. Ook wordt ruime aandacht besteed aan het illustratiewerk van een groot aantal kinderboeken, waarmee Peter Spier in Amerika zijn brood verdient.

Voor ons interessant is echter het tweede deel van het boek. Hierin zijn 100 tekeningen betreffende allerlei marinesituaties in de jaren 1947-51 bijeengebracht.

Peter Spier (geb. 1927), wiens tekentalent bij de opkomst voor de dienstplicht direct onderkend werd, werd geplaatst bij de

redactie van het marinetijdschrift 'Alle Hens' .

Dit gaf hem de mogelijkheid om mee te reizen met Hr.Ms. 'Tromp', Hr.Ms. 'Jacob van Heemskerck' en Hr.Ms. 'Karel Doorman'. Ook mocht hij een reis met Prins Bernhard naar Z-Amerika meemaken. Na zijn diensttijd was hij nog twee jaar als oproepkracht beschikbaar voor de KM en in 1952 vestigde hij zich definitief in de U.S.A. In 1998 schenkt hij zijn marineteekeningen aan het Helders marinemuseum. Zijn tekeningen geven

op treffende wijze het na-oorlogse marineleven weer. Spier laat zien dat hij meester is over de ruimte van het tekenvel: wat hij accentueert, werkt hij in detail uit, voor het overige volstaat hij met enkele rake lijnen. Hij toont daarbij een verrassende kijk op de dagelijkse gang van zaken binnen de marine.

Het boek, door de uitgever uitstekend verzorgd en goed aansluitend op eerder verschenen marinepublicaties, legt ruimschoots getuigenis af van Spiers tekentalent.

p.s. Als u toch naar Den Helder gaat om naar de tekeningen van Spier te kijken kunt u meteen de opnieuw ingerichte permanente expositie "Voor vrede en veiligheid 1968-2001" van het Marinemuseum bekijken. Deze werd vlak voor bovengenoemde tentoonstelling geopend en toont op een moderne manier de "moderne Marine".

Theo Postma

Jeanmarianne Bremers

Een beeldhouwersechtpaar op militaire toer

Als redacteur van de 320-nieuwsbrief werd mij door de directeur van het Militaire Luchtvaartmuseum gevraagd wie het beeldje, verkregen uit de erfenis van Prins Bernhard, moest voorstellen. Dat bleek een MLD-er te zijn en het was in 1992 aan de Prins aangeboden bij de onthulling van een plaque ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van vliegtuigsquadron 320 van de Marineluchtvaartdienst. Dit werd me verteld door de makers van het beeldje en de plaque, Jean en Marianne Bremers uit Helvoirt. Ze hadden wel meer militaire afbeeldingen gemaakt, vertelden ze mij. Een reden om in Helvoirt te gaan kijken.

Een greep uit hun "militaire" werk: een MLD-er, de slag van Lekkerbeetje in Vught, een ruiter met standaard in het Koninklijk paleis te Laken in België, een plaque ter herinnering aan de slag in de Java-zee aan boord van het fregat Karel Doorman en in de Kloosterkerk te Den Haag, een officier van Van Heutsz, Prins Bernhard voor de Binckhorst in Den Haag.

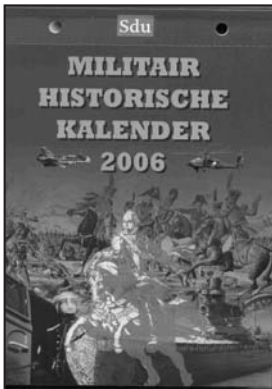

Jean beklaagde zich dat zij nooit opdrachten van de overheid kregen. Hun werk zou niet duur genoeg zijn. Of misschien is het te herkenbaar en niet extreem genoeg? Een beeld, plaquette of penning ter gelegenheid van een jubileum mag, zonder uitleg, betrokkenen aanspreken. Ik vond hun werk in ieder geval prachtig en laat, als voorbeeld van hun "civiele" werk, het portret van een minister zien en hun huidige composities van zwevende, anatomisch perfect uitgebeelde, figuren rond een abstracte constructie die vaak ook nog draaibaar is zodat het beeld van alle kanten is te bekijken.

Ik denk niet dat de Bremers die overheidsopdrachten erg missen want hun werk vindt gretig aftrek over de gehele wereld en hun "optrekje" maakt niet bepaald een armoedige indruk.

Militair historische kalender 2006

Redactie: Michael van der Zee

Uitgever: Sdu Uitgevers, Den Haag.

Omvang: 740 blz., 13x18 cm, zwart-wit, geïllustreerd

ISBN: 9012 10860, prijs: € 14,95

Inzet in heden en verleden

In deze militair-historische scheurkalender, die vanaf 1 september in de winkels ligt, heeft het Nederlands Instituut voor Militaire Historie 365 gebeurtenissen, wetenswaardigheden, feiten en gemakkelikheden bijeengebracht over de Nederlandse militaire geschiedenis van nul tot nu. De lezer maakt door middel van vraag en antwoord op speelse maar ook serieuze wijze kennis met de inzet van de Nederlandse marine, landmacht, marechaussee en luchtmacht in heden en verleden. Een "must" voor iedereen die zijn kennis over dit aspect van de vaderlandse geschiedenis op een aangename manier wil verrijken!

Oproep

Nieuws voor 'Militariade', zoals gegevens over tentoonstellingen, s.v.p. vóór 15-02-2006 schriftelijk sturen naar de redactiemedewerker: drs. P.I.M. Evers, Kamperfoeliehof 6, 3852 GE Ermelo of per mail naar: pimevers43@wanadoo.nl. Bij voorbaat dank!

EEN ONLANGS ONTDEKT OOGGETUIGE-VERSLAG VAN DE ZEESLAG BIJ TRAFALGAR IN 1805

HET JOURNAAL VAN GIJS DE REUS VAN MAASSLUIJ, GEZAGVOERDER VAN HET HOEKERSCHIP *DE ZEEVRUGT* (TWEDE DEEL)

Vervolg van Deel 1.¹ van het Journaal van mijn ongelukkige reys na Faro met het hoekerschip *De Zeevrugt*, door mijn gevoerd Gijsbert Jacobze de Reus van Catwijk aan Zee, wonende te Maassluys, reder L. Schelvisvanger. 1805

22 October [volgens de Engelse kalender 21 oktober]. Des morgens om drie ure kwaame wij bij onze vloot want wij des 's avons nog een groote steng met een buy over boort hadde gezeyld. Ik zeyde menig maal in mijn eyge, dit is tog het laatste. Hadde ik van de Turk genoome geweest, dan hadde daar nog uytkomst voor mijn geweest.

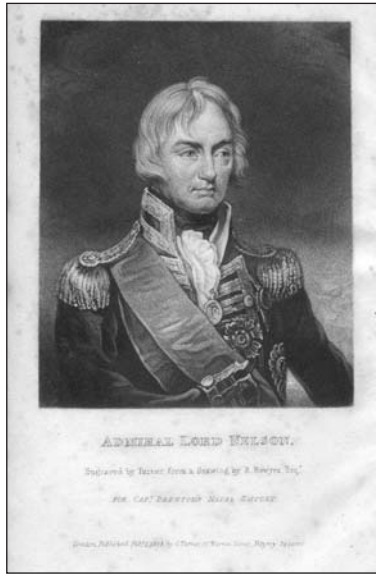
Wij zage 33 schepe in linje legge 's morgens doen het dag was en wij maar met ons 28 linjescheepe, dus hadde zij vijf scheepe meer dan wij. Ik dagt menig maal, God komt ons te hulp, want dit is tog de laatste dag dat ik in de wereld ben. Maar wij ware bove wind van haar, dat de Engelse haar plan altoos is als zij een batalje moeste leveren, om boove wind te koome om best de linje te kunne breke. Dus daar laage hoope kogels tussendeks en op het hallef dek daar men tege op zag. En alles was opgeruymd tussendeks, alles was eengaal van agtere tot voore, men zag niets in de weg. Maar mijn volk kwam 's nagts menigmaal bij mijn en klaagde malkanders ongeluk, datte wij nu zoo voor de slagbank moeste, maar ik zeyde nog tegen haar dikwijls: "God die leeft tog nog, Hij heeft Tromp en de Ruyter ook menigmaal gespaard en Nelson ook". Daar zeyde ik om haar maar moet te geve, en ik hadde het zelef noodig om met [koning] David neder te legge [1 Koningen 1?]. God heeft ons tot nog toe gespaard en zal ons hier

ook wel doorhelpe, hoewel het benaud uytzag. Maar zoo om 8 uur ginge wij tee drinke met de offesiers, en ons warrem broot gelijk wij gewoond waare 's morgens te eete, maar mijn hart over mijn vrouw en kinderen en over mijn ouders beklemd was en mijn brootje zoo goed niet opat als van te voore zag het onze luytenant en zyde "Capteyn, hoe komt het dat gij niet beter eet of zijt gij bang", doen zeyde hij tege mijn "het is beter te sterve met een volle buyk als met een lege". En de tweede laag die wij op de Franse loste, wier hij dood geschote.

De admiraal Nelson hadde 14 scheepe [in feite 12] en de vies-admiraal Kollendwoed [Vice-Admiral Cuthbert Collingwood 1774-1819] hadde 14 [in feite 15] scheepe. Dus ginge met 2 kolome op de vijand af. Wij waare onder Nelson onder de witte vlag [de *Colossus* was in Collingwood's eskader (de voortocht, blauwe vlag), maar *Agamemnon* behoorde tot het eskader van Nelson. De achtertocht voerde de rode vlag].

En eer wij slaags ginge kwam ik en de stuurman en het volk eerst nog eens bij elkander en zeyde die daar over schiet dat die het tuys eens soude laate weete waar wij verdaagt of gesneuveld zijn want de vooruytzichte ware treurig want de orders van Nelson waare om de vlaggens allemaal vast te binde en niet over te geve; liever opspringe of zinke als aan de Franse over te geve of Spanjers. Dit

moet de grootste eerdag zijn voor Engeland, die hij van zijn leven op zee heeft bevogte want zoo wij die verlieze is Engeland weg en de Franse en Spanjers zulle meester van de zee zijn en sleepe ons alle in Spanje of in Frankryk. Dit was de orders die de Capteyns kregen eer zij aan de slag gingen. Dus konde wij begrijpe dat het niet gemakkelijk zoude zijn. Wij zeide malkander vaart wel want de trommel begon tussendecks om elk op zijn post te zijn. Want eyder slag op de trommel gevege wierd dat was of het een donderslag op uw hard viel.

Portret van Admiral Lord Nelson (in E.P. Brenton II, 1823).

[...] het was te mooy en weer, daar was geen koelte genoeg. En de wind was van het ZW. Wij kwame met bramleyzeyl en alles bij zoo na de vijand toe net geleyk zoo een leeuw, maar doen de leyzeyls wegginge wiert het nog benouder, want de vijand lag net geleyk een bos boome, daar gij van verre zoo tegen aan ziet.

Om tien ure gave de vijand ons de eerste laag maar konde ons nog niet beschiete. Nelson hadde orders gevege dat zij eerst het wit van de Franse ooge moeste zien eer zij schiete moeste want dat het niet noodzakeleyk was om kruyt en kogels voor nies weg te gooie, daarom zij digt bij moeste zijn. De tweede laag die de Franse deden, deden nog niet veel kwaad, maar de derde speelde zij na raak. En onze eerste laag dien wij gave schoote wij een franse 74 tiger zijn groote steng over boort, en doen hij viel riepe wij met onze ganse ekipaze [equipage] drie maal hoera. Dat is het gebruyk bij zoo gou als daar een mast of steng van de vijand valt om de vijand in wanhoop te brenge. Maar om 12 ure kreege wij der een aan stuur-

boort en een aan bakboort op zey en dat zoude nog wel geschikt hebbe maar kregen nog een Spanjer van 74 stukke die ons veel doode gaf, want hij ons agterwerk allemaal weg-schoot. Maar daar kwam spoedig verlossing voor ons. Het schip de "Prince Weels" [HMS *Prince* 98, opnieuw een naamsverwarring er was geen *Prince of Wales* in de vloot² en de "Agememnon" [Agamemnon] kwaame ons verlosse. Maar tot ons voordeel toen de slag een uur of drie geduurd hadde doen gingen der vijf Franse op de vlugt dat een groote [opsteker]

voor ons was en wij weer moet kreege. En daar waare ook al twee Franse en twee Spanjaards gestrooke. Maar zoo om 3 ure kwam daar een boot bij ons aan boort en zeyde dat Nelson gesneuveld was, hoe wel het een neerslagtigheid bij ons maakte hoe wel wij ook veel doode en gekwetste doen op ons schip hadde. Waarvan bij mijn stuk daar ik bij stond geen mens was dood, maar [ik had] wel een kleyn blessuur.

Maar om vijf ure was het gedaan gingen de Franse en Spanjaards op de loop. Maar wij konde haar niet naloope want wij hadde ook genoeg, want doen het gedaan was hadde wij 220 doode en gekwetste van ons 550 man [en] datte wij masteloos waare en 7 voet water in ons schip van de 14 grond-schoote die wij hadde gekreege. Dus wij konde niet meer. Waarvan wij tog 16 van de 33 hebbe genoome en een in de lugt is gespronge dat een Fransman was waarvan weynige mense geborge zijn [de *Achille* 74, Capitaine Gabriel Denieport]. Maar wij waare wat blijde doen wij malkander na de slag weder zaage hoewel ik gekwetst was

met een splinter aan mijn been, maar hinkte maar zoo goed ik kon, doen het verbonde was. Het was stormweer 's avons.

23 October. 's Morgens werde wij op sleeptou genoome en rigte weder stenge op bij de stompe en maakte daar weder zeyle aan maar het begon sterk te regenen en te waaye. De wind van het Zuyde, een lager wal en waare 's nags op agtien vadem van de wal af gewend. Maar daar kwam wat keyke doen met dat weer. Daar kwam eyder uur vijf voet water in ons schip. Wij moeste pompe of verzuype, met de kettingpompe, alle man moest daar aan. En de zee dreef vol stenge, zeyle, boote en wrakke en meer ander goed. En savons donker van regen en waye hoorde wij een geschreuw van mense die op een wrak zaate die ons zaage. Maar wij konde ze niet zien en konde geen boot door het slegte weer uytkrijge. Maar die arme mense lammeteerde en schreeude zeer, wij moeste die mense aan haar lot overlaate.

24 October. 's Morgens het weer nog aan nam hand voor hand met regen en sterke buyje, en ons schip sterk werkte om datte wij zonder bovemaste waare en maar stompe opgerigt hadde. De wind bleef al in het zuyde. Als ons geen schip hadde gesleept hadde wij op de Spaanse kust nog ons levee moete laate want wij met onze heele vloot waare in de bogt. Konde bove Kaap Trafalgar niet zeyl of Kaap St. Vincent. En doen zijn de meeste van ons prijzen op strand voordaagt en gezonke. En de groote Spanjaard van 4 baterije van 140 [Het Spaanse vlaggeschip de Santissima-Trinidad 130 (120³), schoutbij-nacht P.-Ch.-J.-B.-S. Villeneuve, commodore Don Francisco de Uriarte] stukken kanon met 25 hondert man aan boord is ook toen gezonke want hij was masteloos geschoote en rom en tom doorschoote want met dat stormweer konde zij alle de gaate niet digtmaake of stoppe want door het werke dat het schip deed wiert hij nog

lekker en konde het niet lenshoude met de pompe zoodat hij savons tussen den 24 October en 25 Do. gezonke is 's nags [de Santissima Trinidad werd tot zinken gebracht op bevel van Collingwood]⁴.

25 October. 's Morgens wind en weer als voore. Stormweer met regen en een dikke lugt. Zaage voorscheyde scheepe van onze vloot digt bij ons, den een zonder steng en den andre zonder groote mast die mede op sleeptou van een ander schip was. En van den 21ste af tot het laatste toe konde wij in geen kooy koome want de hangmatte laage allemaal bove. Men moest zoo maar den teyd die wij nog hadde tussendecks op een stuk of op het dek gaan legge slaape, men zag ze overal legge hier en daar om een beetje uyt te ruste. Wij kreege dubbeld rantsoen van wijn en drank. Maar door het lange sukkelen en nat en koud en geen droog goed om aan te doen, omrede al het in de hangmatte is en konde wij niet krijge, dus het zag er akelijk uyt.

En zoo om drie ure doen wij pas geschaft hadde, brak de nieuwe kabel daar wij aan gesleept wierde. Doen zag het er duyster bij ons uyt want gij kund wel begrijpen, datte wij onmagtig waare om een sloep met zulk stormweer te laate valle. Maar ons maat die ons sleepte wende en ging bove wind van ons legge en zond een sloep met tros bij ons aan boort en wij liete doen een boey met een tros drijve datte zij oppikte want op zey konde zij niet koome, dan hadde zij weg geweest met zoon hooge zee.

26 October. 's Morgens tamelijk weder. Ginge alles zoo wat rippereere dat aan stuk was gewaayt en kleyne plankjes voor de gaate spijkere en gooyde veel doode mensche over boort, die van haar wonde gestorve waare. Zoo om elf ure zaage wij de vijand met tien scheepe aan ley van ons en maakte weder zeijl op haar. Maar het wiert heel stilletjes en een hooge zee. Maakte weder alles klaar om

slaags te gaan want de admiraal gaf orders om alles in gereedheid te maake als een koeltje kwam om op haar af te gaan. Maar de Franse en Spanjaards liepe zoo hard weg als wij der nazeylde. Zoo om 2 uree kreege wij een mooy koeltje uyt het Zuyde, maakte alles weder bij wat goed konde doen om ze na te jage. Maar konde ze met onze vloot niet bekome omdat de avond ons verhinderde en of en aan Cadiz waare en het vuur van Cadiz brandende liepe de Franse en Spanjers de baay in. En het begon alweder braaf op te waaye. En wij waare blijde datte wij daar van weder ontslage waare want wij dogte nog om die voorige daage, hoe het ons gesmaakt heeft en ik zag wel alle man was blijde, offe-siers en al datte wij daarvan ontslage waare, want zij zeyde, nu zulle wij met een onbekwaam schip daar in de slag gaan, wij moete maar als een batterij legge met onze stompe van maste. Maar de lugt betrok en met regen en de wind van het Zuyde en begon al weder steyl op te waaye. Dus wij zaate met ons schip weder op lager wal, wij konde het vuur van Cadiz gemakkelijk zien brande.

27 October. 's Morgens stormweder met regenbuyje, de wind nog al van het zuyde. Wij moeste al doen al wat wij konde om ons van het lager af te houde want het schip dat ons sleepte hadde alle de reve in de marseyls en wij maakte ook zooveel zeyl bij als wij konde, maar op de middag schoot de wind in het ZuydWest en waare doen een mooy end aan zee gaan zeyle maar bleef als sterk opwaaye en regenen. Dorste niet overwende. Maar savons om 10 uree wende wij Oost over.

28 October. 's Morgens zage wij Kaap Traffellega [Trafalgar] aan de Spaanse kust en Kaap Spartel aan de Moorsee kust. Zage verscheyde scheepe van onze vloot en het wierd handzaam weer. De wind WZW. En zette onze koers na Gibraltar met de scheepe die schade en veel volks hadde verloore, en benevens de prijze die wij hadde genoome,

datte wij een flootje waare van zestien scheepe. En Kollenwoed [Collingwood] met al die andere schepe bleef bij Cadiz kruiyse. Maar doen wij in het nou van de straat waare kwaame wel dertig kanonnierbooten van Allegariers [Algeciras] die zoo onder de Spaanse kust oppaste als daar zoo een Engels schip of zoo kwam die zonder komvooy was. Maar zij hebbe alle maar een stuk dat voor op leyd. Zij schoote nog voorscheyde schoote op ons maar een fregat datte wij bij ons hadde dat wel bezeyld was lag [gaf] daar telkens zijn heele laag. Daar in eydre kanonnierboot zijn zoon dertig of vijf en twintig man aan boort en vlugte tusse de klippe als zij het te kwaad kreyge dat men haar niet kan raake. Om 7 uree savons kwaame wij ten anker in de baay van Gibraltar.

29 October. 's Morgens om 7 uree keeke wij op het hallefdek in de baay met de keyker of ons schip daar niet en lag maar konde niet zien van alle de scheepe die daar laage. Maar doen onze Capteyn. aan de wal gezet wierd zeyde hij tegen mijn of ik mijn schip nog niet hadde gezien. En ik twijfelde aan de mast dat ik hem zag maar omdatte daar zo veel Vinesiaanders [schepen uit Venetië] laage met van die heele maste [i.e. zonder stengen] ontgaf ik het mij en zeyde dat ik hem niet en zag. Doen zeyde hij tege mijn als ik straks aan de wal ga dan moet gij maar bij mijn mede vaaren en dan kunne wij het best zien of uw schip daar is. Zoo niet dan kund gij bij mijn aan boort bleyve. Maar om nege uree ging hij aan de wal en vroeg aan mijn of ik nu klaar was om mede te gaan en zeyde als Uw belieft Mijn Heer overste.

Dus om 9 uree ginge wij van boort. Na een beetje geroeyd te hebbe zag ik de hoeker legge met de kaper daar bij. Zeyde het direct tegen de Capteyn en hij zeyde, eer ik nu aan de wal ga zal ik uw eerst aan boort brenge. Maar doen konde gij wel begrippe dat daar een vreugde in mijn hart was doen ik dat schip zag. Maar doen wij op zeyde kwaame

wilde de prijscapteyn geen mens over laate koome. Hij zeyde als dat zijn orders zoo waare. Maar onze Capteyn zeyde tegen hem dat hij dat vaartuig op een onbehoorlijke wijs hadde genoome onder een Turkse vlag en waarom niet aan de wal gegaan doen men zag dat deze mense vlugtende waare en daar gij der tot de wal toe hebt nageroeyd zoo mij deze Capteyn verklaart geeft. Maar gij zijt alle zoowat dieve en plunteren daar gij van leeft, schelleme. Laat de Capteyn aan boort van zijn schip en schrob uw daar af. Ik zal uw en uw Capteyn. wel nader

Portret van Admiral Lord Collingwood (in E.P. Brenton, 1824).

vinde. Het is schande voor de Engelsche natie dat gij met de vreemde mense zoo handelt. Maar gij Caappers zijt allemaal zo wat [als] Spanjaarde en Portegiese. Ik zal mijn boot eens aan boort zende en presse u allemaal daar eens uyt. Doe moest de prijscapteyn met beschaamde kaake van boort gaan en ik bedankte de Capteyn duyzend maal voor zijn goedheid dat hij aan mijn hadde betoond en aan mijn volk en hij bedankte mijn voor mijn dienst die ik in de slag bij zijn aan boord hadde gedaan en in geval hij mijn van eenige dienst konde zijn dat ik dan maar bij hem aan boort moest koome.

Doen ik aan boort kwam zag ik dat de bezaansmast en boegspriet aan stuk was en alles ontrampeneerd en doen ik omlaag kwam vond ik mijn kist oope zonder goed daarin en mijn beddegoed ook weg en al hetgeen in de kajuyt hadde geweest was weg en zoo was het met de stuurman en volk haar goed ook en van het scheepsgoed ook dus ik kwam in een dispirate boel, ik wist geen raad. Maar een wagter nog aan boort

zeynde en alles noukeurig nagezien ging ik naar de stad of ik een pruyse konsel konde vinde. Maar daar was geen Pruyse konsel maar wel een Deense waar ik mijn daar aansons bij vervoegde. De Heer zijn naam was Tomas Stoks, en die mijn Crispondent in Faro heel goed kende, de Hr. Crispijn, daar hij zelfs met negoseerde. Maar ik en hadde geen bewijs van de Hr. Crispijn, dus de Hr. Tomas Stoks konde mijn niet en ik kon dien Heer niet. Deze man zoo goed zeynde ging met mij naar een notaris en voorklaarde daar wat mijn was weder-

vaare en van het schip te vlugte en dat ik een partij eyzer in hadde, dat het voor Engelse rekening in Faro was maar dat mijn bevragter in Rotterdam mijn dat opgedronge hadde dat het voor mijn rekening zoude zijn en dat hij mijn daar alles van medegeve zoude in geval mijn een Franse kaper ontmoette. Den inkoop van het eyzer en sertivikaate kreeg ik mede en dat stak ik agter de spiegel tusse het glas en het hout. Maar doen ik aan boort was gekoome zag ik dat de spiegel aan stuk was daar de pampiere agter geweest waare, [...] daarom konde ik niet verklaare bij de notaris dat het mijn goed was. Ik dogt in mijn eyge, zey hebbe vast de brieve gevonde dat het te Rotterdam tuys hoort, het eyzer. En ik hadde een partij genever en kaas voor mijn rekening mede, dat zeyde ik dat het mijn goed was want daar was meer als de helft van gestoole.

Dat gedaan zijnde ging ik weder na boort van het oorlogschip daar zij bezig waare om de gekwetste aan de wal te doen, en ging aan de Capteyn verzoeke of ik mijn volk van boort af konde krijge. En hij zeyde diereet

van ja, en hoe ik het aan boort hadde gevonden. En ik zeyde dat al ons goed weg en gestoole was en dat alles ontrampeneerd was, en zeyde tegen mijn in geval ik okkazie heb dan zal ik eens bij Uw aan boort koome en keyke alles eens na en zeyde, binne acht dage moete wij klaar zijn en dan moete wij naar de West Indies toe. Als gij geexamineert word zegt dan uyt mijn naam dat het schurke geweest zijn die uw zoo doen vlugte hebbe. Maar ik hadde wel gewenscht, zeyde hij, dat uw schip hier niet hadde gelege, dan zoude gij met uw volk weder medege-moete hebbe. Dus ik wilde hem bedanke voor zijn goedheid dat hij aan ons hadde betoond en hij zeyde als dat hij daar geen dank voor hebbe wilde, datte wij alle zeeluy waare en dat het dan den eene zijn beurt was en dan den anderen. Dus wij naame afscheyd met een glas wijn en hij wenste dat ik gou mijn schip vrij zoude hebbe, en ik wens-te hem goed reys toe als hij vertrok naar de West.

En ons volk was zoo blij doen ik zeyde, dat goed datte zij nog hadde, datte zij dat maar in de boot moeste doen, datte wij vrij waare en datte wij na ons schip konde gaan, maar hoe gou dat haar goed in de boot was? En nam afscheyd van alle de offesiers die aan boort waare, en de mense waare blijde dat ik het gevonde hadde en naame afscheyd met een glas grok. Dus teege den avond zoo om 6 ure kwaame wij aan boort van ons schip *de Zeevrugt*, blij zijnde datte wij aan boort waare, maar bedroeft datte wij nies van onze kleere en vonde en alles vuil en stinkend en kapot. Wij zaage daar een partij zeyle te krijge daar wij die nagt op zoude slaape en zage ook datte wij wat te eete kreege. Dus wij bragte de nagt zoo door dan hier over te praate en dan daar over en watte wij al ongelukke hebbe moete uytstaan met in de slag te zijn haast ons leve hadde moete eyndige op lager wal als ons geen schip hadde gesleept, eyder uur 5 voet waater in het schip koomende, digt bij de helft van onze

ekipazie gesneuveld. Dus men verhaalde daar zoo wat van alle onze ongelukke die wij op deze reys hebbe wedervaare.

30 October. 's Morgens om nege ure naar de wal gaande om geexamineert te worde maar konde niet klaar koome om rede daar zoo veel Spaanse Capteyns en offesiers geexamineert moeste worde, die op haar woord van eer na huys toe gezonde wierde en ik weder na boort toe ging om de boel zoo wat op te knappe en in orde te brenge.

31 October. 's Morgens weder bij de Deense konsel koomende, gaf mijn een klerk mede om geexamineert te worde, maar konde nog niet klaar koome omdat zij het nog te druk met de Spanjaarde hadde.

1 November. 's Morgens weder heengegaan zeynde konde weder niet klaar koome. Zeyde dat ik morge zoude koome en dan zoude zij zien of zij mijn zoude konne helpe.

2 November. 's Morgens weder gekoome met de klerk van de konsel zeyde dat ik op de middag zoude koome, datte zij mijn dan zoude helpe. En op de middag gekoome zijnde hebbe zij mijn 7 vraage van de 32 afgevraagt en daar op een eed moete doen dat ik de waarheid zoude zegge.

3 November. 's Morgens ben ik weder aan de wal gegaan naar de konsel en gaf mijn weder een klerk mede en wiert doen tot de 32 exzaame gevraagt. En dat duurde tot savons te 7 ure toe en doen zeyde zij als dat mijn stuurman moest koome en of ik hem bij mijn hadde. En ik zeyde van ja, datte wij aan boort van het oorlogschip met zijn vijfve hebbe geweest en datte daar nog vier in Faro gebleeve waare.

4 November. Zondag zaate de heere niet. Ginge eens de stad in kuyere en vonde verscheyde Duytsers onder de soldate.

5 November. 's Morgens ging ik met de stuurman aan de wal om geexzamineert te worde, maar zeyde tege ons als datte wij morges maar eens weder moeste koome want als datte zij met de Spaanse matrooze bezig waare om haar op het woort van eer na huys te zende om rede, datte zij geen vaartuyge benodigt hadde om die mense weg te brenge, want zoo gou als zij buyte de poort over de brug waare stonde zij op de vaste wal. [i.e.op Spaans grondgebied].

6 November. 's Morgens ginge weder keyke maar konde niet geexzamineert worde. Moeste daags ter aan kome.

7 November. 's Morgens weder na de wal gegaan met de stuurman, konde weder niet klaar koome. Kwaame verscheyde moorse barke met koebeesten van de moorse kust, daar zij in Gibraltar van moete leeve, anders hebben zij daar geen verfrissing want Gibraltar is maar een klip, daar nies en wast. Zij moeten van de Spanjaarden of de Moore haar verfrissing hebbe.

8 November. 's Morgens weder heengegaan zeynde was het nog als voore. Moeste sanderen daags weder koome.

9 November. 's Morgens daar weder na toe gegaan zeyde zij tegen ons, als dat wij de stuurman benodigt zijn zulle wij het bij de konsel late weete.

10 November. 's Morgens ik na de konsel gegaan was daar geen antwoord nog van de heere.

11 November. Zondags ging het volk eens na de wal met onze offesiers die wij aan boort als opzienders hadde.

12 November. 's Morgens ging ik weder na de wal bij de Konsul of daar geen orders waare, dat de stuurman aan de wal moest

koome. Maar konde nog niet geholpe worde.

13 November. 's Morgens ging ik weder na de Konsul maar hadde nog geen orders bekome.

14 November. Nog als voore. Konde niet geholpe worde.

15 November. Nog als voorre. Konde niet geholpe worde, omdatte de gekwetste Spanjaarden na Allegeriers [Algeciras] regt over Gibraltar gebragt moeste worde.

16 November. 's Morgens ging ik weder na de wal bij de Konsul om te zien of daar orders waare dat de stuurman aan de wal moest koome. Ging ik en een klerk informere of hij moest koome en zij zeyde van ja. Doen ging ik direct om de stuurman en kwam bij hem voor de heere maar zij zeyde als dat ik in een ander voortrek moest gaan zoo lang mijn stuurman geexzamineert was, maar het duurde tot savons laat. Zoo om 7 ure ginge wij eerst na boort zonder datte wij iets hadde gebruykt waarvan hij eerst een eed hadde moete doen eer hij zijn exzame deed, en doen hij de 32 gedaan hadde moest hij weder een eed doen dat hij de waarheid hadde gesprooke, dat het schip in Pruysse toebehoorde, dat hij en ik een Pruys was en meer andere dinge die ze mij ook vroege.

17 November. 's Morgens na de wal gegaan zag ik onze Capteyn nog daar wij aan boort van het oorlogschip hadde geweest en vroeg mijn of ik nog niet klaar en was om te voortrekke. Ik zey dat het nog niet was uytgeweeze. Doen zeyde hij tege mijn als dat hij bij het opperste van de koert hadde geweest en dat hij daar na geïnformeert hadde en hadde antwoord bekoome dat het den 21ste November zoude uytgeweeze worde van ons schip. En zeyde ook als dat ik mijn gerust konde stelle, dat ik mijn schip wel zoude wederom krijge. Hij ging na boort om te

voortrekke en ik wenste hem goeden reys benevens hy mijn. Dat was een groote hoop dat hij dat zeyde, datte wij ons schip weer krijge zoude. Doen ginge wij wat schoon maake en alles zoo wat naa zien. Want van te voore wiste wij niemendal hoe of het met ons zoude afloope, of wij ons schip weder krijge zoude of niet.

18 November. 's Morgens aan de wal gegaan bij de konsul zeyde ik dat tege hem datte ik mijn Capteyn hadde gesprooke en dat hij zulks tege mijn heeft gezeid. Doen zeyde hij tege mijn als gij het eyzer niet aan boort hadde gehad wij al lang vrij zoude geweest zijn.

19 November. 's Morgens weder na de konsul gegaan zeyde tegen mijn dat hij een brief van de Heer Crispijn ontvangen hadde met mijn te helpe met het geen ik benodigd was.

20 November. 's Morgens weder na de konsul gegaan zijnde, zeyde hij tege mijn dat hij na de Spaanse kust of na Allegeriers toe ging met een Spaanse Capteyn die gekwetst was geweest en of ik een brief wilde mede geve dat hij hem zoude bezorge op de post.

21 November. 's Morgens vroeg bragt ik hem de brief geadreseert aan de Heer L. Schelvisvanger te Maassluys, datte zij tog zoude weete waar wij in de wereld waare.

22 November. 's Morgens weder gaan zien of wij voor het koert zoude koome maar de knegt van de Konsul zeyde alsdatte zij niet en zaate, dat ik morgen met de stuurman en de kok moest aan de wal koome om nog een eed te doen.

23 November. 's Morgens vroeg ginge wij met ons drie na de wal. Bij de Konsul koomende zeyde hij datte wij alle drie bij de

notaris moeste koome om daar nog een eed af te legge.

24 November. 's Morgens aan de wal ge-koome zeynde zeyde de Konsul dat het koert [court, rechtbank (hof)] al weder niet en zat maar dat hij naar alle gedagte den 26sten November zoude zitten.

25 November. 's Morgens aan de wal en bij de Konsul koomende kwam daar een schipper die uyt Barcelona kwam gelade met brandewijn onder Pruyse vlag, die ook opgebracht wierd en zoo gou als hij geexzamineert wierd en gedaen zeynde wierd hij voort aanstons dien zellefden dag gekondemt [verbeurdverklaard].

26 November. 's Morgens ging ik weder bij de Konsul en zeyde mijn dat het koert [hof] wel gezeete hadde over dat Pruyse schip dat nu pas aangekoome was maar datte zij een Zondag gezeete hadde om rede het fregat dat het Pruyse schip genooime hadde met despasjes [dépêches] naar de Westindië toe moest. Datte zij maar kort daar over hadde gezeete want hij valse pampiere aan boort hadde en dat zijn volk hem verrade hadde dat bij het vergat [fregat] was overgegaan en zeyde ook waar datte de pampiere laage. En doen kopt ik nog een kleyne sloep van de Capteyn, want zijn schip was tog weg, voor 5 Spaanse daalders want men ziet daar weynig engels geld. Het is Spaans zilver dat daar meest gebruikt werd en gout en Portegies goud.

27 November. 's Morgens ging ik na de wal bij de konsul en die zeyde mijn als datte wij vandaag voor het koert [hof] zoude koome. Zoo om elf uur ginge wij daar na toe en om een uur wierd het uytgesprooke datte wij vrij waare, maar datte wij de schaade die wij hadde en de koste van ons moeste zelfs drage. En datte het eyzer datte wij in hadde gekondemt was. Dus dat verheugde ons

doen ik zulks uyt de prezident zijn mond hoorde datte wij vrij waare.

28 November. 's Morgens begonne wij ons schip wat op te knappe en wat teere en smeere en het geen gedaan moest worde. Ons volk was doen wat blijde datte wij vrij waare want zij vreesde telkens datte wij niet vrij zoude koome om reden als datte daar zoo veel scheepe opgebracht wierde en alle gekondemt wierde.

29 November. 's Morgens ging ik aan de wal bij de konsul en zeyde tegen mijn als dat ik daags daar aan in de baay moest haale, want datte zij het eyzer zoude koome haale.

30 November. 's Morgens begon het hard te waaye uyt het ZW konde niet op de rede koome, en het eyzer konde zij ook niet haale om rede het zoo sterk woey.

1 Dezerber. 's Morgens mooy weder korte [verhaalden] wij uyt de laag in de baay en liete ons anker doen valle en keeke het schip rom en tom na en rippereerde onze boegspriet die aan stukkend was. Laste [vastzetten met touwen] hem in elkander.

2 Dezerber. 's Morgens Zondag ging het volk na de wal toe. Mooy weer. De wind van het NO.

3 Dezerber. 's Morgens maakte wij een beaanmast van onze groote ra, die wij overschaving [overcompleteet?] hadde en rippereerde alles zoo wat dat noodig was.

4 Dezerber. 's Morgens mooy weer. Kwam daar een bark van het Korsemishuys [gerechtsdeurwaarder ?] aan boort om het eyzer, en toge aanstons aan het losse, waarvan wij maar een groote 400 staave in hadde die ons de Heer van Dam van Rotterdam na Sluys heeft gezonden.

5 Dezerber. 's Morgens goed weer en ging na de wal na de Konsul. Zeyde dat ons eyzer van boort gehaald was.

6 Dezerber. 's Morgens sloege wij onze zeyle aan want zij den heele teyd op de ballast hadde gelege. De wind NO.

7 Dezerber. 's Morgens een stevyve koelte [6 Bft] met regen. Konde niet aan de wal koome door de harde wind. Maakte ons tweede anker klaar en liete onze groote [ra] zakke. De wind ZW.

8 Dezerber. 's Morgens mooy weer. Lichte ons anker en korte heel buyte de scheepe en liete doen ons anker valle, en ging doen na de wal of onze brieve klaar waare maar op het kantoor koomende zeyde datte zij nog niet klaar en waare.

9 Dezerber. 's Morgens Zondag, mooy weer en het volk ging na de wal en ik viste reys want daar was veel vis in de baay.

10 Dezerber. 's Morgens een stevyve koelte [6 Bft]. De wind van het ZW met regen. Liete ons tweede anker bijloope en streeke onze groote raa want veel scheepe die doorginge.

11 Dezerber. 's Morgens wind en weer als voore. Konde niet aan de wal koome dat daar zoon deyning gong en ook van de wind.

12 Dezerber. 's Morgens mooy weer. Droogde onze zeyle en ging na de wal of onze brieve nog niet klaar en waare. En op het komtoor komende zeyde zey datte zey nog niet in orde waare.

13 Dezerber. 's Morgens een stevyve koelte met regen. De wind van het West. Konde weder niet aan de wal koome.

14 Dezerber. 's Morgens weer en wind als

voore. Liete ons tweede anker valle en zaage voorscheyde scheepe die driftig waare.

15 Desember.

's Morgens goed weder. De wind WZW. Ligte ons tweede anker, voor het veyle op de grond [bodenvuil?] en ging na de wal of mijn brieve nog niet in orde waare. En bij de Konsul koomende, zeyde datte ze morges klaar zoude zijn.

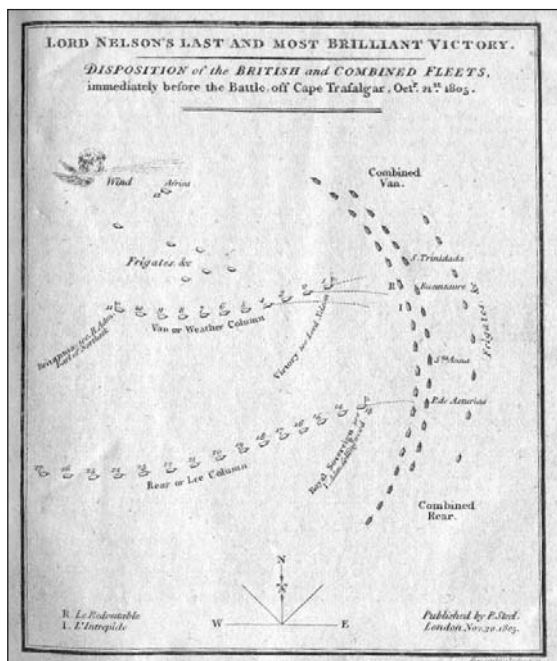
18 Desember. Zondag.

's Morgens ging ik na de wal en ontving mijn brieve dat ik vertrekke kon en nam daar nog een man aan om ons, als wij voor Faro kwaame over de baar te brenge.

17 Desember. Maandag 's morgens ligte ons anker op en ginge met het Engels konvooy na zee. De wind van het ONO stil. Maar op den dag bleef het al stilletjes. Tegen den avond begon het koeltje aan te legge. De wind noordeleyk, en om 10 uure wende wij van de Moorse kust af. En de koelte lag hand voor hand aan en hielde ons maar bij het konvooy.

18 Desember. 's Morgens een stevve koelte. Dreeve met het konvooy de Middelandseze in en hielde het digt onder de Spaanse kust. De wind WZW kruyste daar heen en weer.

19 Desember. 's Morgens mooy weer. De wind nog als voore. Hielde ons maar digt bij de vloot en in de vloot voor de Moore en de Turke die wij dagelijks zaage in Gibraltar.

De Zeeslag bij Trafalgar (P. Steel, 1806).

20 Desember.

's Morgens de wind van het NO met een labberkoeltje en dik van regen. Op de middag liep de wind na het Oost. Zette onze koers met het konvooy door het Nauw [Straat van Gibraltar].

21 Desember.

's Morgens om 4 uure liep de wind weder in het West met een stevve koelte. Liepe weder met het konvooy na de rede van Gibraltar. Om elf uure kwaame we in de baay ten anker.

22 Desember. 's Morgens begon het hard uyt de westeleyke hand te waaye en dik van regen.

23 Desember. Zondag 's morgens woey het een storm uyt het WZW. Liete ons tweede anker valle. Daar dreef nog een Deense brik en voorscheyde barke op het strand.

24 Desember. 's Morgens zoo om 4 uure schoot de wind uyt in het W ten N. Het weer hield nogal aan.

25 Desember. Kersemis. 's Morgens het weer bedaarde. De wind NW.

26 Desember. Wind en weer als voore. Ligte ons tweede anker weder op en droogde onze zeyle.

27 Desember. 's Morgens de koelte hand voor hand aanlag. Liete ons tweede anker

weder valle. Daar raakte voorscheyde
scheepe driftig. De wind WNW.

28 Desember. 's Morgens om 6 ure de
koelte een weynig afnam dog de lugt
betrokke.

29 Desember. 's Morgens mooy weer. Ligte
ons tweede anker op en droogde onze zeyle.
De wind van het WZW.

30 Desember. Zondag. 's morgens mooy
weer en stilletjes. De wind liep heen en
weer. Om 12 ure kregen we een kleyn zugje
uyt het OZO en de kommandant deed seyn
om anker te ligte. En ginge met het heele
konvooy onder zeyl. Om 3 ure stil.
Boekseerde [boegseerde] ons uyt de baay, en
bleef de geheele nagt stil.

31 Desember. 's Morgens om 3 ure kreeg
wij een kleyn koeltje uyt het OZO. Zette
onze koers met het gansche konvooy door
het nou van de straat. De koelte lag aan, de
wind Oost. Smiddags om 6 ure peylde
Kaap Spartel Z ten W na gissing 4 meyle
[12] van ons. En dede het kompliment aan
de kommandant en bedankte hem en voor-
liete het konvooy en zette onze koers om de
NW op Kaap St. Marie. En zette alle de zeyle
bij die goed konde doen. De wind OZO.

1806

1 January. 's Morgens zaage 4 tot 5 scheepe
die met ons mede liepe. De wind van het
NO. Op de middag hadde vertroude breedte
van 36 gr. 28 min. gelijk aan de gegiste
breedte. Om 2 ure naame wij onze leyzeyle
in omdat de wind zoo Noordelijk liep.

2 January. 's Morgens met het ligte van de
dag zaage wij Kaap St. Marie in het WNW na
gissing 5 1/2 [16,5] mijl van ons. Mooy
weer. Om 12 ure smiddags liepe wij na
binne en om 1 ure kwaame wij ten anker

over de baar van Faro. Om 4 ure ligte wij
ons anker en ginge na binne boekseere met
de vloet en 's nags om 11 ure kwaame wij
ten anker bij de gezondheidspaal. De wind
Zuyd maar stilletjes.

3 January. 's Morgens om 9 ure kwam het
restant van ons volk aan boort wat wij agter
gelaate hadde doen wij ons schip ginge
zoeken en daar den heele teyd tuys gelege
had voor een daalder daags de man van
October tot nu toe. En zij waare blijde datte
zij ons zaage. En de vizietesloep [visitatie-
sloep] aan boort gekoome zijnde zeyde datte
wij drie dage karreteyn [quarantaine] moes-
te legge. Mooy weer.

4 January. 's Morgens droogde onze zeyle.
De wind van het oost met mooy weer.

5 January. 's Morgens mooy weer. Droogde
onze zeyle en sloege ze af. De wind NO.

6 January. 's Morgens kwam de vizietesloep
aan boort en klaarde ons in. Mooy weer
maar konde niet aan Faro koome dat de
koelte te steyf was.

7 January. 's Morgens ligte ons anker en
ginge na Faro zeyle. Mooy weer. De wind
ZZO.

8 January. 's Morgens zette wij ons schip op
de bank om schoon te maake van ondere.
Mooy weer. De wind ONO.

9 January. 's Morgens brande wij ons schip
en smeerde hem en liete hem nazien van de
timmerluy. De wind NNO. Mooy weer.

10 January. 's Morgens teerde en smeerde
wij ons schip en zoo wat opknappe. De wind
van het NNW met mooy weer.

11 January. 's Morgens regenagtig. De wind
ZO met een frisse koelte.

12 January. 's Morgens mooy weer. Rippeerde en keeke alles zoowat na dat noodig was. De wind van het NO.

13 January. Zondag mooy weer. De wind NO.

14 January tot 19 January. Keeke de zeyle zoowat na. Telkens mooy weer.

20 January. 's Morgens naame onze topzeyl-ra omlaag en keeke alles na. De wind NO.

21 January. Maandag wierd ik bevragt met kulk [kurk] en somak [product voor leerlooien] na Bristol voor 320 pond sterling. Mooy weer. De wind NNO. Onze vorige vragt was weg en ik kon daar niets aan doen want ik was te Rotterdam bevragt. [in beslag genomen contrabande].

22 January. 's Morgens maakte ons ruym klaar om te laade. De wind N ten W.

23 January. 's Morgens loste wij 2 barke ballast dat noodig was, mooy weer.

24 January. 's Morgens verschoote onze ballast van voore na agter om het schip bij de last te krijge. De wind NO.

25 January. 's Morgens kreege een gedeelte kulk aan boort, 84 baale. Mooy weer. De wind NNO.

26 January. 's Morgens kwaame 4 barke met kulk aan boort, 84 - 42 - 70 - 56, alle bosse met kulk. Mooy weer. De wind ZO.

27 January. Zondag. Mooy weer. De wind O ten Z.

28 January. 's Morgens mooy weer. Kreege 190 baale somak en een partij losse kulk. De wind Oost.

29 January. 's Morgens mooy weer. Kreege drie barke eyder met 10 baale somak en een gedeelte losse kulk en een bark met 60 bos kulk. De wind ZW en steyve koelte.

30 January. 's Morgens kreege wij de resteerende van ons lading aan boort, een bark met 56 bosse kulk.

31 January. 's Morgens een steyve koelte met regen. Haalde twee boote met steene om reede wij niet bij de last en laage en sloege ons grootzeyl aan.

1 February. 's Morgens sloege de resteerende van onze zeyle aan en haalde water. De wind als voore met regenbuyje.

2 February. 's Morgens de wind WZW met regen. Haalde de rest van het water.

3 February. Zondag mooy weer. De wind WZW.

4 February. 's Morgens woey het steyf. De wind ZZO met regenbuyje. Maakte alles in orde en voorzegelde de luyke agter en voor. Maakte ons schip schoon.

5 February. 's Morgens goed weer. Droogde onze zeyle en wachte na onze pampiere. De wind OZO.

6 February. 's Morgens de wind van het Zuyde met regebuyje en een steyve koelte. En s'avons kreeg ik mijn brieve datte wij 's Morgens konde voortrekke en besprak een loots om te vaare.

7 February. 's Morgens om 6 ure kwam de loots aan boort en ligte ons anker. En maakte zeyl. De wind NW met een kleyn zugje. Om 10 ure kwaame wij weder ten anker bij de karrenteynpaal. En 's avons ging de loots na huys.

8 February. 's Morgens kwam de loots weder aan boort en ligte ons anker en ginge na benede boekseere tot aan de baar. En om 10 ure kwaame wij weder ten anker om rede dat het stil was en de zee te hoog op de baar was. De wind ZW.

9 February. 's Morgens liep de wind heel westeleyk met een frisse koelte. Op de middag liep de wind van het NNO en om 3 ure ligte wij ons anker op en ginge onder zeyl om na zee te zeyle. Om 4 ure waare wij in zee en de loots ging van boort en zette onze boot binne, en zettende onze koers omdat wij een beetje van de wal zoude zijn

om de W ten N. Mooy weer.

10 February. Zondag. 's morgens mooy weer. De wind NNW. En smiddags 5 ure peylde wij Kaap St.Vincent W ten Z na gissing 3 1/2 mijl [10,5] en de hoek van Lagos 1 1/2 mijl [4,5] van ons. Mooy weer.

11 February. 's Morgens liep de wind tot in het ZW met een zeemanskoelte met een betrokken lugt met regen. En smiddags de wind van het NW. Om 12 ure hadde Kaap St.Vincent 5 myle [15] O ten N na gissing van ons. En staake een rif in ons topzeyl en de koelte nog aanlag met een buyagtige lugt.

Noten

- 1 E.H. Bon en S.J. de Groot, *Een onlangs ontdekt ooggetuige verslag van de Zeeslag bij Trafagar in 1805 (1)*. Mars et Historia 39 (2005) nr 3 blz 30
- 2 De zelfde vergissing werd gemaakt in James, W., *The Naval History of Great Britain from the declaration of war by France in 1793 to the accession of George IV* (London, 1886) III 499 (Appendix No. 31).
- 3 De literatuur is hierover niet duidelijk. Gevonden werd 120, 130, 136 en 140 stukken. Het juiste aantal lijkt 120.
- 4 James, Naval History, III 457.

Voor u gelezen door Wil Zaagman jr.

ZWIJNDRECHT 1940-1945 VAN BEZETTING TOT BEVRIJDING

Ons lid H.C. (Kees) Popijus heeft een aantal jaren geleden een boek het licht doen zien over Zwijndrecht in de oorlogsjaren. Een indrukwekkende beschrijving van de invloed van de oorlog op een kleine plaats, en vooral op de inwoners daarvan. De mobilisatie, de meidagen van 1940 met Fallschirmjäger op en rond de bruggen, het dagelijks leven in de vijf donkere jaren die volgden, inclusief jodenvervolging, collaboratie en verzet, en uiteindelijk de bevrijding met de nasleep ervan.

Omdat Popijus niet van half werk houdt, besloot hij een aanvulling op zijn boek te schrijven toen meer feiten naar voren kwamen. Bron hiervan was o.a. een verzetsman van het eerste uur, die niet aan het eerste boek had willen meewerken, omdat hij vreesde dat het

een sensatieverhaal zou worden. Toen echter uit het boek bleek dat Popijus feiten wilde horen, en geen vermoedens of geruchten, verleende hij alsnog zijn medewerking. Hierdoor kon een aantal vraagtekens van de auteur worden omgezet in punten of zelfs uitroepetekens. De aanvulling is eigenlijk een boek op zich. 48 Pagina's A4 in slappe kaft, rijk geïllustreerd met voornamelijk uit persoonlijk bezit afkomstige zwart-wit foto's, en zeer vlot leesbaar. Een historie van de "gewone mensen" in een provincieplaats onder moeilijke omstandigheden. Ter gelegenheid van deze uitgave is ook een herdruk verschenen van het oorspronkelijke boek. Dit beslaat 110 pagina's A4 in harde kaft, en is ook ruim voorzien van zwart-wit illustraties.

Beide uitgaven zijn exclusief te verkrijgen bij de Plantage Boekhandel, Hof van Holland 63, 3332 EH Zwijndrecht, telefoon 078 - 620 81 76, e-mail info@plantagezwijndrecht.nl. Het boek kost € 24,90 en de aanvulling € 14,90, beide excl. porti.

C.D.M.J. Leebeek

17^E EEUWSE OORLOGSPROPAGANDA

GEBRUIK VAN PAMFLETTEN ALS PROPAGANDAMIDDEL BIJ DE EXPEDITIE VAN WILLEM III NAAR ENGELAND IN 1688 (DEEL ÉÉN VAN TWEE)

Hoofdstuk I. Inleiding

Op 8 oktober 1688 kwam - op verzoek van stadhouder Willem III - een aantal Gedeputeerden ter Buitenlandse Zaken van de Staten Generaal in een geheime vergadering bijeen. In deze vergadering gaf Willem III de redenen aan, op grond waarvan hij besloten had op persoonlijke titel - gewapend - naar Engeland te gaan. Tevens verzocht hij de Staat hem te steunen, onder meer met leger en vloot. De Heren Gedeputeerden kwamen na een afweging van argumenten tot de slotsom, dat de invasie van Engeland een Staatszaak was en zegden hem de gevraagde steun toe. Het verslag van deze vergadering is bewaard gebleven in de zogenaamde "Lappen der Secrete Resolutiën van de Heeren Staten van Utrecht"¹.

Op 10 oktober 1688 richtte Willem III zich - mede namens zijn vrouw Mary Stuart - middels zijn zogenaamde "Declaratie" - tot het Engelse volk, om hen de redenen voor zijn gewapende invasie mee te delen en hen steun te vragen bij zijn actie. Deze Declaratie met bijvoegsel van 24 oktober 1688, alsmede een soortgelijke Declaratie van 10 oktober 1688, gericht aan het Schotse volk en brieven van 29 september 1688 aan officieren, matrozen en soldaten van leger en vloot en een "expeditiegebed" zijn als pamflet² uitgegeven en bewaard gebleven. Deze Declaratie gaat vooral in op Engelse binnenlandse

argumenten en bevat een deel waarin Willem III aangeeft hoe hij in Engeland de godsdienst wil herstellen en de binnenlandse toestand wil stabiliseren.

Op 26 oktober 1688 neemt stadhouder Willem III met een rede afscheid van de Staten van Holland. In deze rede, die als pamflet³ is overgeleverd, geeft hij nog eens aan wat zijn motieven zijn voor de dan aanstaande invasie van Engeland: het verzekeren van de vrijheid en religie van de Republiek, een en ander in het licht van de bedreigingen van naburige staten in Europa.

Op 28 oktober 1688 nemen de Staten Generaal een resolutie aan, waarin zij de redenen aangeven om Willem III bij zijn invasie van Engeland, met leger en vloot te steunen. De resolutie was bedoeld als diplomatieke rechtvaardiging van de invasie en diende door diplomaten naar het buitenland te worden verspreid. Deze resolutie is ook als pamflet⁴ uitgegeven.

Reeds bij oppervlakkige lezing van deze bronnen blijken grote verschillen te bestaan in gebruikte argumenten tussen enerzijds de informatie gericht op de regering van de Republiek en de Europese hoven en anderzijds de informatie gericht op het Engelse publiek. In sommige gevallen lijkt zelfs sprake van bewust gebruiken van onjuiste informatie. Dit alles duidt op het gebruik van propaganda door Willem III en de regering van de Republiek in een tijd dat theorievorming over propaganda nog niet bestond. In de Engelse historische literatuur is veel gepubliceerd over de gevolgen van de gewapende invasie van Willem III in Engeland en dan vooral over de “Glorious Revolution” van 1688-89, met name rondom het driehonderdjarig jubileum daarvan in 1988. Het is niet verbazingwekkend, dat hierin vooral aandacht bestaat voor het Engelse perspectief⁵. In de Nederlandse historiografie wordt deze periode ook uitvoerig beschreven, echter hoofdzakelijk vanuit het perspectief van de Republiek. Wat lijkt te ontbreken, is een onderzoek naar het gebruik van propaganda rondom deze groots opgezette invasieoperatie, waarbij de Engelse en de Nederlandse situaties worden geplaatst in het Europese perspectief.

In het beperkte kader van een doctoraal werkstuk zullen bovengenoemde eigentijdse bronnen - voornamelijk pamfletten - nader worden onderzocht op het mogelijk gebruik van propaganda, gericht op de verschillende doelgroepen in de Republiek en in Engeland. Met behulp van de bronnen en een beperkte, maar actuele hoeveelheid historische literatuur zal deze propaganda in het perspectief van de toenmalige omgeving en tijd worden geplaatst. Bij het bestuderen van de omgevingscontext zal aandacht worden besteed aan een aantal doorsnijdende factoren van invloed, waaronder politieke, militaire, economische, sociaal-culturele en technologische aspecten. De propaganda zal waar mogelijk worden geduid met behulp van recente theorieën.

De opzet van het werkstuk is als volgt. Na deze inleiding volgt hoofdstuk II, waarin de theorie van propaganda wordt behandeld. Vervolgens worden de gebeurtenissen rondom de invasie van Engeland en de propaganda-aspecten ervan beschreven in hoofdstuk III. In hoofdstuk IV worden de vier gekozen primaire bronnen in afzonderlijke paragrafen inhoudelijk behandeld en op het verschijnsel propaganda geanalyseerd. Ten

slotte bevat een afsluitende hoofdstuk V de synthese, waarin de verschillende vormen van propaganda worden getoetst aan de theorie en een antwoord wordt gegeven op de onderzoeksvraag.

Hoofdstuk II. Propaganda

Inleiding. Het woord propaganda komt van het Latijnse “*Sacra Congregatio de propaganda fide*”, hetgeen betekent: “de heilige congregatie voor de verbreiding van het (rooms katholieke) geloof”. Het hieruit ontstane zelfstandig gebruikte woord propaganda staat in meer algemene zin voor: het verspreiden van ideeën, van een ideologie. Het is relevant in het kort de historie van de propaganda na te lopen, teneinde te kunnen bepalen in hoeverre propagandisten in de 17e eeuw op de hoogte kunnen zijn geweest van de theorie.

Historie. Sinds het begin van studies over retorica (tot in de 20e eeuw werden retorica en overreding/propaganda op één hoop gevoegd) maakte men zich zorgen over de ethische aspecten daarvan. Zo veroordeelde Plato de retorica, omdat het een systeem was, waarmee de slechtere, als de betere redenering kon worden voorgesteld. Aristoteles werkte de retorica verder uit en onderscheidde vier concepten: 1) het concept van geloofwaardigheid (ethos), waarbij het bewijs van de waarheid ontstond doordat het gehoor inzicht kreeg in karakter, integriteit en goede wil van de spreker; 2) ook het emotionele aanspreken (pathos) van het gehoor door de spreker vormde een bewijs; 3) uiteraard ook de inhoud van de toespraak zelf (logos), en ten slotte 4) de logica als gevolg van participatie van het gehoor in een interactief argumentatieproces (enthymeme), waardoor waarheid en gerechtigheid zouden worden behoeft van misstappen. Aristoteles erkende overigens dat de retorica ook kwaadschiks kon worden aangewend. Quintillius, een be-

Willem III.

langrijk retorica-leraar in Rome in de 1^e eeuw, kwalificeerde in zijn werk “*Instituten van welsprekendheid*” een ideale retoricus als een goede man en een goed spreker, iets dat herhaald werd in het werk “*De Christelijke doctrine*” over preken en retorica van de kerkvader Augustinus in de 5^e eeuw. Nadruk op de waarheid loopt als een rode draad door dit werk. Deze klassieke retorica-concepten werden gedurende de Middeleeuwen, de

Renaissance en de Reformatie nog steeds gebruikt. Zelfs nadat in 1622 de “*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*” een officieel Kerkorgaan werd, was het verband tussen retorica en overtuiging of propaganda nog niet gelegd. De nadruk lag in de gehele 17^e eeuw nog op de waarde van versiering en fantasie, evenals op wijze van presenteren en uitspraak. Door de eeuwen heen werd de nadruk gelegd op een aantal humanistische principes: het vasthouden van de waarheid, het blootleggen van de intentie van de spreker en een welgemeende zorg voor het welzijn van het gehoor⁶.

De theorie van propaganda. Een nadere definitie van propaganda luidt: *propaganda is een vorm van communicatie, waarbij de propagandist bij de ontvanger een reactie tracht te veroorzaken, die de gewenste intentie van de propagandist ondersteunt.* In dit beeld vindt communicatie plaats, als een zender de boodschap via een medium naar de ontvanger stuurt, waarbij het effect op de ontvanger als “feed back” naar de zender gaat. Propaganda wordt vooral gekenmerkt door de directe controle van de communicatie: de propagandist probeert via een zorgvuldig

uitgewerkt, systematisch plan een vooropgezet doel te bereiken, namelijk het gedrag en de attitudes van het gehoor beïnvloeden. Voor propaganda is vooral talent noodzakelijk: het is geen mechanisch wetenschappelijk werk, maar vereist ervaring en een goede kennis van het onderwerp, zodat met “gevoel” de juiste argumenten kunnen worden gekozen. Een goede inschatting van de reacties op de boodschap, het aanpassen van de boodschap aan de situatie en de doelgroep, alsmede de elementen: gezien, begrepen en onthouden worden, zijn belangrijk voor de effectiviteit van de propaganda. Ten slotte is het belangrijk, dat gehandeld wordt in overeenstemming met de uitgezonden boodschap.

Mary Stuart.

Propaganda is een vorm van gerichte communicatie met een vooropgezet doel. Die gerichtheid leidt tot een beperking van het gebied, of het nu het onderwerp, of het geografisch gebied betreft. Propaganda zal dus trachten de boodschap binnen het vooraf bepaalde gebied te houden en het gehoor ontmoedigen daarbuiten te treden. Is een dergelijke beperking in het huidige tijdsgewricht - door de technologische omstandigheden en de massamedia - vrijwel onmogelijk, waardoor een boodschap zich zeer snel over de wereld verspreidt, in de 17^e eeuw was het mogelijk een land - voor een beperkte tijd - vrijwel te isoleren. Immers, de technologie was zeer beperkt, waardoor de communicatie moest verlopen door: mond-op-mond-methode, pamfletten, juist opkomende kranten, illustraties, preken en legpenningen. Propaganda kan van andere vormen van communicatie worden onderscheiden door het aantonen van de karakteristieke elementen: een vooropgezet plan om door manipulatie systematisch tot het

doel te komen, waarbij dat doel voordeel voor de propagandist oplevert.

Propaganda kan als volgt naar identificatie van de bron en naar juistheid van de boodschap worden getypeerd. Van *witte propaganda* is sprake als de bron kan worden geïdentificeerd en de inhoud van de boodschap neigt naar de waarheid. De informatie wordt echter zodanig tendentieus gepresenteerd, dat

de eigen (politieke) ideologie de beste lijkt. Bij *grijze propaganda* kan de bron niet met zekerheid worden vastgesteld, terwijl de accuratesse van de inhoud onzeker is. Deze vorm wordt bijvoorbeeld gebruikt voor rechtvaardiging van een actie. *Zwarte propaganda* maakt gebruik van valse bron(nen) en onjuiste informatie en dient de tegenstander te misleiden. Het hele scala van waarheid tot desinformatie is dus aanwezig, maar altijd in het voordeel van de propagandist en niet noodzakelijkerwijs in het voordeel van de ontvanger.

Het beïnvloeden van het gehoor, teneinde een specifieke verandering in gedrag of attitude te bewerkstelligen, is een moeizaam proces, omdat mensen terughoudend zijn ten aanzien van veranderingen en maar moeilijk nieuw gedrag aannemen. Daarom wordt gebruik gemaakt van zogenaamde *ankerpunten*: bij de mensen reeds geworteld geloof, gevestigde vooroordelen, of groepsnormen, omdat het van daaruit gemakkelijker is een verandering teweeg te brengen in gedrag of attitude. Hoe sterker het “geloof” bij een ontvanger leeft, hoe waarschijnlijker het is dat hij openstaat voor beïnvloeding daarvan. Zelfs kan de ontvanger door het gebruik van deze ankerpunten het idee krijgen, dat de boodschap “eigen” is en van binnenuit komt, waardoor de propa-

gandist als het ware versmelt met de ontvanger en daardoor ongehinderd in staat is zijn eigen ideologie te ventileren. Daarbij wordt dan de behoefte van de ontvanger uitgesproken en blijft de behoefte van de propagandist, namelijk het verkrijgen van eigen belang, onuitgesproken.

Propaganda kan voorkomen in een verborgen vorm van informatieve communicatie of voorlichting, waarbij iets feitelijk wordt uitgelegd, instructie wordt gegeven of ideeën worden gedeeld, maar waarbij de propagandist zijn eigen doelen nastreeft. Ook kan hij zijn doel of zijn identiteit trachten te verbergen voor het gehoor. De directe controle op de communicatie kan de vorm aannemen van - het achterhouden van informatie, - het vrijgeven van informatie op bepaalde tijden, - het vrijgeven van informatie op een zodanig tijdstip, dat andere informatie die de publieke opinie kan beïnvloeden, wordt geneutraliseerd of juist versterkt, - het fabriceren van informatie, - het communiceren van informatie naar bepaalde ontvangers, en - het verdraaien van informatie. De propagandist probeert de controle over de informatiestroom te houden door de media te controleren, die immers de informatiedistributie verzorgen en/of door verdraaide informatie te doen verspreiden door een geloofwaardige bron. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van bestaande, betrouwbare instituties, die (schijnbaar) betrouwbare informatie verspreiden, met het beoogde doel. Rekening kan worden gehouden met een van de vier vormen, die de publieke opinie vaak vormt, te weten: - de algemene mening van het volk met betrekking tot een instituut, regime of politiek systeem, - patronen van loyaliteiten voor of identificaties met een groep, - openbare voorkeuren voor bepaalde leiders, - krachtig gewortelde meningen onder het grote publiek met betrekking tot publieke kwesties en het openbare bestuur. Het ultieme doel van de propaganda, namelijk het

manipuleren van gedrag en gedragspatronen, is een complexe zaak. Niet alleen de directe, uit de propaganda volgende open gedragseffecten zijn van belang (stemgedrag, vechten voor een zaak, lid worden van organisaties), maar ook de meer verborgen, vaak emotionele gedragseffecten zijn vaak van doorslaggevend belang (toejuichen, trots). Ingeslepen gedragspatronen, zoals verleden gedrag, worden modellen voor toekomstig gedrag⁷.

Propagandakenmerken. Uit de theorie is een aantal kenmerken te destilleren, die hierna kort worden opgesomd.

- is sprake van een vorm van communicatie, waarbij de zender bij de ontvanger een reactie wil veroorzaken, die de gewenste intentie van de zender ondersteunt?
- is sprake van directe controle van communicatie, waarbij de zender via een systematisch plan een vooropgezet doel bij de ontvanger wil bereiken?
- is talent, ervaring en kennis van het onderwerp aanwezig en geïnstitutionaliseerd?
- wordt de boodschap aangepast aan de doelgroep?
- wordt gehandeld conform de uitgezonden boodschap?
- is sprake van beperking van onderwerp, of beperkte verspreiding van geografisch gebied?
- is sprake van witte, grijze of zwarte propaganda?
- worden ankerpunten gebruikt en krijgen ontvangers het idee dat de boodschap "eigen" is?
- is sprake van achterhouden van informatie, of het bewust "timen" van verspreiding van informatie om de publieke opinie te beïnvloeden?
- wordt gebruik gemaakt van emotionele gedragseffecten?

Hoofdstuk III. De invasie en de Glorious Revolution

De voorgeschiedenis

Oranje roots. In 1650 werd Willem Hendrik van Oranje (1650-1702), de latere koningstadhouder Willem III, geboren uit de stadhouder Willem II (1626-1650) en diens echtgenote Mary Stuart (1631-1660), oudste dochter van de Engelse koning Karel I (1600-1649) en een zuster van de latere Engelse koning Karel II (1630-1685). Zijn geboorte viel acht dagen na het plotseling overlijden van zijn vader.

De *politieke erfenis* van Willem III speelde een rol in zijn latere acties. Zijn vader Willem II had een aantal politieke dwaasheden begaan. Hij leende veel geld uit aan koning Karel I van Engeland, hetgeen na diens executie in 1649 leidde tot grote financiële problemen voor de Oranjefamilie. Dit kwam na het overlijden van zijn vader aan het licht. Bovendien had de steun van Willem II aan de Engelse monarchale zaak geleid tot negatieve reacties onder het volk in de Republiek. Ten slotte leidde de mislukte coup poging van Willem II tegen Amsterdam in de herfst van 1650 tot het vergroten van de invloed van de anti-Orangistische, Staatse partij en werd de Oranjedynastie van zijn gebruikelijke ambten van stadhouder en admiraal- en kapitein-generaal uitgesloten. Toch was de positie van Willems illustere Oranjevoorvaderen traditioneel sterk in de Republiek. De Oranjes waren soeverein vorst van Oranje (Frankrijk) en grootgrondbezitters in Frankrijk, de Nederlanden, Bourgondië en de Duitse landen. In de strijd tegen het overmachtige Spanje waren ze tijdens de Nederlandse Opstand als *redders des vaderlands* tevoorschijn gekomen, waaruit de faam van Oranje als *goddelijke kampioen van het Europese protestantisme* volgde. Ten slotte waren de Oranjes door patronage zeer machtige dienaren van de Staat en vervulden ze tradi-

tiegetrouw de hoogste ambten van stadhouder en admiraal- en kapitein-generaal⁸.

De *opvoeding* van de jonge Willem stond aanvankelijk onder de supervisie van de raads-pensionaris van Holland Johan de Witt (1625-1672); na 1666 kreeg hij een staatsopvoeding onder de directe leiding van de Witt. In deze periode werd hij van staatswege van politieke ambten buitengesloten gehouden. Wellicht juist daardoor was hij zich steeds bewust van zijn politieke erfenis en werd hij sterker dan ooit geïnspireerd zijn Oranje-identiteit te behouden. Om in de gecompliceerde staatsstructuur van de Republiek zijn positie ooit te kunnen herstellen, was het kunnen werken met vertegenwoordigende lichamen een belangrijke randvoorwaarde. Dus leerde hij zaken als onderhandelen, overtuigen, compromisbereidheid, oorlogvoering en de rol van propaganda⁹. Kortom, hij ontwikkelde een politiek instinct en politieke vaardigheden. Na de jaren zestig van de 17^e eeuw werd de Staatse partij zwakker, werd Frankrijk bedreigender voor de Republiek en werd Willem III van lieverlee hersteld in politieke ambten: eerste edele van Zeeland in 1668, lid van de Raad van State in 1670 en admiraal- en kapitein-generaal in 1672. Het was duidelijk zijn doel de positie van zijn familie in de Republiek te verstevigen¹⁰.

Stuart roots. Willem III had ook een dynastieke band met het huis Stuart. Immers, zijn moeder Mary Stuart was de dochter van de regerende Engels monarch Karel I. Echter met diens executie in 1649 was zij en dus ook de latere Willem III niet langer lid van de regerende Britse familie, met als gevolg dat hij geen steun van machtige familieleden in Londen kon verwachten. Het verloren gaan van de Stuart-erfenis speelde voor Willem - als Engelse prins - een belangrijke rol. In de periode na de restauratie van de monarchie in 1660 gaf hij politieke adviezen aan Karel II

en later aan Jacobus II; in 1677 trouwde hij met Mary Stuart, de dochter van Jacobus, waardoor hij - via haar - op termijn zicht had op de Engelse troon. Bezorgdheid over deze Stuart-positie zou in 1688 één van de redenen worden voor zijn invasie in Engeland¹¹.

De positie van Willem III tegenover Frankrijk. Lodewijk XIV van Frankrijk vormde voor Willem III enerzijds een bedreiging, anderzijds een ongekende kans. Hierdoor leek Willem III veroordeeld te zijn tot Lodewijk XIV. Vanaf de jaren zestig van de 17^e eeuw volgde Lodewijk een politiek van territoriale expansie naar het oosten met het doel de hegemonie in Europa te verwerven: Europa werd geconfronteerd met een reeks militaire en diplomatieke offensieven. Hij bedreigde de persoonlijke machtsbasis van Willem III door bezetting van de Oranje-bezittingen in Bourgondië, Vlaanderen, langs de Rijn en ten slotte - het leek een persoonlijke belediging aan het adres van Willem - door bezetting en annexatie van het vorstendom Orange. Ook de politieke machtsbasis van Willem III in de Republiek werd bedreigd door Lodewijk XIV: - van 1650 tot 1672 steunde hij de Staatsgezinde, anti Oranjelobby met name in Amsterdam, waardoor Oranje effectief van de macht werd uitgesloten; - van 1672-1678 en later van 1689-1697 probeerde hij de Republiek van de kaart te vegen. De oppositie tegen Lodewijk XIV was voor Willem III dan ook een centraal thema. Het bood hem daarnaast grote kansen. Willem III kon - evenals zijn voorvaders - appelleren aan het patriottisme onder het volk door de rol te spelen van "redder des vaderlands". Daarnaast kon hij zich - als gevolg van de Franse godsdienstvervolgingen - profileren als de door God gezonden kampioen van het Protestantisme. Ten slotte kon Willem III zich presenteren als de leider van de weerstand tegen de Franse, universele monarchie, een rol die de Oranjedynastie al eerder tegen Spanje had gespeeld. Frankrijk werd het

nieuwe Spanje. De focus van Willem III was hierdoor zeer duidelijk continentaal, Europees¹².

Politieke ervaring in de Republiek. In het rampjaar 1672 leek de anti-Franse houding van Willem III en de Oranjepartij en zijn zorg om het leger en de zwakke fortificaties in de Republiek door de feiten te worden gestaafd: de Witt kreeg de schuld van de rampzalige toestand van de Republiek. In pamfletten, illustraties en preken werd door schrijvers, graveurs en predikanten, onder de bezielende leiding van Caspar Fagel, benadrukt dat alleen de door God gezonden Willem III het vaderland kon redden, werd gewezen op door Fransen tegen het volk begane wreedheden en werd opgeroepen Oranje in zijn stadhouderlijke functies te herstellen. Willem III weigerde de soevereiniteit over het resterend deel van de Republiek uit handen van de Engelse koning - zijn oom Karel II - te ontvangen. Hij moest door het Nederlandse volk worden gesmeekt zijn stadhouderlijke functies weer op te nemen. Deze terughoudendheid werkte in zijn voordeel: in de herfst van 1672 werd hij hersteld in alle functies. De politieke lessen waren duidelijk: - de invloed van anti-Franse houding, patriottisme en protestantisme was groot; - propaganda werkte; - samenwerking met het volk en met de politieke klassen konden het gevaar van te grote ambitie neutraliseren; - de oppositie tegen Lodewijk XIV vormde de hoeksteen van zijn macht. Dit verklaart zijn politieke en militaire obsessie tegen Frankrijk.

De status en daarmee de invloed van Willem III namen vanaf 1672 verder toe. Er zijn echter drie voorbeelden van terugval, die van belang zijn voor zijn politieke vorming. Allereerst zorgde in 1675 de aanbidding van de hertogelijke soevereiniteit over Gelderland voor onrust in Holland en Zeeland en in Amsterdam, waarna hij het aanbod - noodge-

dwongen - afsloeg. Vervolgens verzette Willem III zich in 1678 tegen de vrede van Nijmegen. Dit brak hem op, omdat de Republiek oorlogsmoe was geworden, de handel grote schade had opgelopen en hij geen overwinningen meer leverde. De slechte kwaliteit van zijn mensen, die hij na zuiveringen op het pluche had geholpen, straalde negatief op hem af. Zijn huwelijk in 1677 met Mary Stuart wekte achterdocht: men verdacht hem van monarchale aspiraties. In pamfletten en preken werd zijn rol en die van de arrogante Oranjepartij bekritiseerd. Willem III leerde zo hoe belangrijk de publieke opinie voor hem was. Ten slotte kreeg zijn imago een geduchte knauw in 1683/84 in het conflict met Amsterdam over troepenreducties, waar hij door zijn ceremoniële en dus gewapende komst naar Amsterdam probeerde zijn zin door te drijven tegen de wensen van de zittende politieke klasse. Het gevolg was: - geen extra troepen, - Luxemburg (Oranjegebied) bezet; - er werd een bestand gesloten met Frankrijk voor twintig jaren. Hij leerde hieruit met tact en geduld samen te werken met de politieke klassen. In 1685 resulteerde dit ondermeer in een overeenkomst tussen Willem III en de Friese stadhouder Ernst Casimir, alsmede in het verbeteren van de betrekkingen met Amsterdam¹³. Kortom: Willem III leerde in de Republiek een aantal politieke lessen, waaronder het belang van onderhandelen en compromisbereidheid tegenover vertegenwoordigende lichamen en de noodzaak de publieke opinie en de constitutionele vrijheden van het volk te respecteren. Dat deze politieke lessen hem geen windeieren legden, bleek uit de massale steun die de Republiek hem in 1688 verleende¹⁴.

Godsdienst, een explosief mengsel. Lodewijk XIV gebruikte godsdienstbeleid om op de gemakkelijkste manier de oppositie in Europa tegen Frankrijk te verdelen. De beruchte "dragonnades"¹⁵, de vervolging van de Hu-

genoten, de door martelingen afgedwongen bekerings en de zware straffen op niet bekeren (levenslange veroordeling op de galeien) hadden echter een averechts effect. Alle protestantse staten in Europa koesterden een bittere haat tegen Lodewijk XIV en hij kreeg géén sympathie voor zijn plannen bij andere katholieke staten in Europa, zelfs de paus was tegen! Voor Frankrijk zelf waren de gevolgen - vooral op economische gebied - rampzalig. De Hugenoten vluchtten - met intellect en kapitaal - naar het buitenland en werden geduchte concurrenten voor Frankrijk. De discipline van het Franse leger en daarmee de kwaliteit ervan werden door de dragonnades ernstig aangetast.

De publieke opinie in de Republiek was sedert 1672 al anti-Frans. Na het afschaffen van het Edict van Nantes in 1685 schaarden veel Hugenoten zich bij de Oranjepartij. Handelaren uit de Republiek, die waren geëmigreerd naar Frankrijk, werden blootgesteld aan godsdienstvervolgende maatregelen en zaten in de val, toen ze niet naar de Republiek mochten terugkeren. De toestand in de Republiek werd nog rampzaliger door de tarievenoorlog, die Lodewijk XIV gebruikte voor politieke doeleinden, namelijk om afbreuk te doen aan de Republiek. Amsterdam kreeg de schuld, had immers aangedrongen op het 20-jarig bestand met Frankrijk. In de zomer van 1688 was de handel met Frankrijk met 25% afgenomen en stond daarmee op een lager peil dan tijdens de laatste oorlog met Frankrijk. Voor de handelssteden maakte het nu niet meer uit of het ook nog oorlog zou worden. Eind september 1688 werden alle Nederlandse schepen in Franse havens geconfisceerd. De scheepsbemanningen kregen de keuze: bekeren tot het katholieke geloof, of levenslang naar de galeien. Het Nederlandse volk was woedend! De godsdienstoorlog in combinatie met de handelsoorlog van Lodewijk XIV tegen de Republiek had het Nederlandse volk tot een eenheid ge-

smeed en de geesten rijp gemaakt voor een oorlog met Frankrijk¹⁶. De Republiek legde in haar 'raison d'état'-benadering - meer nog dan op religieuze gronden - vooral de nadruk op strategische en economische gronden¹⁷.

Europese situatie. De Franse agressie (bombardement op Genua, blokkade van Cadiz, vervolging en uitroeiing Protestantse Savoyards, acties tegen paus Innocentius XI) deden de Franse strategie, om door bedreigingen allianties tegen Frankrijk tegen te gaan, falen. In 1685 kwam Brandenburg in het kamp van de Republiek, in 1686 gevolgd door Zweden, terwijl Denemarken in die richting opschoof. Duitse Prinsen sloten de Liga van Augsburg gericht tegen verdere aanslagen op hun grondgebied. De Turkse dreiging nam verder af, zodat keizerlijke troepen vrij kwamen voor het Rijngebied. De Republiek nam onder de effectieve leiding van Willem III in kracht toe. Wat men echter nodig had om Frankrijk te kunnen bedwingen, was een alliantie met Engeland¹⁸.

Situatie in Engeland. Inmiddels stond de positie van de katholieke Jacobus II van Engeland aan kritiek bloot. In 1685 - bij de herroeping van het Edict van Nantes - verhardde de Engelse publieke opinie merkbaar en toen bleek dat de koning een godsdienstbeleid, in plaats van een seculier beleid voorstond, richtte de reactie van het volk zich tegen het Hof. Maatregelen van de koning, zoals het aanhouden van katholieke officieren tegen de wil van het Parlement, het benoemen van katholieken in hoge ambten en het instellen van een Kerkelijke Commissie voor het bestuur van de Anglicaanse Kerk, maakten hem niet populair. Zijn verdachte machinaties tijdens de Franse blokkade van Cadiz in 1686 wekten (ook in Engeland) sterk de indruk, dat Jacobus II en Lodewijk XIV samenspanden, om Engeland naar het katholieke geloof terug te voeren en de protestantse Republiek te vernietigen. Dit leek -

vanuit de Republiek gezien - sterk op de situatie van het rampjaar 1672! Op 1 augustus 1686 gaf Fagel - namens de Prins - een formele waarschuwing af in de Staten, dat er oorlog op komst was in het voorjaar van 1687. In september 1686 werd Willem III voor het eerst formeel uitgenodigd - door Lord Mordaunt - voor een invasie in Engeland. Hij wees het verzoek weliswaar af, maar formuleerde op dat moment wél de voorwaarden voor een mogelijke toekomstige invasie, te weten: - als Jacobus de gevestigde godsdienst zou veranderen; - als hij Mary in haar troonopvolgingrechten zou aantasten; - als Jacobus complotten zou smeden tegen Willems politieke vrienden in Engeland¹⁹. In november van hetzelfde jaar kreeg Willem III bezoek van William Penn, een voorman van de Quakers en vertegenwoordiger van de Engelse dissenters. Hij trachtte Willem III tevergeefs te overtuigen van de oprechtheid van Jacobus II, om met de "Test Act" en bijbehorende strafwetten, slechts religieuze tolerantie te willen brengen in Engeland; zijn missie faalde. Eind 1686 ontsloeg Jacobus II onder meer Lord Rochester (Lord Treasurer) na diens weigering zich tot het katholicisme te bekeren en plaatste het Departement van Financiën onder een commissie, waarin twee van de vijf leden katholieken waren. Hervormingen in het bestuur van Ierland, waardoor de katholieke Earl of Tyrconnel grotere bevoegdheden kreeg, dreigden te leiden tot een katholiek en onafhankelijk Ierland. Willem III was zeer bezorgd over de onstabiele situatie in Engeland, die zou kunnen leiden tot de invoering van het katholicisme als publieke godsdienst en die zijn vrouw Mary dan van haar rechten op de troon zou kunnen beroven. In januari 1687 stuurde hij Van Weede Van Dijkvelt naar Engeland met een speciale missie. Jacobus II kreeg via Dijkvelt de boodschap, dat Willem loyaal aan zijn schoonvader zou blijven, behalve als hij zou overgaan tot het afschaffen van de Test Act

en bijbehorende strafwetten²⁰. Dit gebeurde toch: in april 1687 werden door Jacobus met de Declaration of Indulgence, de Test Act en bijbehorende strafwetten buiten werking gesteld. Deze wetten waren aangenomen door Parlement en Koning en konden - naar de mening van het Parlement - niet door de Koning alleen worden geschorst²¹. Hiermee werd voldaan aan één van Willems voorwaarden voor ingrijpen. Een tweede, zeer belangrijke reden voor de speciale missie van Dijkvelt was om uitgebreid contacten te leggen met de leden van de oppositie in Engeland. Dit netwerk bleek zeer effectief²².

In de zomer van 1687 bezochten vele Engelse edelen en vooraanstaanden de Republiek om Willem III te verzoeken in te grijpen in Engeland. Ofschoon hij een afwachtende houding aannam, werd de breuk met zijn schoonvader steeds duidelijker. Zo wees de Prins het verzoek van Jacobus II af, om katholieke officieren te benoemen in de (door de Republiek betaalde) Engelse regimenten. Nadat hij eind 1687 zijn poging om zijn dochter Mary te doen bekeren tot het katholicisme, zag mislukken, was voor Jacobus II de maat vol. In januari 1688 eiste hij de terugkeer van de Britse regimenten; de Staten Generaal weigerden echter de regimenten als eenheden te laten terugkeren²³. Lodewijk XIV zag - vanuit politieke overwegingen - de verwijdering tussen Willem III en Jacobus II met enig genoegen aan. Jacobus was voor hem een te onzekere factor om er een alliantie tussen Engeland en Frankrijk op te kunnen baseren. Derhalve streefde hij ernaar Engeland te destabiliseren, teneinde het als machtsfactor uit te schakelen. In dit stadium was het Willems beleid Engeland juist zo rustig en stabiel mogelijk te houden, teneinde in een mogelijk Europees conflict Engeland te kunnen gebruiken tegen Frankrijk²⁴.

Inmiddels was sedert november 1687 bekend geworden, dat Jacobus' vrouw zwanger

was. Omdat Mary Beatrice een reputatie had van miskramen, dood geborenen en kortlevende kinderen, geloofde vrijwel niemand, dat de zwangerschap zou leiden tot een gezond kind. Ook werd aangenomen dat Jacobus, gezien zijn ziekelijkheid, niet in staat was kinderen te verwekken. Deze reputatie en de aannames met betrekking tot de fertiliteit van Jacobus en zijn vrouw, die in Engeland sterk leefden onder het volk, vormden één pilaar onder de verdenking dat de Prins of Wales, die op 10 juni 1688 werd geboren, een ondergeschoven kind zou zijn. De tweede pilaar daaronder werd gevormd door de redenering, dat de komst van een - de publieke godsdienst bedreigende - katholieke dynastie in Engeland alleen maar het werk kon zijn van Jezuïeten, die met behulp van nonnen in een mannelijke troonopvolger zouden hebben voorzien. Gezien de hysterie die hierover in Engeland ontstond, kon dit een krachtig *ankerpunt* worden in Willem's latere declaratie van 10 oktober aan het Engelse volk. Met de geboorte van de troonopvolger verdwenen Mary en haar zus Anne uit de lijn van erfopvolging, waarmee aan Willems tweede voorwaarde voor ingrijpen werd voldaan²⁵. Rond de jaarwisseling 1687-88 peilde Fagel een aantal politici in de Republiek met betrekking tot een mogelijk rol van de Prins in Engeland; een beslissing viel op dat moment nog niet²⁶.

Het besluit tot de invasie in Engeland. Eind april 1688 bracht ondermeer admiraal Russell een bezoek aan Willem III in Den Haag. Tijdens dit bezoek werd Willem III, namens vooraanstaande Engelsen en Schotten en namens de belangrijkste politieke partijen (Whigs en Tories)²⁷, uitgenodigd tot de invasie van Engeland om de natie en de religie te redden. De binnenlandse situatie in Engeland liet een verder uitstel niet langer toe²⁸ en dwong Willem feitelijk tot actie om de controle over de revolutie in handen te houden en te voorkomen, dat Engeland een republiek

zou worden. Dit was zowel op Nederlandse strategische, als politiek-economische gronden (effecten op de handel), als om Willems privé redenen (verlies van Stuart-erfenis) niet acceptabel. Mary was ervan overtuigd, dat haar vader Jacobus II een misdaad had begaan door middels een ondergeschoven kind, zowel Anne als haarzelf voor de troonopvolging buitenspel te zetten en daardoor Engeland met een katholieke dynastie op te schepen. Zij zag geen andere weg, dan dat haar echtgenoot haar vader met geweld zou ontronen, teneinde de Kerk en de Staat te redden²⁹. Als voor Willem III al sprake was van het ontronen van Jacobus II om zijn doel te bereiken, dan moest dat op grond van zowel binnenlandse, als buitenlandse politieke redenen, onuitgesproken blijven. Immers, er bestond geen binnenlandse consensus tussen Whigs en Tories ten aanzien van de “end state”, terwijl Willem III tegenover zijn (katholieke) bondgenoten (de Habsburgers), bezwaarlijk het beeld van usurpator van de Engelse troon kon tonen³⁰. Begin mei 1688 liet Willem III zijn tot dan toe defensieve houding varen en nam het besluit tot de invasie van Engeland voor Kerk en Staat, met het doel in Engeland een vrij parlement te installeren, dat vervolgens de binnenlandse “end state” nader zou bepalen³¹. Hiermee werden in het Europese perspectief voor - zowel Willem III, als voor de Republiek - drie “horror”-scenario’s voorkomen, te weten: - dat Jacobus II door verdere vervreemding van de eigen onderdanen te afhankelijk zou worden van de pensioenen van Lodewijk XIV, waarmee een situatie à la 1672 zou ontstaan; - dat Jacobus’ optreden tot een burgeroorlog in Engeland zou leiden, waaruit hij als overwinnaar tevoorschijn zou komen; - dat Jacobus het onderspit zou delven in een dergelijke burgeroorlog, waardoor Engeland een republiek zou worden à la Cromwell³².

Oorlogsvoorbereiding.

De opbouw van strijdkrachten. In juni 1688 was de situatie in de Republiek zodanig, dat

Willem III – in geheim overleg - er bij de Staten van Holland op kon aandringen, dat de strijdkrachten moesten worden uitgebreid en de vestingen versterkt en dat allianties moesten worden gezocht, ter voorbereiding op de komende oorlog. Verder kon hij - in geheim strategisch overleg - militaire contingencyplannen bespreken met de “inner circle” van eigen vertrouwelingen (Bentinck en Dijkvelt) en invloedrijke regenten (Witsen, Hudde en Geelvinck)³³. Ongeveer vanaf juli 1688 startte Willem III de onderhandelingen met betrekking tot het genereren van voldoende strijdkrachten. Eind augustus 1688 crashte de Amsterdamse beurs, ten teken dat de handelaren zich zeer wel bewust waren van de enorme risico’s, die een omvangrijke amfibische operatie (in het najaar!) tegen Engeland, alsmede een zekere oorlog op het continent met Frankrijk, voor de Republiek vormden³⁴. Willems politiek-militaire doel in de Europese context was: voldoende macht in Engeland te verwerven, teneinde dat land in een Europese alliantie met de Republiek tegen Lodewijk XIV te keren. Zijn militaire concept voor de invasie van Engeland ging uit van het vertrouwen op eigen kracht, teneinde onafhankelijk te zijn van de collaboratie van Engelse partijen³⁵. Voldoende escalatiedominantie, voortzettingsvermogen en logistiek waren daarom harde randvoorwaarden. Op het continent waren daarnaast voldoende troepen benodigd ter bescherming van de landflanken van de Republiek tegen te verwachten Franse aanvallen. De invasiemacht moest bestaan uit: een transportvloot voor het vervoer van troepen, paarden, zware wapens en logistieke componenten, een oorlogsvloot voor het overwicht op zee en ter bescherming van deze amfibische strijdmacht en natuurlijk de troepenmacht zelf. Op het continent was massale inhuur van vooral Duitse troepen noodzakelijk, omdat het grootste deel van de Nederlandse troepen voor de invasie was bestemd. De posities van Willem III als stadhouder en

als admiraal- en kapitein-generaal van de Republiek waren in dit proces instrumenteel³⁶. Willem III was selectief in het distribueren van zijn informatie en maakte daarbij gebruik van compartimenten. Dit duidt op een hoge graad van *institutionalisering* van politieke en militaire concepten aan zijn eigen Hof, die naast of in plaats van instituten van de Republiek werkten. Bentinck was daarbij zijn politieke en militaire vertrouweling, die als zijn secretaris voor confidentiële zaken optrad en als zijn hoogste stafofficier was belast met de oorlogsplannen (opties), het genereren van (Duitse) troepen, het regelen van de logistiek, het verzamelen van inlichtingen, het bedenken en begeleiden van propagandacampagnes en deceptieplannen en het exploiteren van informatienetwerken. Bentinck en drie andere adviseurs van Willem III, te weten: Fagel, Zuylenstein en Dijkvelt, vormden even zoveel kritische succesfactoren in het welslagen van deze groot-schalige campagne³⁷.

Misleiding. Een opbouw van strijdkrachten van deze omvang kon ook in die tijd niet onopgemerkt blijven. Daarom waren deceptieplannen noodzakelijk. In Londen bleef de ambassadeur van de Staten Generaal van Citters er bij zowel Jacobus II, als bij zijn ministers op hameren, dat de Republiek geen vijandelijk voornemens had tegen de Engelse kroon³⁸. Daarnaast waren er misleiding-plannen om de Fransen om de tuin te leiden. De uitbreiding van de vloot werd verklaard door de mogelijkheid van een oorlog in het voor de Republiek vitale Oostzee-gebied, waarbij de oorlogsvloot van de Republiek nodig zou zijn om de vrede te bewaren. Tussen de Denen en de Prins werd in werkelijkheid een geheime niet-aanvalsbelofte in acht genomen. Voor het maskeren van de troepenopbouw op het land werden twee plannen gebruikt. Eén plan voorzag in de schijnbare deelname van de Republiek aan een oorlog in het aartsbisdom Keulen, waar-

bij Lodewijk XIV en Willem III (met steun van Duitse bondgenoten en de paus), verschillende kandidaten voor de opvolging steunden. Om dit plan realistisch te doen lijken, werden Willems troepen daadwerkelijk samengetrokken bij Nijmegen en voeren schuiten met ammunitie de rivieren op naar het legerkamp, om daarna - in het geheim en zonder gelost te zijn - terug te varen. Een tweede plan wekte de schijn van voorgenomen offensieve operaties van troepen van de Republiek tegen de noordwestelijke kust van Frankrijk, reden waarom ondermeer Calais en Boulogne door de Fransen werden versterkt. Pas op 8 september 1688 werd voor het eerst aan het Franse Hof verondersteld, dat de troepenopbouw in werkelijkheid voor Engeland was bestemd, zij het - in de tijd gezien - een jaar later (1689). Omstreeks deze tijd beging de Franse ambassadeur in de Republiek - in zijn bezorgdheid over de troepenopbouw - de diplomatieke blunder door de Staten Generaal te dreigen met een oorlogsverklaring van Frankrijk aan de Republiek, op het moment van oorlogshandelingen tegen Engeland, op grond van een - in werkelijkheid niet bestaande - alliantie met Engeland. De Staten Generaal kregen hiermee een belangrijk diplomatiek wapen in handen, namelijk de vermeende geheime alliantie tussen Frankrijk en Engeland, gericht tegen onder meer de Republiek³⁹.

Op 29 september 1688 legde Fagel in een geheime, formele zitting - in opdracht van de stadhouder - het complete oorlogsplan met de achterliggende strategische logica voor aan de Staten van Holland. Dit college hechtte vervolgens in een geheime resolutie - met staatkundige redenen omkleed - haar goedkeuring aan het plan. De kernstrategie van de Republiek kon als volgt kort worden omschreven: - Frankrijk had door de "guerre de commerce" van Lodewijk XIV ernstige schade berokkend aan de Nederlandse handel, scheepvaart en visserij, waardoor oorlog

met Frankrijk onvermijdelijk werd geacht; - als de Republiek defensief zou afwachten, zouden Frankrijk en Engeland een ernstige bedreiging kunnen gaan vormen voor haar voortbestaan; - om die redenen moest de Republiek worden veiliggesteld door: = de absolute macht van Jacobus II snel te breken; = de katholieke, pro-Franse invloed in Engeland te onderdrukken; = het Engelse Parlement bijeen te roepen en in haar macht te herstellen; = en Engeland in te zetten in een Europese coalitie tegen Frankrijk. Uit de resoluties van de Staten Generaal en de Staten van Holland kan worden geconcludeerd, dat het veiligstellen van de protestantse religie en het ondersteunen van de dynastieke belangen van Willem III bijkomende en geen bepalende factoren waren⁴⁰.

Op het moment dat de Franse Minister van Defensie Louvois - op 4 oktober 1688 - een juiste appreciatie had van de werkelijke plannen van de Prins was het te laat om zijn grondtroepen, die in het beleg van Philipsburg waren geëngelijkt, vrij te maken om Willems plannen effectief te kunnen dwarsbomen. Ook zijn Mediterrane vlooteskader was niet ter beschikking voor operaties in de Atlantische oceaan. Het succes van Willems misleidingoperaties en het vertrouwen dat men in de Republiek stelde in de komende militaire campagne (Amsterdam gaf het verzet ertegen op), werden ondermeer weerspiegeld door de Amsterdamse beurs, die met 10% omhoog schoot bij het bekend worden van het Franse beleg van Philipsburg op 27 september 1688⁴¹.

Op 8 oktober 1688 werden de Gedeputeerden ter Buitenlandse Zaken van de Staten Generaal door Willem III ingelicht over zijn besluit als soeverein Prins de Engelsen te hulp te komen. De redenen die hij hen opgaf, waren alle gerelateerd aan de veiligheid van de Republiek: met name liepen religie, vrijheid en welvaart *in de Republiek* gevaar. Op

grond van deze overwegingen en gezien zijn dynastieke belang, vroeg en verkreeg hij de auxiliaire steun van de Staat bij de geplande invasie van Engeland. Het geformuleerde doel was: de godsdienst veilig te stellen, een vrij parlement bijeen te roepen en de wetten en vrijheden van het Engelse volk te herstellen. Dit zou leiden tot goede relaties met de Engelsen, zodat zij zouden kunnen worden ingezet ten nutte van de geallieerde zaak tegen Lodewijk XIV. De afwegingen waren weinig idealistisch getint, maar getuigden des te meer van veiligheidspolitiek en pragmatische inzicht⁴². Op het geheime verslag van de vergadering van Willem III met de Gedeputeerden zal hierna nader worden ingegaan. De Declaratie aan het Engelse volk was gedateerd 10 oktober 1688, maar werd pas gedistribueerd na aanvang invasie in Engeland. Op 26 oktober 1688 nam Willem III afscheid van de Staten van Holland⁴³. Op 28 oktober namen de Staten Generaal een resolutie aan, waarin zij de diplomatieke rechtvaardiging gaven voor de "auxiliaire" steun van de Republiek aan Willem III. Ook hierop zal nader worden ingegaan.

Invasie, gevolgd door 'Glorious Revolution'
De invasie. Op 11 november 1688 vertrok de invasievloot - men had zelfs een drukpers ingescheept⁴⁴ - met een noordoostelijke "protestantse" wind uit Hellevoetsluis en landde op 15 november - zonder militaire tegenstand te ontmoeten - op de Engelse zuidkust nabij Torbay, Devon. De publieke opinie in Engeland was zeer gekant tegen het wanbeleid van Jacobus II en was ook fel anti-Frans⁴⁵. Het Engelse volk bereidde Willems troepen dan ook een warm welkom. De Engelse marine en het leger waren zeer ontevreden en daardoor voor Jacobus onbetrouwbaar. Aanvankelijk schitterde de elite door afwezigheid, kopschuw als zij waren door eerdere, wrede represailles na de Monmouth-opstand en door dreigende proclamaties van Jacobus. Na enige tijd keerde het

tij in Exeter, mede als gevolg van het gebrek aan leiding van de koning, die geplaagd als hij werd door neusbloedingen, slapeloosheid en zenuwtoevallen, sterk verminderd toerekeningsvatbaar, ja zelfs tijdelijk krankzinnig leek te zijn. Op 21 december 1688 bereikte Willem III het nieuws, dat Jacobus II gevlucht was, waarmee zijn militaire overwinning een feit was, terwijl Jacobus' regering ophield te bestaan⁴⁶.

De "Glorious Revolution. Op 28 december verliet Jacobus II - onder druk van de Nederlandse troepen - Londen voor de tweede keer, waarna Nederlandse troepen de hoofdstad bezetten. Op 2 januari 1689 vluchtte Jacobus II definitief naar Frankrijk. Daarmee was Willem III - mede gezien de door hem gecreëerde militaire situatie⁴⁷ - voor de Engelse troon het enige alternatief⁴⁸. Op 3 januari ontving Willem III de voorlopige uitvoerende macht van de regering uit handen van de Lords. De balans opmakend, was Willem III - vertrouwend op eigen kracht en gesteund door de Republiek - erin geslaagd zijn overwinning te behalen zonder belangrijke politieke verplichtingen aan personen of groepen te genereren. Met gebruikmaking van de publieke opinie en dus van het "gewone" Engelse volk had hij - de gebeurtenissen in 1672 in de Republiek indachtig - een omwenteling veroorzaakt ten gunste van zichzelf, zonder de politieke klasse te verraden. Ofschoon hij begin 1689 in de positie was de macht volledig aan zich te trekken, was hij een toonbeeld van omzichtigheid en beleid. Met de vrije verkiezingen voor de Conventie, die in januari 1689 het politieke proces opstartten dat leidde tot de "Glorious Revolution", loste hij zijn belofte in voor het herstellen van een "vrij" Parlement⁴⁹ in Engeland. Reeds vóór de Conventie bijeenkwam, had Willem besloten, dat de Nederlandse troepen in Engeland vanaf 11 januari 1689 ten laste zouden komen van de Britse belastingbetaler. Medio

januari kondigde hij zijn besluit aan 8.000 man Britse troepen naar de Republiek te zenden, om te worden ingezet tegen Frankrijk. Begin februari 1689 - daartoe mede aangezet door druk vanuit Amsterdam en de Staten - confronteerde Willem III de Conventie met zijn belangrijkste prioriteit, te weten onmiddellijke en grootschalige assistentie van de Republiek in haar strijd tegen Frankrijk. In mei verklaarde Engeland de oorlog aan Frankrijk⁵⁰.

De Conventie vulde de vacante troon, waarbij de uitvoerende macht (prerogatief) van de monarch en de lijn van erfopvolging werden beperkt, terwijl Mary en Willem het koningschap moesten delen. In het licht van zijn Europese perspectief was dit voor Willem III aanvaardbaar. Immers, hij zou de uitvoerende macht krijgen om de buitenlandse politiek van Engeland te bepalen en het leger en de vloot te controleren en in te zetten tegen Frankrijk. Op 22 februari 1689 werd aan Willem III en Mary Stuart de Engelse kroon aangeboden uit handen van Lord Halifax, de voorzitter van het Hogerhuis. Op 21 april werden ze gekroond als koning en koningin van Engeland en Ierland. Op dezelfde datum werd hen de door de Schotse Conventie de Schotse kroon aangeboden. Hiermee werd in het Groot-Britannië een constitutionele monarchie gevestigd, die haar mandaat verkreeg van een - door de "Bill of Rights" - versterkt parlement⁵¹.

Zijn Engelse onderdanen waren de koningstadhouder Willem III - als verklaard kampioen van het Protestantisme - dankbaar voor het feit dat hij hen had gered van het papisme: hij had immers de pro-katholieke politiek van Jacobus II aangegrepen om hem af te zetten. Naar zijn Europese bondgenoten (Oostenrijk en Spanje) toe, kon hij echter geen protestantse motieven aandragen en moest hij tolerantie betrachten tegenover de Engelse katholieken. Terwijl anti-katholicis-

me de hoofdpuls vormde voor de betrokkenheid van het Engelse volk, kreeg het volk de facto tolerantie middels de Toleration Act van 1689⁵². Voor zijn offensieve operatie in Ierland had Willem III massale steun nodig van de Staten Generaal en de Staten van Holland. De publieke opinie in de Republiek - met name van de Prinsgezinden, Orthodoxen en een deel van de Staatsen - liet zich leiden door de retoriek van de "Glorious Revolution". De verkregen steun leidde in 1689, ondanks de Engels-Nederlandse nederlaag op zee bij Beachy Head tegen de Franse vloot, tot de overwinning in de slag om de Boyne in Ierland, die het begin inluidde van de hereniging van Engeland, Schotland en Ierland onder één kroon⁵³.

Ofschoon Willem III - als persoon - tamelijk arrogant en niet zeer geliefd was in Engeland, werden zijn grote inzet, open, politieke stijl van regeren en zijn omgang met het Parlement (ervaringen vanuit de Republiek) gewaardeerd. Mary was als echte Engelse prinses zijn grote steun en toeverlaat⁵⁴.

Propaganda.

Algemeen. Dit hoofdstuk en de literatuur die ervoor werd gebruikt, geven niet alleen de noodzakelijke historische context, maar geven ook inzicht in het gebruik van propaganda. Hierna volgen de subconclusies die daaruit zijn te trekken.

Vorming van Willem III. Er was in de 17^e eeuw in de Republiek nog geen sprake van democratie: propaganda werd ingezet om de massa te gebruiken voor politieke doeleinden. Gezien het zeer diverse gebruik van propaganda, te weten propaganda voor of tegen iemand of iets, binnenlandse en buitenlandse propaganda, lijkt het er sterk op, dat propaganda en politiek bedrijven zeer nauw verweven waren en dat politiek bedrijven - zonder propaganda - ondenkbaar was. In zijn politieke erfenis kreeg Willem III de ico-

nen redder des vaderlands en goddelijke kampioen van het Europese protestantisme van zijn voorvaderen mee, uit de tijd van de Nederlandse Opstand. Deze beelden leefden sterk onder de bevolking en hoefden als ankerpunten slechts - door propaganda - te worden herbevestigd. Tijdens zijn politieke opvoeding leerde hij de rol en de werking van propaganda goed kennen. Daarnaast waren zijn opvoeding en de - in de Republiek ervaren - politieke lessen instrumenteel in zijn pragmatische benadering, waardoor hij - ondanks de zwakke punten in zijn persoonlijkheid en zijn zwakke gezondheid - in staat was tot een zeer effectief politiek "Fingerspitzengefühl". Dat bracht hem herstel in alle functies in de Republiek, die zijn voorvaderen daarvoor hadden vervuld.. Behalve in de Republiek had Willem III ervaringen met propaganda gericht op Engeland. Zo wist hij tussen 1672-74 met behulp van propaganda (pamflet van Peter Du Moulin) het Engelse Lagerhuis zodanig te bewerken, dat zij zich tegen de Franse alliantie keerden. Met gebruikmaking van dezelfde technieken slaagde hij er in 1688/89 in - door beïnvloeding van de Engelse publieke opinie - een omwenteling te veroorzaken ten gunste van zichzelf, zonder de politiek klasse te verraden⁵⁵.

De rol van de godsdienst. De rol die de godsdienst in de 17^e eeuw speelde - vaak letterlijk een zaak van leven of dood - leverde een zeer krachtig ankerpunt op voor propaganda, waarmee via emotionele gedragseffecten bij het volk, de publieke opinie effectief kon worden gemanipuleerd. Zowel Willem III, Lodewijk XIV en in mindere mate Jacobus II maakten hiervan gebruik. Een goed voorbeeld is de anti-Franse publieke opinie in de Republiek na 1672, die zich tot 1688 - door het mengsel van godsdienst- en handelsoorlog - verder verdiepte. Een soortgelijk fenomeen deed zich voor in Engeland, waar - zeker na de herroeping van het Edict van

Nantes in 1685 - de publieke opinie zich sterk tegen het Hof en tegen de Fransen keerde - toen bleek dat Jacobus II niet een seculier, maar een godsdienst-beleid ging voeren. Willem III vreesde - door de invoering van het katholicisme als publieke godsdienst - beroofd te worden van de rechten van zijn vrouw en dus van hemzelf op de Engelse troon.

Willem III bracht in Engeland feitelijk tolerantie (daartoe gedwongen door zijn katholieke Europese geallieerden), terwijl anti-katholicisme de hoofdlijn vormde voor zijn kritiek op het absolutistisch getinte beleid van het Hof. De betrokkenheid en het enthousiasme van het Engelse volk won hij echter vooral door zijn verdediging van het protestantse geloof; een vorm van propaganda, die eerder in de Republiek had geleid tot de volkshysterie, die hem daar vervolgens aan de macht had gebracht. Ook nu weer werd hij ten tonele gevoerd als de door God gezonden redder van het geloof. Net als in 1672 stelde hij zijn eigen belangen zeker door zijn trouw aan het protestantse geloof te demonstreren en zijn wil om samen te werken met het parlement, daarbij gebruikmakend van "Nederlandse" politieke tactieken. Protestantisme - niet anti-papisme - was de kern van zijn retoriek. Hij maakte hierbij gebruik van predikanten, die vanaf de kansel en op vaste bededagen, zijn oorlog zegden. In de latere Hercules-iconografie in Hampton Court werd een krijgshaftige Willem III afgebeeld, voorzien van wapentuig en schilden als deugdzaam symbool van de gewapende strijd voor de gereformeerde religie.

Seculiere propaganda. Als tegenwicht tegen dit nogal protestantse beeld werd voor zijn Europese katholieke bondgenoten (Spanje, Oostenrijk en de Paus) ook seculiere propaganda gemaakt, waarin Lodewijk XIV werd afgeschilderd als absoluut vorst met univer-

sele aspiraties. Franse dominantie over de Engelse handel en het verstoren van het machtsevenwicht in Europa waren daarin de thema's.

Identificatie met de boodschap. In zijn propaganda vocht Willem III een protestantse oorlog, het Engelse volk voelde dat - diep van binnen - ook zo en stemde met die oorlog in. Het geld dat daarvoor was benodigd, werd gegenereerd door de staat om te vormen tot een fiscaal/militaire machine onder controle van het parlement. Als gevolg van de propaganda beschouwde het volk het parlement, dat de belastingen controleerde ook als een garantie voor de bescherming van hun eigen vrijheden. De roep om steeds meer geld voor de oorlog leek daardoor te komen van het volk zelf. Een voorbeeld van het gebruik van een ankerpunt, waarbij de ontvanger het idee heeft, dat de boodschap "eigen" is.

Propagandatechnieken. De doelen van de propagandacampagne waren: - het publieke imago van Willem III oppoetsen door hem in een gunstig daglicht voor te stellen; - zijn politieke doelen propageren, - het karakter en beleid van Jacobus II zo zwart mogelijk maken. Deze doelen werden met uitzondering van het eerste doel vrij gemakkelijk gehaald⁵⁶. Willem III kon voor zijn campagne ondermeer gebruik van het materiaal, dat hem vanaf 1672 in de Republiek ter beschikking stond. Het hoefde alleen maar vertaald te worden in het Engels. Daarnaast zetten vele personen, zoals Romein de Hooghe en Gilbert Burnet, die in de Republiek al actief waren voor Willem's protestantse zaak, hun activiteiten voort in Engeland. Het proces van verfijning van het concept voor de Declaratie, van oorspronkelijk Whig-document tot een van de meest doorwrochte propagandadocumenten, bewerkt door Engelse en Nederlandse adviseurs van de Prins, waaronder Fagel en Burnet, is een bewijs voor de effectiviteit van zijn soepel lopende propa-

gandamachine⁵⁷. In het algemeen had Willem goede contacten in Engeland, waaronder Zuylesteyn, Dijkvelt, Johnston en Burnet, die niet alleen een effectief informatienetwerk vormden, maar tevens zorgdroegen voor de organisatie van distributiepunten. Burnet en Fagel waren - als auteur - zeer kundige propagandisten, die altijd kort en bondig formuleerden. Zo schreef Fagel een antwoord van 8 pagina's op het Engelse pamflet *Parliamentum Pacifium*, dat maar liefst 153 pagina's telde! Burnet schreef een antwoord van 42 pagina's, in een serie van 3 pamfletten (om de aandacht vast te houden) op *Reasons for abrogating the test* van 135 bladzijden. De oplagen waren voor die tijd uitzonderlijk groot (normaal maximaal 2.000 à 3.000 stuks). De *Letter to a Dissenter* had een oplage van 20.000 stuks, de *Declaration* aan het Engelse volk kwam uit in een oplage van 60.000 stuks in verschillende edities en talen. De geheimhouding en de distributie ervan werden met militaire precisie gecontroleerd door Bentinck, waardoor een maximaal effect werd voorzien en bereikt. De tijdgenoten getuigden van een zeer grote invloed van de Declaratie op de Glorious Revolution, niet alleen als rechtvaardiging van de invasie, maar ook als legitimatie van het voorlopig bestuur en enige basis voor toekomstige opties, zoals de "Declaration of the Rights of the Subjects" bewijst; de Declaratie vormde de eigenlijke basis van de Glorious Revolution zelf! De doelgroep in Engeland werd gevormd door een kleine elite met politieke invloed, die geschat werd op ca. 200.000 man. Van die groep ging het in het bijzonder om de middengroep bestaande uit dissenters, omdat de politieke polen van Whigs en Tories zeer radicaal bepaald waren. Bovendien was de door Jacobus aangeboden "tolerantie" in de Declaration of Indulgence aantrekkelijk voor dissenters. In de brief van Fagel aan Dr. Stewart werd daarom - namens Willem III - duidelijk gemaakt wat het verschil was tussen tolerantie en gelijk-

stelling van godsdiensten, iets dat zeker zou gaan mislukken, omdat Jacobus de gelijkstelling zeker zou gaan misbruiken om een katholiek overwicht te creëren. De tegenstanders van Jacobus, die eensgezind waren in het negatieve, kregen zo een alternatief geboden in de persoon van Willem III. Willems propaganda was duidelijk effectiever dan die van Jacobus, ook al omdat de reactie van Jacobus (weghouden Declaratie van het volk en uitvaardigen van plakaten) weinig professioneel was⁵⁸. Het succes van Willem's propagandacampagne werkte zelfs beperkend op zijn uitvoerende macht als koning tegenover het Parlement. De latere *Bill of Rights* maakte zijn positie zwakker dan hij aanvankelijk voor ogen had gehad⁵⁹.

Andere propagandavormen. Naast pamfletten werden nog vele andere vormen van propaganda geproduceerd. Zo werd de uitvaerende vloot getooid met vlaggen en wimpels, van Zijne Hoogheid en Hare Koninklijke Hoogheid, aangevuld met strakke procedures voor hijsen en strijken, om gevoeligheden bij Engelsen en Hollanders voor te zijn en banieren, waarop het devies van de expeditie stond: 'For Liberty and Protestant Religion'. De keuze van dit devies was vanuit propagandistisch oogpunt zeer goed gekozen⁶⁰. Gedrukte platen, karikaturen, speelkaarten en legpenningen speelden een grote rol in de campagne. Doordat slechts enkele thema's - vaak vol symboliek - in een penning of plaat konden worden verwerkt, waren ze daardoor raker en doeltreffender en versterkten ze de geschreven propagandavormen⁶¹.

Als een spin in het web. Het bestaan van een hofcultuur rond de persoon van Willem III, waardoor hij persoonlijke vertrouwelingen op speciale, diplomatieke of militaire missies kon sturen, vormde naast de formele staatsinstellingen in de Republiek de basis voor de institutionalisering van zijn diplomatieke,

militaire en ook propaganda-activiteiten⁶². Voorbeelden zijn: - de speciale missie van Dijkvelt naar Engeland, die een uitgebreid netwerk opzette en onderhield met de oppositie; - de compartimentering van informatie, waardoor Willem III zelf als een spin in het web zat; - de rol van Bentinck, Fagel, Zuylenstein en Dijkvelt als kritische succesfactoren in de campagne, van propagandaoorlog tot logistiek⁶³; - de zeer effectieve deceptieplannen gericht op Engeland en Frankrijk rondom de troepenopbouw; - de controle en timing van de Declaratie tot het Engelse volk; - de effectieve mobilisatie van massale staatssteun in de Republiek; - het formuleren van verschillende sets van rechtvaardigingsgronden voor de invasie, geschikt voor consumptie voor het Engelse volk, voor het volk in de Republiek en voor de Europese geallieerden en ten slotte: - de beïnvloeding van de publieke opinie in de Republiek door de retoriek van de Glorious Revolution, waardoor

verdere steun vanuit de Republiek - met name voor zijn operaties in Ierland - beschikbaar kwam⁶⁴.

Effectiviteit van de propaganda. Nooit tevoren waren gedrukte werken en iconografisch materiaal zo massaal ingezet voor het bereiken van een politiek doel. Vanwege Willems connectie met de Republiek domineerde hij op het gebied van de grafische kunst en de legpenningen. Vanwege zijn connecties met Engelse en Nederlandse publicisten kon hij ook de pers domineren. De propagandacampagne werd gericht op en bereikte een breed spectrum in de maatschappij, waaronder de geletterden en zelfs gedeeltelijk of geheel analfabeten. Het was daardoor tevens een erkenning van het belang en de potentiële macht van de lagere klassen. De propagandacampagne was ongekend effectief in het beïnvloeden van meningen, personen, beleid en gebeurtenissen⁶⁵.

Geraadpleegde bronnen

- *Declaratien van syn Hoogheyt Wilhem Henrik, Bij der Gratie Gods, Prince van Orangien, &c., Behelsende de redenen die Hem bewegen met de Wapenen, etc.*, (s Gravenhage 1688), Knuttel-catalogus nr. 12774.
- 'Extract uyt het register der Resolutien van de Ho. Mo. Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, Veneris den 8 October 1688', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, (Utrecht 1858), 14^e jaargang 1858, 3^e serie, 4^e deel, 135-142.
- *Redenen van Afscheyt van sijn Hoogheyt den Heere Prince van Orange, gedaen ter Vergaderinge van de Ed. Groot-Mogende Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt. Op Dingsdagh den 26. October 1688*, (s Gravenhage 1688), Knuttel-catalogus nr. 12783.
- *Resolutie Inhoudende de redenen, die haer Hoogh Mogende Hebben bewogen, om Syne Hoogheydt, In Persoon naer Engelandt overgaende, met Schepen ende Militie te assisteren, In dato den 28 October 1688*, (s Gravenhage 1688), Knuttel-catalogus nr. 12785.

Literatuurlijst

- Baxter, S.B., *William III*, (London 1966).
- Claydon, T., *William III*, (London 2002).
- Deursen, A. TH. van, 'Willem III en de slag om de publieke opinie', in: idem, *De harts slag van het leven. Studies over de Republiek der Verenigde Nederlanden*, (Amsterdam 1996).
- Groenveld, S., 'The Mecca of authors? States Assemblies and Censorship in the Seventeenth-Century Dutch Republic', in: A.C. Duke, C.A. Tamse, *Too mighty to be free. Censorship and the press in Britain and the Netherlands*, (Zutphen 1987).
- Israel, J.I., 'Propaganda in the making of the Glorious Revolution', in: S. Roach ed., *Across the narrow seas. Studies in the history and bibliography of Britain and the Low Countries*, (London 1991).

- Israel, J.I., *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall 1477-1806*, (Oxford 1995).
- Israel, J.I., 'The Dutch role in the Glorious Revolution', in: idem, ed., *The Anglo-Dutch moment. Essays on the Glorious Revolution and its world impact*, (Cambridge 1991).
- Japikse, N., 'Prins Willem III, de stadhouder-koning', deel II, (Amsterdam 1933), in: Brugmans, H. ed., *Nederlandsche Historische Bibliotheek*, deel XIX.
- Jowett, Garth S., Victoria O'Donnell, 'Propaganda and Persuasion', in: Peter Clarke, ed. *People and Communication*, (London 1986).
- Onnekink, D., *The Anglo-Dutch Favourite. The career of Hans Willem Bentinck, 1st Earl of Portland 1649-1709*, (Utrecht 2003).
- Roorda, D.J., 'Le secret du Prince. Monarchale tendenties in de Republiek 1672-1702.', in: idem ed., *Rond Prins en Patriciaat*, (Leiden 1984).
- Schwoerer, Lois G., 'Propaganda in the Revolution of 1688-89', in: *American Historical Review*, volume 82, nr. 4, (Washington D.C. 1977).
- Troost, W., *Stadhouder-koning Willem III. Een politieke biografie*, (Hilversum 2001).

Noten

- 1 *Kronijk Historisch Genootschap Utrecht*, (Utrecht 1858), 14^e jaargang, 3^e serie, 4^e deel, 135-142.
- 2 Knuttel-catalogus nr. 12774.
- 3 Knuttel-catalogus nr. 12783.
- 4 Knuttel-catalogus nr. 12785
- 5 J.I. Israel, 'The Dutch role in the Glorious Revolution', in: idem, (ed.), *The Anglo-Dutch moment. Essays on the Glorious Revolution and its world impact*, (Cambridge 1991), 105.
- 6 G.S. Jowett, V. O'Donnell, 'Propaganda and persuasion', in: Peter Clarke, ed., *People and Communication*, (London 1986), 29-32.
- 7 Ibidem, 13-29, 32-37.
- 8 T. Claydon, *William III. Profiles in power*, (London, 2002), 9-11.
- 9 De Republiek was in deze tijd verre van democratisch. Willem III leerde middels propaganda de massa te gebruiken voor zijn politieke doeleinden.
- 10 Ibidem, 13-16.
- 11 Ibidem, 9-10; 31-33.
- 12 Ibidem, 11, 12.
- 13 N. Japikse, 'Prins Willem III, de stadhouder-koning', deel II, in: H. Brugmans (ed.), *Nederlandsche Historische Bibliotheek*, (Amsterdam 1933), deel XIX, 202, 203.
- 14 Claydon, *William III*, 18-26.
- 15 Het gedwongen inkwartieren van dragonders bij niet-Katholieken.
- 16 S.B. Baxter, *William III*, (London 1966), 207-211
- 17 Israel, 'The Dutch role', 112-115.
- 18 Baxter, *William III*, 212-214; Japikse, 'Prins Willem III', 204-211.
- 19 Baxter, *William III*, 217.
- 20 Hiermee leek Willem III te kiezen voor godsdienst als draaggolf voor dynastieke rechten.
- 21 A.Th. van Deursen, 'Willem III en de slag om de publieke opinie', in: idem, *De hartslag van het leven. Studies over de Republiek der Verenigde Nederlanden*, (Amsterdam 1996), 139. De Declaration of Indulgence wilde een einde maken aan de godsdienstige intolerantie, door wetten buiten werking te stellen, die de rechten beperkten van allen, die niet tot de Engelse kerk behoorden. De Penal laws waren gericht tegen godsdienst-oefeningen van alle andere kerkgenootschappen. De Test Acts sloten niet-Anglicanen uit van Parlement en openbare ambten. Tolerantie zou gelden voor alle godsdiensten, inclusief katholieken en protestantse

dissenters. In de praktijk echter, werd het katholicisme de publieke godsdienst. Bovendien werd het katholieke geloof intrinsiek intolerant geacht, immers het katholicisme zag zichzelf als het enige ware geloof en eiste trouw en loyaliteit aan de paus van Rome, zodat beloften van katholieken van nul en generlei waarde waren.

- 22 Japikse, 'Prins Willem III', 220-223; van Deursen, 'Willem III en publieke opinie', 142.
- 23 Baxter, *William III*, 214-222; Japikse, 'Prins Willem III', 229-230.
- 24 Japikse, 'Prins Willem III', 232.
- 25 Baxter, *William III*, 223, 226-229; Claydon, *William III*, 30,31.
- 26 Baxter, *William III*, 231; Japikse, 'Prins Willem III', 217-224.
- 27 Japikse, 'Prins Willem III', 218-240.
- 28 Ibidem, 233-234.
- 29 Baxter, *William III*, 233, 236; Japikse, 'Prins Willem III', 225.
- 30 Japikse, 'Prins Willem III', 241-246.
- 31 Baxter, *William III*, 225-234.
- 32 Claydon, *William III*, 32,33; Japikse, 'Prins Willem III', 235,236.
- 33 Israel, 'The Dutch role', 116.
- 34 Ibidem, 109, 110.
- 35 o.a Israel, 'The Dutch role', 121.
- 36 Baxter, *William III*, 232, 233; In november 1688 bestond het invasieleger uit 21.000 man, 5000 paarden, een overmacht aan artillerie, vervoerd met een vloot van 500 schepen, bemand met 20.000 man. Daarnaast een tweede veldleger aangevuld met 14.000 man Duitse troepen en garnizoensversterkingen, aangevuld met nog eens 6000 man Zweden. De Republiek had in totaal ca. 80.000 man op de rol! Israel, 'The Dutch role', 106-109.
- 37 D.Onnekink, *The Anglo-Dutch Favourite. The career of Hans Willem Bentinck, First Earl of Portland 1649-1709*, (Utrecht 2003), 25-111; D.J.Roorda, "Le secret du Prince. Monarchale tendenties in de Republiek 1672-1702", in idem (ed.), *Rond Prins en Patriciaat*, (Weesp 1984), 172-189; Japikse, 'Prins Willem III', 228.
- 38 Israel, 'The Dutch role', 110.
- 39 Japikse, 'Prins Willem III', 248
- 40 Israel, 'The Dutch role', 118-120.
- 41 Baxter, *William III*, 233-235; Israel, 'The Dutch role', 110.
- 42 Baxter, *William III*, 235-236; Japikse, 'Prins Willem III', 249.
- 43 Japikse, 'Prins Willem III', 256.
- 44 Lois. G. Swoerer, 'Propaganda in the Revolution of 1688-89', *The American Historical Review*, Volume 82, number 4 (1977), 856.
- 45 Claydon, *William III*, 34, 35.
- 46 Baxter, *William III*, 237-243; Japikse, 'Prins Willem III', 258-266.
- 47 Swoerer, 'Propaganda in the Revolution', 856. Waarschijnlijk speelde deceptie door Willem III in Londen een rol met name t.a.v. een vermeende Franse en Ierse dreiging voor moord en plundering.
- 48 Claydon, *William III*, 29; Israel, 'The Dutch role', 125, 126. De Engelse vloot had zich op 22 december 1688 al overgegeven aan de Prins, die later ook het leger van Jacobus II effectief als machtsfactor had uitgeschakeld en Londen als zetel van de macht had bezet met eigen troepen. Hierdoor was Jacobus' positie onmogelijk.
- 49 Israel, 'The Dutch role', 130. Het "vrije" parlement werd anderzijds krachtig beïnvloed door de politieke en militaire realiteiten! Claydon, *William III*, 62-64.
- 50 Ibidem, 132, 134-135.
- 51 Baxter, *William III*, 243-257; Claydon, *William III*, 34, 35; Japikse, 'Prins Willem III', 266-277.
- 52 Israel, 'The Dutch role', 136-139.
- 53 Ibidem, 151-158; Claydon, *William III*, 65,66.
- 54 Claydon, *William III*, 45.

- 55 Schwoerer, 'Propaganda in the Revolution', 848; zie ook Claydon, *William III*, 31-33, voor eerdere propaganda-interventies in Engeland.
- 56 Schwoerer, 'Propaganda in the Revolution', 843, 849, 850.
- 57 Claydon, *William III*, 67-70, 136-139, 143, 153-155; Schwoerer, 'Propaganda in the Revolution', 851-854.
- 58 Van Deursen, 'Willem III en de publieke opinie', 142-149; Israel, 'The Dutch role', 121-124; J.I. Israel, 'Propaganda in the making of the Glorious Revolution', in: S. Roach (ed.), *Across the Narrow Seas. Studies in the history and bibliography of Britain and the Low Countries*, (London 1991), 167-175; Claydon, *William III*, 61-70.
- 59 Schwoerer, 'Propaganda in the Revolution', 872.
- 60 Japikse, 'Prins Willem III', 252-258.
- 61 Schwoerer, 'Propaganda in the Revolution', 873.
- 62 W. Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, (Hilversum 2001), 105-108.
- 63 Japikse, 'Prins Willem III', 228; 251. o.m. Letters of intelligence (Bentinck/Hutton), correspondentie tussen Fagel en Stewart.
- 64 Israel, 'The Dutch role', 153-155.
- 65 Schwoerer, 'Propaganda in the Revolution', 874.

Voor u gelezen door H.G. Meijer

“ERETEKENEN VANAF 1816 TOEGEKEND IN HET VOORMALIGE NEDERLANDS-INDIË”

door *J.A. van Zelm van Eldik*

Uitgever Tekstbureau “Naar Eer en Geweten”,
’s-Gravenhage 2005
ISBN 90-808265-2-9

Nadat de auteur ons in 2003 heeft verrast met de prachtige uitgave van zijn levenswerk “*Moed en Deugd, ridderorden in Nederland*” met als ondertitel: “*De ontwikkeling van een eigen wereld binnen de Nederlandse samenleving*” werd onze bewondering nogmaals vergroot door bovengenoemd boek. Veel te bescheiden noemt de schrijver dit “een bescheiden aanvulling op ...”, een kwalificatie die ik niet kan onderschrijven. Wetende dat de auteur, in de leeftijd van de aller sterken, en die wijlen Dr. W.F. Bax zijn leermeester noemt, vind ik het heel ontroerend dat hij zijn postume hulde aan de grondlegger van de phaleristiek in Nederland, gestalte geeft door de stijl van de onvergetelijke Dr. Bax in dit boek over te nemen. Dat Dr. Bax zich beperkte tot de militaire eretekens wordt door van Zelm van Eldik uitgebreid met de civiele eretekens voor Inlanders.

Het boek “*Eretekenen vanaf 1816 toegekend in het voormalige Nederlands-Indië*” is een gebonden uitgave, met totaal 156 bladzijden waarin de eretekens worden beschreven, die door de gouverneurs-generaal waren toegekend aan verdienstelijke inheemsen en worden tezamen gevoegd met gegevens betreffende andere officiële eretekens uit het voormalige

Nederlands (Oost) Indië.

Tien afbeeldingen, waarvan enkelen in kleur, waaronder unieke exemplaren uit het "Museum Nasional" te Jakarta onderstrepen de historische belangrijkheid van deze uitgave. Het tijdsbeeld wordt prachtig weerspiegeld in de tekst op een van de eretekens:

"De Regering van Nederlandsch Indië als erkenning van bijzondere verdiensten tot bevordering van kennis en beschaving onder den inlander".

Met zijn kenmerkende gemakkelijk leesbare schrijfstijl geeft de auteur ons zoveel gegevens, waarbij zijn verwijzing naar noten ons doet beseffen hoeveel tijd moest worden doorgebracht in de archieven.

Niet minder dan 90 eretekens worden gedetailleerd beschreven, waarbij de Koninklijke Besluiten, en de Gouvernament Besluiten / Oost Indië Besluiten worden vermeld en de aanvullingen/wijzigingen gespecificeerd, en menigmaal letterlijk overgenomen. Informatie over de reden toekenning, de makers, de kosten, de maten, de materialen, de miniatuur-exemplaren, de eretekens gehecht aan vaandels etc. etc.

De uitgebreide bronvermelding geeft ons de mogelijkheid om ons te verdiepen in deze materie, die in onze vereniging in grote dankbaarheid zal worden aangegrepen. Een prachtig idee is een aantal blanco pagina's, die ik zelf heb gebruikt om zoveel mogelijk foto's toe te voegen, doch die duidelijk bedoeld zijn om toekomstige gegevens te kunnen toevoegen.

Zonder de inhoud volledig te verraden wil ik iedereen aanmoedigen om dit naslagwerk aan te schaffen. Voor de prijs ad € 25,= exclusief verzendkosten hoeft u het niet te laten.

De bejaarde auteur (94) en de meest ervaren onderzoeker in de phaleristiek, die Nederland kent, tevens een van de oprichters van onze vereniging, wordt bijzonder gecompimenteerd met wederom een unieke uitgave, een prachtige aanwinst voor onze boekenkast. Daarom van harte aanbevolen!

Edward A. Remeyn
Hamburg-Othmarschen

EBEN-EMAEL

Voorwoord

Tot aan mijn pensionering in 1996 was ik docent aan een academie onder auspiciën van het Duitse ministerie van binnenlandse zaken (Stafopleiding voor toekomstige hogere politie- en brandweerambtenaren). Nu, na 1996, ben ik verbonden aan de Führungsakademie van de Bundeswehr in Hamburg, waar ik sedert 1967 woon. Vakgebied "Führung und Management", basisopleiding voor toekomstige stafofficieren.

De bijdrage "Eben-Emael" is een door mij vertaald uittreksel van een leergang "Heeresinheitliche Taktische Weiterbildung" (oorlogsgeschiedenis). Ik heb dit artikel niet zelf geschreven, het komt van het MGFA (Militär Geschichtliches Forschungs Amt) te Potsdam. In samenwerking met andere docenten is het zo verwerkt, dat het exclusief door ons blad gepubliceerd mag worden. Zie ook VS-NfD =Verschlussache, Nur für den Dienstgebrauch (alleen voor dienstgebruik) aan de kop van het artikel. De kaarten en foto's zijn helaas reproducties, daar de originelen niet worden uitgegeven. Toelichtingen zijn aan het eind van dit artikel vermeld.

Eben-Emael / Albert-Kanal-Brücken
10. Mai 1940
Angriff nach vertikaler Umfassung
Bronvermelding

VS - NfD
Lage "LEBENSTEDT"
Kriegsgeschichtliches Beispiel Eben-Emael
MGFA (Bundeswehr) te Potsdam

I. De militaire uitgangspositie tot mei 1940

Uiteraard moeten de heersende ideeën over oorlogvoering aan de Frans-Belgische en aan de Duitse kant in de situatie kort voor het uitbreken van de oorlog in het Westen betrokken worden.

Stelden de Duitsers, dat zij zich in de Eerste Wereldoorlog aan een bedreiging van twee kanten (Frankrijk - Rusland) door een snel doorgevoerde oorlog (een operatie - strategische omsingeling volgens Schlieffen¹) konden onttrekken, vanwege de bijzondere omstandigheden in de Eerste Wereldoorlog moest dit concept mislukken.

Van Franse zijde was men daarentegen ervan overtuigd dat men ook in de toekomst door een strategisch gevoerde, defensieve strijd (vesting-denken) de overwinning te kunnen behalen. De Belgen sloten zich in hoge mate hierbij aan en maakten hun grenzen door de vestingwerken rondom de stad Luik (Eben-Emael 1932-1936), die noordelijk aan de Maginot-linie aansloten, ondoordringbaar.

De Duitsers hadden de gedachte aan een bewegelijke oorlog - ondanks grote binnenlandse weerstand - na 1933 weer opgevat. Met de intussen opgerichte pantserbrigades en vanaf 1935 de luchtmacht waren de beide kernelementen voor een "Blitzkrieg" geschapen. Om van de derde dimensie te profiteren, waren parachutisten uitermate geschikt, verticale omsingelingen achter de vijandelijke fronten door te voeren.

In 1939 voorzagen de eerste plannen voor een opmars naar het westen (zg. Fall Gelb²) het zwaartepunt van de operaties op de rechtervleugel van de drie in het westen staande legergroepen te leggen. De operatie had als doel om zo snel mogelijk de Kanaal-

kust in handen te krijgen, om vervolgens naar het zuiden te draaien.

Dit weinig originele plan werd spoedig ten gunste van het zg. Manstein-Plan³ (vanaf februari 1940) veranderd. Hij zag het zwaartepunt van de operatie geheel aan de linker-kant. Terwijl de vijand in het noorden (HGr B⁴) in de strijd gebonden zou moeten worden, zou HGr A⁵ in het zuiden met een sikkelvormige beweging in de flank van de vijand moeten stoten. Daartoe zouden ter versterking van de stootkracht pantser-troepen worden ingezet. Daarnaast moest het gelukken, het verrassingseffect uitbuitend, de overgangen over de Maas en het Albertkanaal onbeschadigd in handen te krijgen.

II. Planning en voorbereiding

Al in 1939 had Adolf Hitler generaal Kurt Student (Commandant van de 7^e Fliegerdivision) erop gewezen, dat hij om de overgangen van de grensrivieren in handen te krijgen wilde terugvallen op luchtlandingen bij Maastricht en Eben-Emael. Als consequentie werd op 11-03-1940 door het 6^e Leger het volgende bevel uitgegeven:

'De bruggen in de wegen en spoorwegen in Maastricht. (.....) zijn onder vooruitstoten van de 4^e Pantserdivisie in samenwerking met het Infanteriebataljon "z.b.v"⁶ 100 en het Pantserinfanteriebataljon 42 zo spoedig mogelijk te veroveren en in handen te krijgen.

Pantserinfanteriebataljon 51 is (.....) voor het snel veroveren van Fort Eben-Emael in te zetten. Infanterieregiment 151 (.....) dient zo snel mogelijk naar Eben-Emael gestuurd te worden.'

Daar vanwege de te verwachten nadelen (motorlawaaï, tijd nodig om na de landing gevechtsgereed te raken), een luchtlanding

op de klassieke manier niet in aanmerking kwam, werd de voorkeur gegeven aan een landing met zweefvliegtuigen.

1. Sterkte en middelen

Sinds 2 november 1939 stelde de 7^e Fliiegerdivision een keurkorps voor deze operatie in (Stormafdeling Koch). Kern van deze formatie was het 1^e parabataljon 1, die uit een luchtlandingspioniereenheid voortkwam en nu geplaatst werd onder de 7^e Fliiegerdivision. De commandant was 1^e luitenant Witzig. Talrijke andere eenheden kwamen nog daarbij, o.a:

- het transportzweefvliegtuig-kommando (17^e eskader z.b.v 5)
- een transportkolonne (speciaaltransport d.m.v. zweefvliegtuigen)
- een peloton zware machinegeweren
- een stoottroep ("Eisen"⁷) (nieuw gevormd uit de 6^e divisie).

In totaal werden 42 transportzweefvliegtuigen, elk bestaand uit een sleeptoestel en een transportzweefvliegtuig (DFS 230)⁸ ter beschikking gesteld. Ondersteund wordt de troep door delen van het VIII. Fliiegerkorps met 350 bommenwerpers. Intensieve geheimhouding van de opdracht, concentreren van de in te zetten troepen onder leiding van hun meerderen op één plek, alsmede omvangrijke training met wapens, materiaal en tactische modellen, maar ook de meervoudig gezamenlijke manoeuvres bij identieke objecten waren kenmerkend voor de zeer zorgvuldige voorbereidingen.

2. Het object en de verdedigers

Het Fort Eben-Emael wordt in de jaren 1932-1936 door (o.a. Duitse) verschillende aannemers gebouwd.

Het hoogste punt lag 120 meter boven de zeespiegel, het had een lengte van ongeveer 900 meter in noord-zuidrichting. De noordelijke spits was zowel door natuurlijke als

kunstmatige camouflage en hindernissen versterkt (Albert kanaal, Jekerbeek en een Stichkanal). Aan de oostkant ging het terrein ongeveer 50 meter steil naar beneden. In het zuiden waren tankversperringen aangebracht, 16 (zestien) ondergrondse ruimtes waren er ('Werk' genoemd), welke door middel van gangen met elkaar waren ver-

bonden. In Werk 3 was de enige hoofdingang.

Met volledig ontoereikende luchtafweer (4 luchtdoelkanonnen) bestond de hoofdbewapening uit 18 kanonnen van kaliber 75 - 120 mm, alsmede een groep machinegeweren.

Gebreken als gevolg van het ontwerp waren tot voor kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog niet verbeterd. De bemanning van het Fort bestond uit 2 batterijen met een organieke sterkte van 1200 man, effectief waren het er 450. Niet alleen waren zij slecht opgeleid, maar door de eentonigheid van de wachtdiensten waren zij slecht gemotiveerd. Gedurende de dienst (24 uren dienst) bevonden zich ongeveer 100 man in het Fort. Deze onderhielden de noodzakelijke functies, de rest van de bezetting rustte buiten het Fort. De bruggen over het Albertkanaal waren ieder door een peloton van de 7^e Belgische infanterie bewaakt. De commandant van het Fort was Commandant Jottrand.

III. Het aanvalsplan en het verloop van het gevecht

Om de onderneming succesvol te laten verlopen, was het noodzakelijk, dat de luchtlanding op 10 mei 1940 in alle vroegte plaats zou vinden. Om dit te bereiken had men volgende plan bedacht:

1^e aanvalsgolf:

- een geleidelijke opmars
- gecamoufleerde⁹ stoottroepen vallen

de bruggen van Maastricht aan (Luitenant Hocke).

- inzet van delen van het VIII. Fliegerkorps (stormafdeling Koch) op de bruggen van het Albertkanaal en het Fort Eben-Emael
- grensoverschrijding van de 4^e Pantserdivisie en het Infanteriebataljon z.b.v 100

2^e aanvalsgolf:

- begin van de versterking aan de bruggen
- het leggen van brandbommen om de perimeter der ingezette krachten om te verhinderen dat van buiten uit Belgische versterkingen zouden ingrijpen

3^e aanvalsgolf (na ongeveer 2 uur):

- aankomst van de voorhoede
- Om 04.40 waren de laatste sleepverbindingen op de vliegvelden rondom Keulen gestart en vlogen in westelijke richting. Het gaf al gauw enige stagnatie door technische problemen, o.a, moest de 1^e luitenant Witzig noodlanden, maar hij wist tegen 08.30 het Fort ongedeerd met zijn manschappen te bereiken.

De bruggen over het Albertkanaal bij Veldwezelt en Vroenhoven konden tussen 05.15 en 05.30 veroverd worden. De Belgische troepen hadden de brug over de Kanne opgeblazen. Alle andere bruggen en overgangen vielen in Duitse handen.

De afdeling Koch verloor iets meer dan 1/4 van de originele sterkte. Voor de om 05.25 bij het Fort aangekomen stoottroep "Granit" kwam het er nu op aan zo snel als mogelijk de Belgische infanterie uit te schakelen, waarmee een zijdelingse uitval vanuit het Fort niet meer mogelijk was. Reeds 10 minuten na de landing hadden de Duitsers mede d.m.v. 50 kg Hohlladungen¹⁰ de Belgische artillerie uitgeschakeld. Daarna moest het Fort veroverd worden om te zorgen dat van daaruit geen tegenaanval zou worden ingezet. Het was bijzonder demoraliserend voor de Belgen, dat de Werken 12, 19 en 13

zo snel waren vernietigd door de enorme werking van de springgranaten en met de grond gelijk gemaakt.

Tegen 07.00 verliet een verkenningseenheid het Fort om aan de noordkant te gaan verkennen. Deze soldaten vonden allen de dood. Ook werden twee uitbraakpogingen verhinderd, daar de Duitse para's alle uitgangen bezet hadden en lieten instorten. De in aantocht zijnde Belgische troepen werden door de Stuka's¹¹ gevolgd en kwamen - als het al lukte - volledig verzwakt aan.

In de nacht van 10 op 11 mei 1940 vond de door de 1e luitenant Witzig gevreesde tegenaanval niet plaats. Het was echter gelukt om tegen 01.00 met 3 compagnieën stoottroepen over het Albertkanaal aan te vallen. Het artillerievuur van de Belgen hield de Duitsers weliswaar korte tijd tegen de grond, maar een peloton o.l.v. Feldweibel¹² Portsteffen kon met de groep "Granit" ten noorden van Werk 4 verbinding opnemen en vervolgens in samenwerking met 2 pantserafweerpelotons van het 51^e Infanterieregiment de westkant van het Fort oprollen. Vanuit het zuiden nam om 09.30 een vooruitgeschoven commando van het 151^e Infanterieregiment eveneens aan de gevechten deel en wist de toegang (hoofdingang) van Werk 3 te openen. Delen van het Pionierbataljon 51 vernietigden in samenwerking met de Pantserinfanterie (Haubold) de nog intacte Werken aan de Oostzijde, zodat het totale Fort in handen van de Duitsers kwam. Om 11.30 zag de commandant van het Fort Joffrand zich gedwongen een onvoorwaardelijke capitulatie te accepteren. De stoottroep "Granit" had van de 85 man 6 doden en 20 gewonden, de verliezen van de bezetting van het Fort Eben-Emael bedroegen 21 doden en een groot aantal zwaargewonden.

IV. De gevolgen van deze onderneming

Na de verticale landing was de eerste aanval na de omsingeling en de ondersteuning van de luchtmacht een tactisch succes.

Voor u gelezen door Andries Westendorp

VAN WERF TOT FACILITAIR COMPLEX 350 JAAR MARINEGESCHIEDENIS OP KATTENBURG

door Alan Lemmers

Uitgegeven door het Nederlands Instituut voor Militaire
Geschiedenis (NIMH),
Den Haag, 2005, 198 pagina's, geïllustreerd, ISBN 90 7195 739 X,
€ 19,95

Op 28 september jl. werd dit boek gepresenteerd als eerste product van het nieuwe NIMH. Wat betreft formaat en uitvoering sluit het perfect aan op de eerder verschenen uitgaven van het (toenmalige) Instituut voor Maritieme Historie, uit wiens gelederen de schrijver dan ook afkomstig is. De auteur heeft op heldere wijze 350 jaar Amsterdamse marinegeschiedenis neergezet in drie overzichtelijke hoofddelen.

Allereerst komt aan de orde de periode die aan de marinewerf vooraf ging (1488-1657). We zien hoe Amsterdam een eigen Admiraliteit krijgt en hoe het scheepsbouwbedrijf binnen de stadsmuren gebracht wordt als Amsterdam zich bij de opstand tegen de Spaanse overheerser aansluit. De lessen, getrokken uit de Eerste Engelse Zeeoorlog leren dat men de strijd op zee niet met een allegaartje van gehuurde schepen moet ingaan en dat na een conflict oorlogsschepen in stand gehouden moeten worden; uit deze behoefte ontstond de marinewerf Kattenburg.

Vervolgens wordt ingegaan op de werf zelf. Ruime aandacht wordt besteed aan de scheepsbouw, de werforganisatie en de arbeidsverhoudingen. Ruime aandacht is er voor de Franse Tijd, voorafgegaan door schermutselingen tussen Patriotten en de Oranjegezinde scheepstimmerlieden, de 'bijltjes'.

Vanaf 1815 spreken we van Rijkswerf en komen veel zaken in een stroomversnelling: het Oosterdok komt gereed, de verbinding met de Noordzee verandert (2x), een spoordijk wordt in de nabijheid aangelegd. De overige factoren van invloed zijn: mechanisatie van de werf, centralisatie van marinescheepsbouw activiteiten, en opeenvolgende scheepstypen, waar dan behoefte aan is (van raderschip tot pantserschip). Ook wordt de sociale nood van de werknemers geschetst; een en ander leidt tot een grote aanhang van de SDAP. Tenslotte blijkt dat de Oosterdokssluis en de spoorbrug (max. doorvaartbreedte 18 m.) de bouw van schepen van steeds grotere afmetingen beperken. Geld voor nieuwbouw aan de overkant van het IJ is er niet en daarmee komt het eind van het bestaan van de werf in zicht.

Het laatste deel (vanaf 1915) wordt besteed aan het Marine-etablisement. Na de sluiting van de werf werden delen van de uitrusting verkocht of naar andere marinelocaties overgebracht, komen diverse (technische) opleidingen naar Amsterdam en worden zelfs meerdere gebouwen en terreindelen verhuurd aan derden; dit laatste zou een vlot lopende mobilisatie in '39 in de weg staan.

Na de Duitse tijd, waarin de kazerne onder meer als centraal hospitaal fungeerde, wordt de opbouw energiek ter hand genomen. De allergrootste metamorfose ondergaat het etablisement als de Gemeente Amsterdam haar reeds langer bestaande plan voor een noord-zuid verbinding (de IJ-tunnel) gaat uitvoeren. In 1962 is het zover: ca. 1/4 deel van het terreinoppervlak wordt afgestaan, veel 19^e eeuwse gebouwen verdwijnen, de haven wordt aangeploemt en er ontstaan veel nieuwe lesgebouwen en overige accommodaties.

In de afgelopen jaren is er binnen de krijgsmacht veel gereorganiseerd. Verschillende opleidingen zijn naar Den Helder verhuisd. Nieuwe bewoners werden aangetrokken, zoals het (interservice) Instituut Kuring & Selectie. Ook is recent een schitterend Evenementencentrum opgeleverd en vond het nieuwe depot van het naburige Nederlands Scheepvaartmuseum hier onderdak. Hiermee is de marinewerf, ooit de belangrijkste walorganisatie van de Republiek uitgegroeid tot een facilitair steunpunt - krijgsmachtbreed!

Het boek is schitterend geïllustreerd; bijzondere aandacht vraagt het fotodeel van de verdwenen gebouwen als gevolg van de tunnelbouw. Het boek wordt afgesloten met een bouwlijst van alle schepen welke op de Kattenburgse marinewerf gebouwd zijn.

K.W.M. Janssen

FLORIS ADRIAAN VAN BRAAMHOUCKGEEST GENERAAL-MAJOR TITULAIR DER MARINIERS

In zijn driehonderdveertig jarige geschiedenis heeft het Korps Mariniers vele grote figuren voortgebracht, figuren, die het verdienen om niet te worden vergeten. Als men nu vraagt, waarom onder hen Van Braam Houckgeest onmiddellijk opvalt, als het ware naar voren springt, dan is het antwoord; om zijn zeldzame veelzijdigheid.

Men kent uit de geschiedenis van het Korps Mariniers dappere strijders. Men ontmoet er ook mensen, die opvielen door de grote zorg, die zij hadden voor persoonlijke belangen van hun kameraden en hun ondergeschikten. Er waren en er zijn mariniers, die met liefde en talent hebben geschreven over de geschiedenis van hun Korps. Maar zeer zeldzaam zijn de mariniers die op alle drie gebieden werkelijk uitblonken. Eèn van die zeer zeldzame uitzonderingen was Floris Adriaan Van Braam Houckgeest, degene, die zijn naam heeft gegeven aan de kazerne van het Korps Mariniers in Doorn. Hij was een dapper man, in 1870 verwierf de toen 33 jaar oude eerste luitenant Van Braam Houckgeest het ridderkruis vierde klasse van de Militaire Willemsorde.

Als commandant van het detachement mariniers aan boord van Zr. Ms. Stoomschip Vice Admiraal Koopman nam hij in dat jaar deel aan de strijd op de kust van Guinea - het huidige Ghana, dat in die tijd nog gedeeltelijk Nederlands bezit was.

Het hoogtepunt van die strijd was de verovering van het versterkte dorp Kwassie Krom, dat de landingsdivisies van Zr. Ms. Koopman en Amstel pas hadden kunnen bereiken na een smal voetpad door "dicht

bosch, bestaande uit hoog en laag hout, terwijl struikgewas en lianen den bodem bedekten" en een ideale schuilplaats boden aan den tegenstander.

Aan deze tocht namen in totaal 47 officieren, onderofficieren en manschappen van het Korps Mariniers deel. Hoe ze zich daar bij weerden kan men goed hieruit afleiden dat van deze 47 man behalve luitenant Van Braam Houckgeest nog twee anderen werden onderscheiden met de M.W.O. en één

met een eervolle vermelding. In 1873 en 1874 vocht Van Braamhouckgeest - inmiddels tot kapitein bevorderd - in Atjeh als commandant van één der twee compagnieën mariniers die samen met het Indisch Leger verbeterd hebben gestreden om het bezit van de dalam (het versterkte paleis) van de Sultan van Groot - Atjeh. Toen deze eerste Atjeh - expeditie was afgelopen verklaarde luitenant-kolonel Karel van der Heijden - de latere

generaal "Kareltje Eénoog", dat hij zeer tevreden was over de mariniers en dat hij ze met genoegen had gecommandeerd - als chef van de Eerste Brigade, waarbij de mariniers, op dezelfde voet als de infanteriecompagnieën van het Indisch leger, waren ingedeeld. Ook het hoogste gezag gaf blijk van zijn waardering voor de prestaties van de mariniers, waarvan er een aantal tot ridder M.W.O. werden benoemd. Zoals we gezien hebben was Van Braam Houckgeest al drager van de M.W.O. , maar omdat hij zich in Atjeh weer bijzonder goed had onderscheiden, wilde men hem toch niet onbeloond laten en kreeg hij voor een officier van zijn ancienniteit heel zeldzame onderscheiding van het ridderkruis Nederlandse Leeuw. In een klein Korps zoals de mariniers toen waren, dat bovendien opgesplitst is in detachementen van geringe sterkte, komt het zelden voor dat officieren van hogere rang nog een commando te velde kunnen voeren. Dit komt ook duidelijk tot uiting in de verder loopbaan van Van Braam Houckgeest, die na 1874 alleen staffuncties en commando's in Nederland heeft bekleed. Van 1879 tot 1881 was hij commandant van het Tweede Bataillon Mariniers te Willemsoord. Daarna bereikte hij als kolonel-korpscommandant de hoogste sport van de lader. Meer dan tien jaar tot 1mei 1892 heeft

hij het Korps mariniers geleid. In die tijd heeft hij veel gedaan om het Korps tot een naar toenmalige ideeën moderne eenheid te maken en zich bovendien een zeer sociaal voelend mens getoond. Hij wist dat de salarissen van onderofficieren en manschappen zo laag waren, dat men er zeker als men een gezin had nauwelijks kon leven. Hij voelde dit als een misstand en hij is nooit de man naar geweest om in mistanden te be-

rusten. Het resultaat van actie was een werkelijk lotsverbetering voor zijn mariniers, zodat men met recht zeggen kan dat hij bij zijn pensionering een Korps Mariniers achterliet, waaraan hij niet veel verbeterd had op het gebied van geoefendheid, uitrusting en kleding, maar ook van "moreel en moraal". Ook toen Van Braam Houckgeest als generaal- majoor titulair de dienst had verlaten bleef hij het Korps met belangstelling volgen. Als er zoals vrij vaak gebeurde om het Korps Mariniers te verkleinen of zelfs geheel op te heffen sprong hij met kernachtige en enthousiaste brochures voor het bestaansrecht van de mariniers in de bres. Ook zijn belangstelling voor het persoonlijk welzijn van de militair bleef hij behouden, wat o.a. tot uiting kwam in zijn werk voor het nu nog bestaande Fonds 1815 voor oud-militairen en hun nagelaten betrekkingen. Ook tijdens zijn actieve diensttijd had Van Braam Houckgeest al laten zien dat hij een goede pen bezat. In 1867 gaf hij samen met oud majoor der mariniers P.A. Leupe een boek uit over de geschiedenis van het Korps Mariniers. In zijn stijl draagt dat boek het kenmerk van de tijd, waarin het is ontstaan: er zit minder "vaart" in dan wij tegenwoordig van een Korpsgeschiedenis verlangen. Toch is het nog is het nog heel goed

leesbaar en het is de basis geweest, waarop de latere schrijvers over Korpsgeschiedenis hebben gebouwd. Als men het boek van Van Braam Houckgeest en Leupe doorkijkt krijgt men een diepe bewondering voor de prestatie van twee officieren terwijl zij actief dienden en zo deden, dat men allerminst zeggen kan dat hun schrijven een nadelige invloed heeft gehad op hun dienstverrichting - zoveel materiaal uit archieven en literatuur hebben bijeengebracht en tot een leesbaar en overzichtelijk geheel verenigd.

In 1922 maakte de dood een einde aan het welbestede leven van generaal-majoor F.A. Van Braam Houckgeest, adjudant in buitengewone dienst van H.M. de Koningin. 23 jaar later werd wat tot dan toe Afdeling Mariniers Doorn had geheten herdoopt in Van Braam Houckgeestkazerne. Het is goed dat de plaats, waar zoveel mariniers hun eerste opleiding hebben gekregen de naam draagt van iemand, die uitblonk door een eigenschap, die iedere goede marinier moet bezitten: veelzijdigheid.

KORTINGSBOEKENBON

Voor de lezers van Mars geeft de uitgeverij ASPEKT € 5,- korting op de volgende boeken

EEN LIEFDE TUSSEN OORLOG EN VREDE

over de relatie Marlene Dietrich en Jean Gabin

Van € 22,95 voor € 17,95

bon no 501-571-74

geldig van 1-12-2005 tot 1-3-2006

IJZEREN DOODSKISTEN

over onderzeebootwapen in de Eerste Wereldoorlog

Van € 18,95 voor € 13,95

bon no 501-573-65

geldig van 1-1-2006 tot 1-4-2006

Te koop bij boekhandel en/of uitgeverij ASPEKT
Amersfoortse straat 27, 3769 AD Soesterberg, tel: 0346 353895

LIJST AFDELINGSCORRESPONDENTSCHAPPEN:**Vetgedrukt** zijn de resp. coördinatoren

- a1 Klassieke oudheid, Middeleeuwen **dr. R.P. de Graaf**, Poortjesgoed 14, 3901 LC Veenendaal, 0318-527780, rdgraaf@che.nl
- a2 80-jarige Oorlog, de Republiek drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955
JPCM.v.Hoof@mindef.nl
- a3 Napoleontica, Belgische Opstand drs. M. v.d. Hoeven, Raaphorst 121, 2352 KJ Leiderdorp, 071-5412501
mithras@wxs.nl
- a4 Eerste Wereldoorlog dr. F. Snapper, Burgemeester Patijnlaan 136, 2585 BM 's Gravenhage
fritssnapper@wanadoo.nl
- a5 Tweede Wereldoorlog E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade, 045-5242962
e.h.brongers@tele2.nl
- a6 Krijgsverrichtingen in de voormalige overzeese gebiedsdelen (niet KNIL), info@marsethistoria.nl
- a7 Vredesoperaties B.E. Stuit, Postbus 191, 3500 AD Utrecht, 06-20896904, mondriaan@veteranen.nl
info@marsethistoria.nl
- b1 Krijgsgeschiedenis te land **drs. J.P.C.M. van Hoof**, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955
JPCM.v.Hoof@mindef.nl
- b2 Korpsgeschiedenis drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955
JPCM.v.Hoof@mindef.nl
- b3 KNIL T. Broos, Boerhaavelaan 28, 2334 EP Leiden, 071-5170991, tbroos@hotmail.com
- b4 Vestingwerken drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage, 070-3251955
JPCM.v.Hoof@mindef.nl
- b5 Schutterijen A. Kok, Balistraat 86c, 2585 XW 's Gravenhage, 070-3466135
- b6 Wiel- en rupsvoertuigen M.C. v.d. Hoog, Surinamestraat 40, 2585 GK 's Gravenhage, 070-3634391
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede, 023-5291324
W. den Dunnen, Jaagpad 61, 2288 CH Rijswijk, 015-2129900
wdendunnen@wanadoo.nl
- b7 Zeegeschiedenis dr. S.J. de Groot, Brederoodseweg 49, 2082 BS Santpoort-Zuid, 023-5370769
grootares@hetnet.nl
- b8 Gouvernementsmarine info@marsethistoria.nl
- b9 Mariniers B.E. Stuit, Postbus 191, 3500 AD Utrecht, 06-20896904, mondriaan@veteranen.nl
info@marsethistoria.nl
- b10 Schepen en vaartuigen info@marsethistoria.nl
- b11 Luchtvaartgeschiedenis dr. P.C. Boer, Hoogaars 15, 4617 GE Bergen op Zoom, 0164-230851, pcboer@mindef.nl
- b12 Luchtvaartuigen R.J. Heesterbeek, Prof. Lorentzlaan 237, 3769 GE Soesterberg, 06-15515563
- c1 Uniformen F.A.Th. Smits jr., Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg, 070-3873961
smits@wanadoo.nl
- c2 Emblemen M. Talens, Salomonszegel 115, 7322 ET Apeldoorn, 055-3661706
B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum, 035-6913563
Ing. R.C. Kuenen, Hoogeind 11, 4817 EG Breda, 076-5205930
robkuenen@hotmail.com
- c3 Onderscheidingen H.G. Meijer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray, 0478-582992, hennymeijer@home.nl
B.W. Wagenaar, Burgemeester Nieuwenhuisenstraat 43, 1906 CJ Limmen, 072-5053896
- c4 Tinnen figuren E.P.M. Heldens, Frans van Mierislaan 14, 1399 GD Muiderberg, 0294-261168
- c5 Gedenktekens drs. J.A. Bom, Storm van 's Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar, 070-5118624
jabom@wxs.nl
- c6 Traditie, ceremonieel P. v.d. Burg, Park Sparrendaal 102, 3972 LC Driebergen, 0343-517588
schilderhuis@hetnet.nl
- c7 Vlaggen, vaandels, standaarden **WL. Plink**, Midachten 53, 8162 CK Epe, 0578-612138, wplink@planet.nl
- c8 Militaire muziek mr. R.A. Schimmel, Jan Muschlaan 242, 2597 VE 's Gravenhage, 070-3246568
schimmel242@zonnet.nl
- c9 Militaire genealogie J.W.H. van Campen, Weidebloemenweg 73, 9302 AC Roden, 050-5018214
joopvancampen@yahoo.com
- c10 (Vuur)wapens, geschut G.D. Klein Baltink, Vordense Binnenweg 49a, 7231 BB Warnsveld, 0575-529156
gdkb@wxs.nl

**DE STICHTING SAMENWERKENDE MILITARIA VERZAMELAARS
ORGANISEERT IN 2006 DE VOLGENDE MILITARIABEURZEN:**

8 januari
26 maart
7 mei
18 juni

De vaste locatie voor de beurzen is:
Sporthal "De Meent", Graaf Wichman 177, Huizen N.H.

S.M.V. donateurs en hun partners hebben gratis toegang;
militairen in uniform en houders van een veteranenpas half geld;
overige bezoekers € 2,50 p.p. kinderen onder 10 jaar onder geleide gratis.

INLICHTINGEN

Joop de Blij - Overdag: 015-2602199 - na 18.00 uur 015-2121858
www.stichtingsmv.nl

DE DONDERBUS

Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie
Eerste en Tweede Wereldoorlog, Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:

Oostzeedijk beneden 213 A, 3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur, zaterdag van 11-18 uur
Telefoon: 010-4140267, Telefoon privé: 0186-602338
Website: www.donderbus.com